

„A POLGÁRI JOG” KÖNYVTARA

18. FÜZET

A VÁLSÁGJOG KIALAKULÁSA

ÍRTA

Dr. GYÖRGY ERNŐ

AZ OHE IGAZGATÓJA

B U D A P E S T , 1933

GERGELY R. KÖNYVKERESKEDÉSE DOROTTYA u. 2.

Sárkány Nyomda R.-T. Budapest, VI., Horn Ede-utca 9. Tel.: 221— 90.
Vezetők: Dr. Wesseiy Antal és Wesseiy József.

I.

A fejtegetéseink élére helyezett „válság jog” fogalmi megjelöléséhez bizonyára szó férhet. Igaz ugyan, hogy minden ilyen cím olyan, mint a reflektor fénye, amely nem a probléma egész területét, hanem annak csak egyes részleteit világítja meg. Mégis önkéntelenül felmerül a kérdés, a legutóbbi idők súlyos válságjelenségeinek jogi kihatásairól szólva: *vajjon a jog válságáról, vagy a válság jogáról lehet-e beszélni?* Ügy érezzük, hogy voltaképen mind a kettőről lehet szó. A gazdasági élet súlyos meg-rázkódtatásai különleges teherpróbák alá vetik a jogrendszert, s azon igen lényeges elhajlásokat hoznak létre. A jog épülete is bizonyos normális terhelésekre van beállítva. A válság különleges, rendkívüli súlyú problémái ezeken túlnőnek. A szükség törvényt bont régi igazsága nem egy vonatkozásban meglazítja a jog legerősebbnek hitt pilléreit is. A gazdasági és erkölcsi válság fojtogató atmoszférájának lecsapódásaiban, valóban beszélni lehet a jog válságáról is.

De nem kevésbé fontosak e témakör egyéb vonatkozásai is. A válságjog nem egyszerűen a jog patológiája, s nemcsak a kóros elváltozások tüneteit mutatja. Ha mélyebbre nézünk, úgy új fejlődési tendenciák csíráit is megtalálhatjuk e változások zűrzavarában. Épen a súlyos válság alkalmas arra, hogy rámutasson azokra a tátongó szakadékokra, amelyek különböző, régebbi gazdasági és társadalmi alapokon kiépült jogintézmények és a mai gazdasági rend eleven szükségletei között mutatkoznak. A vál-

ság nyomása következtében a gazdasági élet szükségleteinek felismerése lép a jogéletben is nagy erővel előtérbe. Ez sürgeti különleges nyomatékkal annak a gazdasági szempontból való revíziónak szükségességét, amelyet a különböző jogintézmények tekintetében, annak a szempontnak a figyelembevételével kell elvégezni, hogy *a mai gazdasági élet megoldásra váró problémáit a különböző jogi vonatkozások mikép befolyásolják*. S amint a geológiában bizonyos konvulzív megrázkódtatások új formációk és rétegződések előállítására vezettek, úgy a gazdasági válság mélyreható megrázkódtatásai mögött is, talán nem egy vonatkozásban, új fejlődési tendenciák állanak elő. Azok a jelenségek, amelyek ma, mint a gazdasági válság kényszerítő parancsa folytán előálló szükségmegoldások szerepelnek, szerves elemei lehetnek a jog továbbfejlődésének. Ezeknek a tendenciáknak kritikai szellemben való vizsgálása kíván első sorban e fejtegetések tárgyául szolgálni. Az anyag, amelyről itt szó lehetne, végtelen, mint maga az élet. Annak kimerítő, rendszerbeli teljességre törekvő feldolgozására még gondolni sem lehet. Ebből szükségképpen adódik a feldolgozás hézagos, rapszodikus volta, az anyagkiválasztás mozaíkszerűsége, amelyet a vezető szempontok egységes kötőanyaga igyekszik összetartani. Néhány szempont felvetése, mely talán tovább gondolkodásra serkent, szerény részletvázlat e kor képéhez — ma ennél többre vállalkozni szerénytelenség volna.

II.

Ma különben is nehéz feladat kortársnak lenni. Nagyon találó az az elmés szólam, hogy szükségletünk a történeti időkben bőségesen fedezve van. Valóban az a helyzet, hogy oly megrázkódtatások közepette, aminőket a világháború megindulása óta e nemzedék átélt, különösen nehéz feladatnak bizonyul megállapítani a különböző jelenségek valódi értékét, s lemérni azok jelentőségét. Igen gyakran úgy érezzük magunkat, mint a robogó vonat utasa: hirtelenében nem tudjuk megállapítani, vajjon mi vágta-tunk-e, vagy a környezet, amelyet szemlélünk. Érezzük a helyzetváltozást, de az eltolódás perspektíváját nem tudjuk hirtelenében érzékelni,

A jogélet jelenségeinek vizsgálásánál ezen kívül különös nehézségei jelent az a körülmény is, hogy a csálhatatlanságot megközelítő biztonsággal működő mérőeszközzel nem rendelkezünk. Szinte minden jogász számára rokonszenves az a gondolat, hogy a jogélet területén mutatkozó különböző jelenségek elbírálásánál a klasszikus jog elveit vegye mérőeszközü. Itt is érvényesül az a lélektani adottság, hogy azokat az elveket és gondolatokat, amelyek tanulmányaink során, különböző képzeink kialakulásának irányítói voltak, mint alapigazságokat szeretünk tekinteni s a múltból adódó jelenségeket, tanításokat, nagy mértékben vagyunk hajlamosak a megszépítő messzeség rózsaszínű szemüvegén át nézni. Hedemann valóban indokoltan beszél a jognak a múlt felé irányított beállítottságáról.¹ Úgy vagyunk itt a múlt tanításaival, mint gyermekkori emlékeinkkel, amelyeknek keserősége az idők folyamán elpárolgott, s csak az édes szájíz maradt vissza. De ha e lélektani hajlamosságot figyelmen kívül is hagyjuk, s a mértékül alkalmazott jogelvek helytállóságát vizsgáljuk, úgy nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy azok az általánosnak tekintett jogelvek, amelyeket a

¹ Einführung in die Rechtswissenschaft. II. kiadás, 245. o.

jog különböző ágaiban alkalmazunk, az esetek nagy számában oly absztrakciók, amelyeket konkrét eseti döntésekből vontak le. *Az általános jogelvek ehhez képest igen gyakran valójában nem egyebek, mint egy meghatározott társadalmi és gazdasági korszak adottságainak a jogéletben való visszatükröződései.*

A jog, mint társadalmi képződmény, szorosan összefügg a gazdasági és társadalmi életviszonyokkal, s amikor valamely, a jogéletben felbukkanó jelenség helyénvalóságát, e szempontra való figyelemmel mérlegeljük, könnyen mutatkozik hajlamosság a két végletre. Az egyik a hegeli filozófiának az a jelszava, amely az adottság fetisszerű imádatával: alles was ist, ist vernünftig gondolatának elfogadásával, minden létező életmegnyilatkozás előtt tisztelettel hajlik meg. Annak, hogy valami ma így, vagy úgy alakult ki, belső indokltsága kell, hogy legyen. Már pedig azt, ami indokolt, el kell fogadni, A jogász gondolkodásától, annak alkalmazkodási, az adottságokba való behelyezkedési képességétől ez a gondolatmenet nem esik messze.

De épen így szerves eleme a jogászai gondolatmenetben a kritikára való hajlamosság is. Ez azután igen könnyen a másik, az ellenkező végletre vezet, a tények lebecsülésére, az apríorisztikus elvi elgondolások irányító jelentőségének előtérbe helyezésére. Ez a szemlélet mindazokat a jelenségeket, amelyeket a gyakorlati szükséglet parancsszava hívott életre, ez elvek mérlegére helyezi, A jogtudomány kialakult elveit veszi zsinórmértékül valamennyi felmerülő új jelenség helyességének elbírálásánál. Az a helyes, ami ebbe a rendszerbe, e jogászai világszemléletbe behelyezhető. Ez a felfogás ehhez képest könnyen hagyja figyelmen kívül azt, amire már utaltunk, hogy *az elvekké desztillált jogi megállapításokhoz rendszerint oly leűnt korszak gazdasági és társadalmi viszonyaihoz való kapcsolatok tapadnak.* A kikristályosodott jogelv mögött többnyire természetesen elhalványodik ez a gazdasági és társadalmi háttér. Minden ilyen általános jogelvnél

meg van az a hajlandósága is, hogy megmerevedjék, valósággal a maga önálló életét élje. Vaihinger, az idealista pozitívizmus egyik legkitűnőbb elméje, az alsó ob filozófia alapvetője mutatja ki azt, hogy a fogalmakkal, gondolatokkal úgy operálunk, *mintha* azok igazsága minden vitán kívül állana. E fikciók a gondolkodásnak oly segédeszközei, melyekkel a kívánt célt, a valóság világában való tájékozást, a kisegítő fogalmakkal való operálás kerülő útján érjük el. A jogban is sok ilyen alsó ob éli a maga életét és szolgál igazolásul annak, hogy ezek a gondolatkonstrukciók a megfelelő tájékozódás szempontjából nagyobb jelentőségűek a pusztán tényéknél, mert azok rendszerbe foglalásánál ezek válnak a legfontosabb, legfelsőbb rendű mértékké.

Így válik érthetővé az a különös idegenszerűség, amellyel ez elvi álláspontok következetes érvényesítői, a jogéletben felmerülő különböző aktuális jelenségekkel szemben állanak. Az, amit az élet produkál, nem illeszthető be mindig az ő rendszerükbe. Mint valami különösen dolgozó szabó, nem azt nézik ilyenkor, hogy a test, amelyre a ruhát öltetni akarják, abból kinőtt, tehát a feladatot nem egyszerűen abban látják, hogy a ruhát kell átszabni. Nem, ők azon keseregnek, hogy az ő mesterségbelileg jól készített ruhájukat nem akarják (pedig talán nem tudják) hordani. Az élet igen gyakran azért nem alkalmazkodik az elvekhez, mert megváltozott, kinőtt azokból. A megoldandó feladat itt az volna, hogy a kialakult elveket miként lehet a változott helyzethez idomítani — hogy az új tények világa az elvek rendszerében minő revízió végrehajtását teszi szükségessé — s nem az értetlenség keserűségével megállani az eltérések megállapítása előtt.

A kialakult tények előtt való korlátlan behódolás, minden létezőnek kritikátlan elismerése az egyik oldalon, — a múlt fetisizmusa, a kialakult konstrukciókhoz, elvekhez való merev ragaszkodás a másik oldalon, minden jogkritikai szemlélet Scyllája és Charibdisé. E két véglet kö-

zött kellő kritikával, a jelen igényei és a múlt leszűrődött elvei iránt való megfelelő fogékonysággal járhatjuk csak a helyes utat. Nem meghajolni valami előtt, mert az létezik, nem kritikátlanul eldobni azt, ami csak volt, a két szemléletnek szintézise vezethet itt csak megfelelő eredményre.

A jognak az a fogalmi, logikai kimunkálása, amellyel első sorban a római jogban találkozunk, és amelyről jogosan állítható, hogy a fogalmakkal való operálás terén oly rendszerbeli biztosságot alakított ki, amellyel különben talán a matematikát kivéve, sehol sem találkozunk, bizonyára értékes váza marad a jogélet minden továbbfejlődésének. De épen a gazdasági válság idején lép előtérbe annak a felismerésnek a helyessége, amelyet a római jog méltatása kapcsán Savigny juttatott kifejezésre.² „A jog nem önmagáért létezik, az lényegében maga az emberi élet, annak egyik különleges vonatkozásában.” S épen abban állott a klasszikus római jogászat nagysága, hogy eleven, élénk érzékkel rendelkezett minden új törekvés jogi megoldása iránt, melyet a régi alapon fejlesztett tovább.

A jognak ezt a szemléletét különös nyomatékkal húzza alá a gazdasági válság nyomasztó atmoszférája. A gazdasági bajokon való segítség vágya ösztönöz arra, hogy minden társadalmi intézményből az orvoslás eszközét, a válságos helyzetből való menekülés vészkijáratát alakítsuk ki és a csiszolt jogi gondolkozástól legtávolabb álló körök is, mint feltörő kívánságot juttatják kifejezésre azt a gondolatot, amelyet Windscheid úgy fogalmazott meg, hogy *a jog nem önmagáért van, nem a megismerésével nyújtott élvezetért, feladata az, hogy emberi szükségleteket elégítsen ki és emberi célokat valósítson meg.*'

Így húzza alá a válság kiéleződése a jognak ezt a realisztikus felfogását, amely a jogrendszer metafizikai alap-

² Vom Beruf unserer Zeit für Gesetzgebung und Rechtswissenschaft. 30. o.

³ Wille und Willenserklärung.

jai helyébe a reális életviszonyok gyakorlati szükségességét helyezi. S a hiba talán épen ott van, hogy *a súlyos viszonyok idején túl sokat várunk a jogtól*, oly megoldásokat, amelyek kompetenciáján túl nőnek.

III.

A gazdasági válságnak és általában minden krízisnek jellemző sajátága, hogy a sürgős megoldásra váró problémák egész sorát veti fel. Voltaképpen minden, ami a normálistól eltér, ami úgy jelentkezik, mint baj vagy betegségi tünet, szükségképpen azt a problémát állítja előtérbe, hogy hogyan lehetne e betegséget orvosolni. A javításra irányuló törekvések a legkisebbnek látszó ellenállás irányában haladnak és így igen nagy a csábítás arra, hogy a fennálló gazdasági és társadalmi bajokat jogszabályalkotással igyekezzenek orvosolni. A jog terén így az a különleges helyzet alakul ki, hogy a folyton felmerülő nehézségeket folytonos újabb jogszabálybeavatkozás útján igyekeznek kiküszöbölni. Ez az eljárás szükségképpen magán hordja a társadalmi segélyakció improvizáltságát és ha el is mondhatjuk, hogy végeredményben semmiféle jogszabálytól sem kívánhatjuk azt, hogy *sub specie aeternitatis* nyerjen megalkotást, hozzátehetjük azt is, hogy az a körülmény, hogy a bizonyos jogszabályok *sub specie momenti* jöttek létre, azoknak helyénvalóságát semmiképpen sem támasztotta alá.

A csábítás arra, hogy a felmerült súlyos gazdasági és társadalmi problémákat jogszabályalkotással igyekezzenek megoldani, azért igen nagy, mert a jogszabályalkotás viszonylag könnyű feladatnak látszik, viszont a fennálló társadalmi és gazdasági bajokon rendszerint csakis a saját területükön, tehát megfelelő gazdasági, szociálpolitikai, társadalmi intézkedésekkel, igen fásasztó, gyakran súlyos áldozatokat igénylő, aprólékos detailmunkával lehet se-

gíteni. A segítség módjának technikájában ezek szerint e kétféle út — az azon való haladás fásztó volta és a cél megközelíthetősége szempontjából — igen lényeges eltéréseket mutat. Épen ezért igen nagy a csábítás, hogy a társadalmi, gazdasági, szociálpolitikai téren folyó, súlyosan terhes, többnyire komoly áldozatokat igénylő munka helyett, az arra illetékesek, a jogszabály útján való segítséget válasszák. Ezt a gondolatot egy példával világítjuk meg.

Felmerül igen gyakran a gazdasági vagy a politikai életben az a kívánság, hogy általában, vagy az árucikknek egy részére, árcsökkenéseket érjenek el. Ha az árcsökkenés általában kívánatos és helyes-e a gazdasági fejlődés szempontjából, ez oly téma, amelyhez bár igen sok szó férne, annak taglalásába itt belebocsátkozni nem kívánok. (Szemléltető oktatást ebben a tekintetben igen kiadósan kaptunk, mert hiszen, hogy a mezőgazdasági termények árának esése egymagában véve országunkra milyen katasztrófát jelent, azt most nagyon fájdalmasan érezhetjük.) A gazdasági vonatkozásokat, a célkitűzés helyénvalóságának kérdését figyelmen kívül hagyva, induljunk ki abból a gazdaságpolitikai megfontolásból, hogy a kormányzat kitűzi azt a célt, hogy elérje az árak csökkenését. Ennek két lehetséges módszere van. Az egyik az áranalízisből indul ki; annak megállapításából, hogy miért vannak magas árak, vagy mondjuk közelebbről: miért van oly nagy felárbeli eltérés a termelői és fogyasztói árak, a gyári és a kiskereskedői árak között.

Ennek a témának lehet gazdasági szempontból a mélyére hatolni; meg lehet kísérelni annak kimutatását, hogy a gyári, vagy nagykereskedői árak között egyfelől, másfelől a detailkereskedői árak között mutatkozó árkülönbösgnek, mi a magyarázata.¹

¹ L. szerzőnek „Az árak kialakulása a kereskedelmi forgalomban” című, a Magyar Gazdaságkutató Intézet kiadásában megjelent tanulmányát.

Eljuthatunk ennek során oly magyarázathoz, hogy a kereskedelem elosztó tevékenységét igen lényeges nagyságú és oly jellegű rezsitétel terheli, hogy azt a kereskedő bizonyos rövidebb időn belül megváltoztatni, csökkenteni nem képes. Ilyenek: a közterhek, az üzletbér, alkalmazotti fizetések stb. Elképzelhető, hogy az a célkitűzés, mely az árak csökkentésére irányul, az áralakulás e különböző tényezőit igyekszik befolyásolni, lefaragni a közterheket, leszállítani a villanyvilágítás díját, olyan adópolitikát inaugurrálni, mely a bérek leszállítására vezet stb. Ez igen fáradságos, komoly áldozatokat igénylő út volna. Ezzel szemben meg lehet a dolgot a jogszabály oldaláról is fogni, vagy büntetőjogi téren az árdrágítás, vagy pedig általában véve valamilyen árszabályozási rendszer kiépítése útján.

Ennek meg lehet az a lélektani előnye, mint általában minden ilyen jogszabály útján való beavatkozásnak, — hozzátehetjük: talán az egyetlen előnye, — hogy *azt a látszatot ébreszti*, hogy egy kívánatosnak tartott cél elérése érdekében egy határozott, pozitív lépés történt. Körülbeül az a hatása van az ilyenféle, a gazdasági jelenségeket jogszabálybeavatkozással elintézni kívánó törekvésnek, mint a kuruzslásnak. Ennél is szoktak arra hivatkozni, hogy különösen igen súlyos, menthetetlenek látszó esetekben e módszer alkalmazásának már egymagában véve azért van értelme, mert azt a beteget, akin talán nem lehet segíteni, ilyen beavatkozással — legalább lelkileg — sokkal kellemesebb állapotba hozza, benne a javulás illúzióját éleszti — ha esetleg csak átmenetileg is. De a kuruzslásnak is ott van a veszélye, hogy a baj igazi okairól eltereli a figyelmet és a különböző ráolvasások, vagy a homeopata-gyógyszerek alkalmazása folytán, esetleg megakadályozza, hogy kellő időben hajtsák végre azokat a komoly sebészi, vagy egyéb beavatkozásokat, melyek a baj igazi gócait távolítják el.

A gazdasági és társadalmi bajoknak az igen erős tempójú jogszabályalkotással való kiküszöbölésére ír-

nyúló törekvés, mellyel az utóbbi évek során elsősorban Németország vezetett, nagyon sokban hasonló a kuruzslás módszereihez. És tényleg azt látjuk, hogy az e fajta beavatkozás azután olyan helyzet kialakulására is vezet, — hogy megint az orvosi körben maradjunk a hasonlattal — mint a morfiuminjekció alkalmazása, melyet a beteg szervezet folytonosan újabb és újabb nagyobb adagokban igényel. A jogi szabályozásnak egyik módja nem segített — próbálkozni kell a másikkal.

Bizonyos, hogy a közfelfogás alakulása nagy mértékben hozzájárult e rendszer kialakulásához. Igen gyakran találkozunk azzal a furcsasággal, hogy a gazdasági életnek oly tényezői, akik a saját maguk munkaterületén minden kétséget kizáró módon a be nem avatkozás, a gazdasági szabadság álláspontját hirdetik, ott, ahol az ő érdekeiket érintő gazdasági jelenségek alakulása jön szóba, minden meggondolás nélkül a beavatkozás mellett foglalnak állást. Ez a kettős beállítottság egészen különös szituációkat hoz létre. A kereskedő a maga gazdasági helyzeténél fogva minden, a hivatását érintő kérdésben a minél kevesebb beavatkozásnak, a minél nagyobb szabadságnak lelkes híve. A másik oldalon, kétségen kívül a gazdasági viszonyok nyomasztó hatásának súlya alatt, a kereskedelem széles rétegei az üzletbér kérdésének jogszabály-beavatkozás útján leendő rendezését sürgetik. Viszont a háztulajdonos, aki jogainak minden korlátozása, az üzleti és lakásbérek szabályozása, a fennálló megkötöttségek azonnali megszüntetése mellett foglal a legnagyobb eréllyel állást — egyidejűleg, érdekképviselőnek határozati javaslatában a háztulajdont terhelő tartozások kamatainak jogszabály beavatkozással történő, visszamenőleges hatályú leszállítását sürgeti. Közben nyilvánvalóan épen oly kevéssé gondol a két álláspontban jelentkező súlyos következetlenségre, mint arra, hogy ez a kamatleszállítás miképen fog kihatni például annak a lakónak a fizetési képességére, akinek jövedelmi forrását a kamathozam képezi. Ugyanez a tükörkép persze a másik olda-

lon is megtalálható: a kamatkorlátozást erőszakos beavatkozásnak minősítő tőkés, lakó minőségében esetleg a bérérek megkötését sürgeti.

Így alakul ki az a furcsa helyzet, hogy — első sorban éppen gazdasági válságok idején, — szinte minden, a helyzet javítására irányuló törekvés újabb jogszabályalkotásra sürget — viszont a saját jogainak korlátozásában, az erőszakos beavatkozás elviselhetetlen terhét érzi.

A közhangulatnak ez az iránya nagy mértékben járul hozzá a jogszabályalkotás inflációjához. Így a legújabb német jogalkotás lázas tempóban megjelenő Notverordnung-jai valósággal egy önmagát ad absurdum vivő — szinte am laufenden Band menő — jogszabálygyártásra vezettek. Viszont más országokban, pld. Angliában, amely az elmúlt évben igen komoly krízisen ment keresztül, de ahol a közhangulat a jogszabályalkotás útján történő gyógyítással szemben oly messzemenően a bölcs mérséklet álláspontjára helyezkedik, voltaképpen alig hoztak ily jellegű jogszabályokat.² Az angol „devizatorvény” — igaz, hogy ez az angol közönség rendkívül magas erkölcsi fejlettségét bizonyítja — mindössze annyiból állott, hogy a kormány egy ajánlást bocsátott közre, melyben felkérte az angol állampolgárokat, hogy tartózkodjanak minden olyan pénzművelettől, mely az angol font helyzetét rontaná.

Juhász Andor, a Kúria elnöke, a Birói és Ügyészi Egylet 1932. évi közgyűlésén megtartott előadásában mutatott rá arra, hogy a jogszabályalkotás mai tempója mellett nálunk is az a komoly veszély áll fenn, hogy a közönség a jogszabályokban egyáltalában nem ismeri ki magát s voltaképpen nem tudja, hogy milyen magatartást kell követnie. Ez a veszély ma már nemcsak a nagyközönséget,

² Ebben természetesen lényeges szerepet játszik az angol jog speciális természete, a kontinentális jogtól eltérő, alapvető beállítottsága. Az angol jogszolgáltatás elsősorban empirikus művészet. A prejudiciumok jelentősége itt különös nyomatékkal domborodik ki.

hanem a jogszolgáltatás legkülönbözőbb tényezőit is fenyegeti. Bátran bevallhatjuk, hogy azon a szűkebb területen kívül, amellyel viszonyaink alakulása következtében intenzívebben foglalkozunk, aligha mérnök azt mondani, — még a jog olyan ágaiban is, amelyekkel elég rendszeresen, — de már nem annyira állandóan — van dolgunk, hogy annak minden részletében való tájékozottságunk tekintetében a biztonsági érzésünk meg volna, A felmerülő kérdésekhez bizonyos ideges szorongással fordulunk, főképp, mert abban nem vagyunk biztosak, hogy a legutóbbi időben nem jelent-e meg olyan újabb jogszabály, amelyről hirtelenében nem tudunk, s amely a kérdés eldöntését lényegesen befolyásolja.

Ennek a jogalkotási tempónak további veszélye éppen abban az irányban jelentkezik, amelyben annak — legalább is átmenetileg — bizonyos előnyei mutatkoztak. T. i. az a lélektani beállítottság, hogy az emberek tényleg azt hiszik, hogy súlyos bajaikon jogszabály útján döntően lehet segíteni, a jog jelentőségét és értékelését hátrányosan érintő reakciókra lesz hajlamos, ha kitűnik, hogy az új jogszabálytól várt eredmények nem következnek be. A minden felmerülő kívánságot jogszabály alkotással honoráló kormányzati felfogás mellett a közönség túlságosan belelát a jogalkotás technikájába és igen gyakran az embereknek az az érzésük van, mikor a különböző kívánságaiknak jogszabály alakjában való megjelenését elérni is tudják, mint a gyermeknek, aki szétbontja a játékaikat s látja, hogy belül mi van. *Azokat a presztízs-momentumokat, amelyek a jogrend megfelelő funkcionálásához, a törvénytisztelet alátámasztásához fűződnek, s amelyek igen szubtilis lélektani vonatkozásokon épülnek, rendkívüli módon veszélyezteteti annak nyilvánvalóvá válása, hogy a társadalmi, politikai és gazdasági életnek minden megmozdulására egy új jogszabály felel.*

Felesleges volna részletesebben vázolni, hogy milyen lényeges érdekek fűződnek úgy a büntető-, mint a magánjog terén a jogszabályok erkölcsi alátámasztásához. A

jogelveknek az erkölcsi közfelfogással való összhangja, a jogrend szilárd alapon nyugvó alátámasztásának éppen oly fontos pillére, mint a kikényszeríthetőség hatalmi parancsszava, A pillanatnyi célszerűségi megoldásoknak jogszabályokban való jelentkezésénél ez az erkölcsi rezonancia nem jelentkezhet mindig a kívánatos mértékben, E vonatkozásban gondoljunk csak arra, hogy pl. míg 1931. július 12-éig az idegen pénznemekkel való kereskedés a gazdasági életnek megengedett, legitim foglalkozási ága volt, — pár nappal később pedig már e foglalkozás további gyakorlására irányuló törekvés büntetőjogi tilalom alá esett. Hogy ami nálunk azóta tiltott, az számos más országban ma is megengedett. Ez idő- és térbeli változások nagy mértékben hozzájárulnak ahhoz, hogy a jogszabályok hatályosságának relativitásához szolgáttassanak mindenki által érzékelhető adalékokat. Gondoljunk arra, hogy a bel- és külföldi hitelezőknek azonos elbánás alá vonása valósággal úgy szerepel mindnyájunk előtt, mint a jogrendnek magától értetődő axiómája, valósággal mint egy természetjogi alapelv. S íme azt látjuk, hogy a válság nyomán a jognak olyan új rendszere épül ki, amely a bel- és külföldi lakosok közötti különbség tételén alapszik, s a jogok anyagi tartalmát és azok érvényesíthetőségét, e kritériumok szerint, teljesen eltérő módon alakítja ki.

Amikor ma — jogászok és nem jogászok részéről — a jog válságáról annyi szó esik, ennek az itt vázolt jelenségnek különösebb jelentőséget kell tulajdonítanunk. Lényegében ezt a gondolatot juttatja kifejezésre a csehszlovák német bírák 1930-i ülésén elfogadott egyik határozati javaslat, amely többek között a következőket mondja: „A nép felfogása és a joggyakorlat között mutatkozó ellentét, nem a bíró személyiségének, vagy a bíróság szervezetének hibájából ered. Ez csak egy része a jelen idők általános, súlyos kultúrkrízisének, A jog iránti bizalmatlanságot az évek óta jelentkező törvény-infláció és a jognak a végletekig kiélezett szétesése idézte elő.”

Mindezek a szempontok, a jogalkotás lehetőségeinek, korlátainak, veszélyeinek megkülönböztetett óvatossággal való számbavétele, fokozott figyelmet érdemelnek akkor, amikor gazdasági jellegű kérdések jogi szabályozására kerül a sor.

IV.

Voltaképen alig képzelhető oly jogszabály, amelynek ne volna meg a maga gazdasági, vagy szociálpolitikai háttere. A gazdasági válság azonban ezeket a vonatkozásokat különös nyomatékkal húzza alá.

Az a különleges jelentőség, melyet e momentumok úgy a jogszabályalkotásban, mint azok alkalmazásában ilyen krízises időkben nyernek, súlyos veszélyeket rejt magában. *A gazdasági és szociálpolitikai megfontolásoknak igazi helyük a maguk területén van.* A jognak az a beállítottsága, hogy szabályainak kiépítésében nem egyszerűen csak támaszkodni kíván a gazdasági élet alapjaira, hanem azokat irányítóan befolyásolni, kialakítani is törekszik, szükségképen annak a kérdésnek a felvetéséhez vezet, hogy a jognak ez a hatalmi beavatkozása miképen hat ki a gazdasági viszonyok alakulására. Erre a mai viszonyok között oly különösen nagy jelentőségű kérdésre ad igen világos fogalmazású választ Böhm-Bawerknek, a kiváló osztrák közgazdának, még a háború előtt, 1914-ben megjelent dolgozata, amely „Hatalom vagy gazdasági törvény?” címmel és az ebben foglalt kérdésnek felvetésével a következő megállapításokra jut: „Magam is azt hiszem, hogy a hatalmi befolyásolás mélyreható jelentőséggel bír a gazdasági élet szempontjából. Nem hiszem azonban, hogy ez a felfogás mindenható volna. Mesterséges beavatkozás útján átmenetileg energikus és mélyreható változásokat lehet elérni. E változások esetleg tartósak is lehetnek, különösen akkor, ha egy szembenálló mesterséges hatalmi befolyás megtöréséről van szó, példának

okaért egy monopolszerű vállalkozói hatalmi pozíció letéréséről, vagy akkor, amikor a gazdasági fejlődésnek későbbben kialakuló spontán rendje azt a fejlődési tendenciát, amely eredetileg mesterségesnek látszott, természetessé teszi. Vagy ha a pillanatnyi siker oly erőfeszítéseket és eredményeket vált ki, amelyek a gazdasági helyzetet előnyös irányba tolják el, úgy hogy az eredetileg nyomasztónak érzett befolyásolás természetessé válik. Általában azonban parancsoló hatalmi diktátum nem hat ki a gazdasági élet ár-, érték- és elosztási törvényeinek ellenére, hanem csak azok keretein belül érvényesülhet.”

Ez a bölcs megállapítás azt az igazságot juttatja kifejezésre, hogy a jog parancsszava a gazdasági viszonyok alakulását messzemenően befolyásolhatja ugyan, annak alapvető tendenciáját azonban aligha változtathatja meg. Átmeneti megrázkódtatások, esetleg a gazdasági élet egyetemességét érintő súlyos károsodások után, a gazdasági élet eleven erővel ható törvényszerűségei, a végén szükségszerűen mégis csak érvényesülnek, s a jogszabályok hatalmi szava útján, ezek ellenére hatni kívánó mesterséges beavatkozás ebbe a sziklafalba ütközik. Erre való tekintettel a gazdasági élet rendjébe messzemenő beavatkozást jelentő jogszabályalkotás csak akkor bizonyulhat helyénvalónak, az ahhoz fűzött hatások bekövetkeztére csak akkor lehet számítani, *ha az a gazdasági fejlődés tendenciájával harmonizál*. Ennek a látszólag egyszerűen ható igazságnak az érvényesítése viszont éppen a válságos viszonyok között mutatkozik különösen nehéznek, amikor oly nagy a hajlandóság arra, hogy a gazdasági élet kedvezőtlen alakulása következtében beálló viszonyok jogszabálybeavatkozás útján hártassanak el.

De a gazdasági viszonyok helyes felismerésén épülő jogszabályalkotás sem biztosítja szükségképen azt, hogy a jogszabályok gyakorlati kihatásukban helyeseknek bizonyulnak. A gazdasági és szociálpolitikai elveknek a jog körében történő alkalmazása igen gyakran azt a veszélyt rejti magában, hogy kihatásaiban az ellenkezőjére vezet

annak, amit valójában elérni akart. A lényegében helyes gazdasági és szociálpolitikai célkitűzés, azon eszközök alkalmazása folytán, amelyeket az adott esetben igénybevesznek, ellenkező eredményekre vezet. A jogszabályoknak ez a különös dinamikája épen gazdasági válságok idején nyer fokozott jelentőséget. Ha konkrét példák után nézünk, úgy első sorban is megállapítható, hogy bizonyos jogi intézkedések, melyek látszólag a krízis feltartóztatására és a válságtünetek enyhítésére irányulnak, lényegében elmélyítik a krízist és annak meghosszabbítására vezetnek. Pillanatnyilag elnyomnak egyes kóros jelenségeket, leszállítják a lázat, de maga a betegség tovább terjed.

A közgazdaság tanítása szerint a gazdasági válság magasabbrendű értelme — amint németül mondják: Sinn-je — végeredményben abban áll, hogy tisztulási folyamat segítsen elő, elavult termelési formákat megváltoztasson, meg nem felelően gazdálkodó alanyok helyébe megfelelő gazdálkodásra képeseket helyezzen és ez által hozzájáruljon ahhoz, hogy a gazdasági élet alapjaiban váljék egészségessé, a kórokozó góccok szűnjenek meg. Az, amit a gazdasági élet kiegyenlítő automatizmusának nevezünk, valójában nem egyéb, mint ez a kiválasztási, tisztulási folyamat.

Ezzel szemben azt látjuk, hogy bizonyos jogi beavatkozások, ezt a gazdasági fejlődési tendenciát fel nem ismerve, vagy félreismerve, ennek a folyamatnak érvényesülését igyekeznek megakadályozni. S minthogy ez a folyamat végeredményében sem akadályozható meg, — mert hiszen egy moratorialis jogszabály alkalmas lehet ugyan arra, hogy bizonyos jogok érvényesítését megakadályozza, — de arra már semmi esetre sem, hogy egy gazdaságilag nem életképes alanyt új életre keltsen, az erre irányuló s hiábavalónak bizonyuló törekvések tulajdonképpen a válság tartamát lényegesen elhúzzák és a kiválasztási folyamat hatályosulásának elodázásával legyengítik azokat is, akik különben a válsággal szemben való ellenálló-képességükben megfelelő erőseknek bizonyultak volna. A

jogi beavatkozás ezek szerint, a gazdasági élet magasabbrendű törvényei ellenére, képtelen az elavult, idejét múlt, életképtelennek bizonyult gazdasági egyedeket erőteljesen duzzadóvá tenni, viszont a gazdasági élet normális rendjébe történő mesterséges belenyúlás vérkeringési zavarokat okozhat és gyengítheti a különben teljes egészségesekeket.

E probléma megoldási lehetőségeit illetőleg végeredményében két világnézeti felfogás áll itt egymással szemben, tegyük hozzá: talán a két véglet. Az egyik, amely Nietzsche elvével azt vallja, hogy: azt, ami leesőben van, meg kell lökni, hogy minél hamarabb leessen, — vagy ahogy a magyar közgazdasági életnek egyik kitűnő sége mondta, akinél egyszer egy szanálándó vállalat ügyében jártak el, hogy a haldoklót sohasem szabad megakadályozni abban, hogy meghaljon. A másik felfogás, amellyel ma annyiszor találkozunk, ennek a gondolatnak a fordítottját juttatja kifejezésre, s hajlamos minden beavatkozásra, hogy a romlást feltartóztassa. Ez a másik végletre hajlamos felfogás, amely már nemcsak a beteget akarná¹ meggyógyítani, hanem azzal a lehetetlenséggel is kísérletezik, hogy a halottat életre galvanizálja, vezet azután oda, hogy igen sok halott, Szulejmán módjára, csak a jogszabályok kötelékeivel van még az élethez kapcsolva. A másik végletbe átcsapó felfogás azt vallja, hogy *a gyengék védelme a jog igazi feladata a kritikus időkben.*

Amennyire ez a gondolat erkölcsi szempontból rokonszenvesnek látszik, a jogász számára az a kérdés merül fel, hogy voltaképen a különböző jogügyletek és jogviszonyok terén *ki az, akit gyengének tekinthetünk*, mert hiszen ez is olyan kérdés, amelyre nem mindig könnyű megfelelni. Itt már a szemlélet módjához képest, igen eltérő eredményekhez jutunk. Másképp látjuk a kérdést, ha érzelmi, erkölcsi, vagy gazdasági alapból indul ki. De még gazdasági szempontok érvényesítésénél is felmerül az a kérdés, hogy mi voltaképen a védendő érdek, amelynek

különleges érvényesítésére a jog hivatott.¹ Ilyen gondolat pld. az, hogy a termelés folytonosságát kell mindenképen fenntartani. Ennek a gondolatnak megvan a kellő elméleti aláfestése is, mely az üzemek fenntartását, mint gazdasági és szociálpolitikai szempontból legszükségesebb és legfontosabb érdek, különleges jogvédelemre méltónak jelöli meg. Ebben kétségkívül van is bizonyos igazság: e kérdés megfelelő vizsgálata mellett azonban azt is meg kell állapítanunk, hogy van e kérdésnek, épen az irányadónak tekintett gazdasági szempontból, oly vonatkozása is, amelyet nem eléggé szoktak figyelembe venni.

A termelés fenntartásának folytonosságához fűződő érdek — mondjuk pld.: a mezőgazdasági termelés fenntartásához fűződő érdek — nem szükségképen esik össze, bizonyos meghatározott földbirtokosok ilyen minőségben való megtartásához fűződő érdekekkel. Itt joggal lehet azt felhozni, hogy voltaképen *épen a válság bizonyíthatja be, hogy milyen termelési ágak, vagy birtokkategóriák bírnak a megfelelő életképességgel*, egyes kategóriák válsága pedig arra mutathat, hogy a mezőgazdaság körében talán egy más birtok-megoszlási mód lenne a helyes, és a válság ennek a tendenciának az érvényesülését parancsolólag válthatja ki. A mezőgazdasági termelés folytonosságát ily átalakulás végeredményben egy pillanatig sem veszélyeztetné, sőt talán a földnek a megfelelőbben gazdálkodó alanyokhoz való jutása, a termelés folytonosságát is jobban biztosíthatná. Nagy elvi és gyakorlati jelentőségű, közgazdasági és üzemtani kutatások irányulnak annak meg-

¹ Grosschmid szerint is a jog voltaképen azonos a jogilag védett érdekekkel. Ez érdekvédelmi szempontnak gazdasági vonatkozásai pedig épen válságok idején különös nyomatékkal lépnek előtérbe. A német Reichsgericht állapítja meg 1922. V. 26-án a haszonbér leltár kérdésében meghozott, alapvető jelentőségűvé vált döntésében a következőket: „A jog nem öncél, hanem voltaképen az állampolgárok érdekeinek védelme és biztosítása, és pedig egyfelől a személyes jellegűeknek, másfelől és főképp azonban a gazdasági érdekeknek.”

állapítására, hogy mely termelési, birtokmegosztási, vagy üzemvezetési módszer bizonyul a válsággal szemben nagyobb ellenállóképességgel bírónak — ahogyan a német mondja, melyik inkább kriesenfest? Nagyon aggályosnak látszik, ha ennek a kérdésnek az eldöntését valamilyen ötletszerű jogi beavatkozás igyekszik megakadályozni.

Így állunk igen gyakran a vállalatok védelmének kérdésével is. Könnyen vagyunk hajlamosak arra, hogy valamely vállalat vezetőségének szinte öncélúvá vált védelmét, minden vitathatóságon felül álló érdeknek tekintsük és az igazgatósági gestio védelmét azonosítsuk a vállalatnak, mint gazdasági alanyak támogatásával. Bonn, a kitűnő német közgazda mutat rá arra, hogy ebben a tekintetben bizonyos jelszavak váltak a gazdasági élet területén uralkodóvá és nem kis joggal beszél az „Unternehmer Verherrlichung” és a „Wirtschaft Vergötterung” előtérbe nyomulásáról, ami odáig megy el, hogy e felfogás az államrezon gondolatát átviszi a gazdaságra is, amivel a vállalat vezetőségének szinte korlátlan hatalmi lehetőségeket kívánna biztosítani. E felfogás könnyen arra vezet, hogy az egyes vállalatok fenntartásához, esetleg azok igazgatóságának további gestionálásához fűződő érdek, mint a gazdasági termelés folytonosságának alapvető előfeltétele jelentkezik, s ezzel szemben elfelejtjük, hogy a kapitalista gazdasági rendnek legelső és feltétlenül érvényesítendő alapgondolata az, hogy *mindenki maga viselje azt a kockázatot, amely közvetlenül az ő gazdálkodásához fűződik.*

Ilyen optikai csalódások a jogélet terén igen gyakran jelentkeznek — épen amikor a gazdasági szempontok nyomatékosabb kidomborítására kerül a sor. Egyik legtipikusabb jelentkezési formája ennek az, amely a kötelmi jogviszonyok terén *általában az adóst szokta a gyenge félnek tekinteni, holott ha logikusan a kérdés mélyére nézünk, akkor végeredményében arra kell rájönnünk, hogy a kötelmi jogban, — épen a teljesítésekkel kapcsolatban, — az adós az, aki birtokon belül van, ő az, aki az ügylet*

tárgyát *már előbb* megkapta és voltaképen a hitelező az, aki ebből folyólag az adóssal, illetve általában a teljesítésre kötelezett féllel szemben igényeket támaszt.” Így, ha az adósvédelmet, szükségképen mint a gyengébbek védelmét, mint szociális okokból is különösebben indokolt s így a jogalkotás és alkalmazás minden ágában első sorban érvényesítendő kívánalmat állítják be, — mely szempont különösen gazdasági válságok idején jelentkezik igen erőteljes módon, — úgy rá kell mutatnunk arra, hogy ez a már szinte közhelynek hangzó tétel korántsem az az alapigazság, amilyenek azt széles körökben tekinteni szokták. Ellenkezőleg, annak helytállósága erősen vitatható, a jog és a gazdasági célszerűség szempontjaival egyaránt.

Lényegében a túlzásba menő adósvédelem — mint ezt napjainkban a tények ereje igen élesen demonstrálja, — nem szolgálja magának az adósnak védelmét sem — ha ugyan az adóst egyáltalában külön gazdasági kategóriának tekinthetjük. (A gazdákodó alanyok körében az adós többnyire hitelező is.) Az *adósvédelem* t. i., ahogyan az rendszerint a jogéletben, a különböző moratóriális és általánosan ható kíméleti jogszabályokban jelentkezik, *lényegileg a túladosodott és gazdasági alapjaiban megrendült adósoknak*, tehát az egész termelés és fogyasztás — sőt ehhez még *hozzátehetjük* — a hitelélet *területén* belül is *egy szűk réteg érdekeinek védelme*, amelynek kedvéért alkalmazott rendszabályok veszélyeztetik a túl nem adósodott adósok helyzetét, és még inkább azokét, akik a jövőben kívánnak adósokká lenni, vagyis hitelt igénybe venni, ilykép az adósvédelem egyes túlterhelt adósok érdekében magát a hitelt, mint gazdasági és jogi kategóriát veszélyezteti. A jogrendnek pedig, éppen ebben a vonatkozásban, egyik legfontosabb feladata a hitel alátámasztása volna, mert hiszen voltaképen éppen a jog az, amely a meglévő

² A római jogi terminológia szerint az adós, a debitor az, aki a másiktól valamivel bír (de-habere), a creditor az, aki valamit adott (duere = dare, credere, creditor).

gazdasági alapot hitelinstrumentummá teszi, oly jogi konstrukciók alkalmazása révén, melyek a hitel biztosítására, alátámasztására szolgálnak.

Itt felmerül azután az a kérdés, hogy mi lehet az a kör, melyik lehet az a terület, amelyen belül a jog bizonyos gazdaságpolitikai tendenciákat mégis érvényesíthet. A válasz rövid és egyszerű: *csak azon kell és szabad segíteni, akin lehet.* Ez így meglehetősen egyszerűen hangzik, de ha e gondolatot a gyakorlatba átvisszük, ennek helyénvalósága könnyen igazolható. Azokat az intézkedéseket, amelyek jogi beavatkozás útján valamilyen gazdaságpolitikai jellegű könnyítést kívánnak elérni, az itt érintett célkitűzés szem előtt tartása mellett kell, a várható gazdasági hatás mérlegére helyezni. Ez a gondolat jut kifejezésre a német Osthilfe törvény 14. §-ában, amely az eljárás megindítását ahhoz a két feltételhez köti, hogy a hitelviszonyok könnyítése által az üzem fenntartható legyen, s a tulajdonos annak eredményes továbbvezetésére megfelelő biztosítékot nyújtson. E felfogás érvényesülését láthatjuk annak a törvényjavaslatnak a letárgyalása kapcsán, melyet legutóbb Ausztriában terjesztettek be a végrehajtási eljárás könnyítése, vagy más szóval: a végrehajtással kapcsolatos, moratóriális jellegű intézkedések tárgyában. Itt az eredeti kormányjavaslat szövege azt mondta, hogy az árverés elhalasztásának lehetőségét, bizonyos egyéb előfeltételek mellett, megadja akkor, ha az árverés megtartása folytán az, akivel szemben az árverést megtartanák, existenciáját elveszítené. Ez a tisztán érzelmi, sajnálati álláspont. Ezzel szemben az igazságügyi bizottság ezt a szöveget olyként változtatta meg, hogy az árverés elhalasztásának oly adóssal szemben ad helyet, *akinél feltehető, hogy az árverés elhalasztása az adós gazdasági létének fennmaradását fogja eredményezni.*

Két, voltaképpen teljesen diametrálisan ellentétes felfogással állunk itt szemben, amelynek összevetése szemléltetően juttatja kifejezésre azt a gondolatot, hogy hol lehet indokolt a jog beavatkozása a gazdaságpolitikai tendenciák

érvényesítésében. A jog a maga szabályainak szigorú érvényesítését — a súlyos gazdasági megrázkódtatásokra való tekintettel — legfeljebb abban a körben függesztheti fel, vagy enyhítheti, ahol ez tényleg hatályos exisztencia-mentésre vezethet. Ott azonban, ahol elmellőzhetetlen elhalási folyamattal állunk szemben, ahol minden valószínűség, vagy biztonság megvan arra, hogy menthetetlen helyzetben levő gazdasági alannyal állunk szemben, ha tisztára szentimentalizmusból, vagy politikai meggondolásból bizonyos bajok bekövetkeztét — hogy azok statisztikailag ne jelentkezzenek egyszerre ilyen tömegesen — időbelileg kitolják, a baj előidéző okainak elhárítása pedig még csak nem is remélhető, úgy ez végeredményében nem segít azokon, akiken segíteni akar, ellenben aláaknázza a jogélet biztonságát és elmélyíti a krízist, amelyet enyhíteni akart.

Különösen élesen demonstrálódik e megállapítás helyessége azon megoldások tekintetében, amelyek a válságjelenségek enyhítésének eszközeül, a jogok érvényesítését akadályozó *moratóriális jellegű* rendszabályokat alkalmazták. Ha az e féle moratóriumok elrendelésénél az intézkedésre hivatott tényezők arra gondolnának, hogy hogyan fog lehetni az életbeléptetett moratóriumot majd leépíteni, akkor bizonyára az esetek sokkal kevesebb számában folyamodnának ehhez a megoldási módhoz. A mezőgazdaság védelmében, különösen a keletporoszországi mezőgazdasági válság enyhítése érdekében, Németország volt az első, amely a különböző Osthilfe-Verordnung-ok útján a moratóriális jellegű jogszabályok egész rendszerét építette ki. Ezek a védelmi rendelkezések bizonyos idő elteltével önmagukat viszik ad absurdummá. 72.000 mezőgazdasági üzemre vonatkozólag indult meg az eljárás, s 20.000-re már kitűnt, hogy azok nem szanálhatók. Így azután Németország is 1932. december 12-én kibocsátott rendeletében átmeneti intézkedéseket léptet életbe azon keletporoszországi mezőgazdasági ingatlanok elárverezése tekintetében, amelyek a folyamatba tett különböző eljá-

ráskorok során egyességi úton tehermentesíthetőkké, vagy szanálhatókká nem váltak. A rendelet lényeges intézkedése abban áll, hogy az ilyen reménytelen helyzetben lévő ingatlanok elárverezésére nézve, a végrehajtási törvény egyébként érvényben lévő rendelkezéseinél rövidebb lejáratú határidőket állapít meg. E rendelet ismertetése kapcsán Dr. Jonas, a német igazságügyminisztérium miniszteri tanácsosa, a rendeletek egyik kodifikátora, állapítja meg e közleményében, hogy minden ilyen moratóriális jogszabálynak meg van az a súlyos hátránya, hogy minél tovább tart, annál bénítóbban hat a hiteléletre és ez által a gazdasági élet egyetemességére. Feltétlenül szükségesnek mutatkozik tehát, hogy ezt az akciót, amennyire csak lehet, minél előbb lezárják és a szanálásra legalkalmasabbnak bizonyuló üzemek kiválasztására irányuló fájdalmas operációt minél gyorsabban vigyék keresztül. A gazdasági életnek lényeges érdekei fűződnek ahhoz, hogy ezek a tovább fenn nem tartható üzemek minél hamarabb mentesíttessenek minden moratóriális jogvédelem alól és új tulajdonosok rendelkezzenek alá jussanak, akik nem kénytelenek a régi adósságok terhével megküzdeni.

A gazdasági és szociálpolitikai szempontoknak a jog keretében történő messzebbmenő érvényesítése ezen kívül azzal a súlyos veszéllyel is jár, hogy szubjektív, személyes elbírálást és bizonyos egyéni körülményeknek a bírói kogníció körébe való vonását igényli. Itt a mérlegelés módja, az elbírálás természeténél fogva, szükségképpen bizonyos veszélyeket rejt magában, mert oly vonatkozásoknak jelentőségét domborítja ki, melyek egyébként, az igazságszolgáltatás tárgyilagos igazságkeresésével nehezen egyeztethetők össze.

A német jogi irodalomban jelent meg néhány év előtt egy érdekes könyv Bendix tollából,⁴ aki az ítélezés irra-

³ Juristisch? Wochenschrift. 1933. 285. o.

⁴ Bendix: Die irrationalen Kräfte der zivilrechtlichen Urteils-tätigkeit, Breslau, 1927.

cionális erőit tárgyalva, azt igyekeznek kimutatni, hogy a bírói ítéletek egész sorában — a munka a Reichsgericht ítéleteinek egy kötetét vette alapul — a látszólag szigorúan dogmatikus okfejtések mögött milyen társadalmi, gazdaságpolitikai megfontolások rejlenek, hogy a bíróság ezen szempontok alapján miért foglalt el valamilyen álláspontot egyes kérdésekben, hogy az egyszerű joglogikai indok mögött voltaképpen milyen gazdasági felfogás, világnézeti, vagy társadalmi együttérzés rejtőzött.

Ha gazdasági és szociálpolitikai nyelven szól a jogszabály vagy az ítélet, nem pedig jogász nyelven, s ha gazdasági és szociálpolitikai megfontolások vezetik a jogalkotót vagy a bírót, akkor nincs is szükség arra, hogy ezeket a tudatalatti, irracionális motívumokat kihámozzuk. — Itt szükségképpen kell, hogy jelentkezzenek azok az együttérzésből, világnézeti vagy gazdasági felfogásból táplálkozó szempontok, melyeknek túlszéles körben való érvényesülése azután igen messzire vezethet. Gondoljunk csak a legújabban megjelent uzoratorvénynek arra a rendelkezésére, mely a kizsákmányolási ügyletnél a „függő helyzet” fogalmával operál, s abból messzemenő következtetéseket von le. Ha ezt a gondolatot továbbfűzzük, úgy el lehet képzelni, hogy akadhat talán még oly bírói felfogás is, mely bizonyos gazdaságpolitikai megfontolásból kiindulva, hajlamos lesz pld. arra, hogy a gyengébb gazdasági erejű társadalmi osztályokat általában függő helyzetben levőnek tekintse, aminthogy pld. a szocialista felfogás szerint a munkabérvizonylatban a munkás, vagy a bérvizonylatban a bérlő a maga gazdasági adottságánál fogva függő helyzetben van erősebb gazdasági helyzetben lévő ügyleti ellenfelével szemben. E megállapításból esetleg igen nagy jelentőségű gyakorlati következtetések vonhatók le.

Ennek a „függő helyzetnek” a megítélése igen eltérő gazdasági vagy szociálpolitikai felfogást vihet bele az ítékezésbe, különösen, ha a törvény keretei egyébként is olyan tágan nyertek megállapítást, mint ahogyan ezzel

épen az uzoratórvényben is találkozunk, ahol a bíró ez ügyletek mikénti teljesítését igen messzemenő határok között, belátása szerint állapíthatja meg. A visszatérítés kötelezettsége alól a teljesítésre kötelezett felet mentesítheti, részére halasztást, vagy részletekben való teljesítést engedélyezhet (1932. VI. t.-c. 2. §). A bírónak ez az ügyletalakító hatásköre elengedhetetlenül szükségessé teszi — amire egyébként maga a törvény is utal, — hogy az eset gazdasági vonatkozásait döntésénél különösen előtérbe helyezze.

S ennek kapcsán figyelemreméltó az a szempont is, — amelyre már nem egy ízben mutattak rá, — hogy a bírói ítékezésben ezeknek a gazdasági és szociálpolitikai szempontoknak túlságos előtérbe helyezése az ítékezésnek bizonyos elpuhulására vezet, amely az éles jogászi disztinkciók helyébe a kényelmes gazdasági és szociálpolitikai megfontolásokat helyezi. Max Weber, a kiváló német szociológus szerint az ítéleti indokolásban kifejezésre jutó jogászi munka precizitása nagymértékben csökken, ha a jogi fogalmak helyébe gazdasági vagy etikai okfejtések lépnek. Helyes jogászi döntés rendszerint csak egyféle képzelhető. A gazdasági megfontolások sokrétűsége mellett, az ezeken épülő döntés igen sokféle, az eltérő kiindulási pontokhoz képest egyformán motivált lehet.

Különösen fennállanak ezek a veszélyek az *általános gazdasági viszonyokra való utalásoknál*. A megítélés nézőpontjai itt a legkülönbözőbbek. Azok helyénvalóságát többnyire csak a viszonyok jövőbeli alakulása dönti el, s akkor is leggyakrabban csak az állapítható meg, hogy milyen megítélések bizonyultak helyteleneknek.

Tipikus példáját ai.%ak, hogy az általános gazdasági viszonyokra utaló megfontolások milyen könnyen vezethetnek a jogéletben, épen gazdasági szempontból is kifogásolható eredményekre, *a tulajdonközösség megszüntése* körül kialakult bírói gyakorlat mutatja.

⁵ M. Weber: *Wirtschaft und Gesellschaft*. II. kiadás, 2. félékötet, 512. o.

Bírói gyakorlatunk szerint *alkalmatlan* időben és a többi tulajdonostárs kárára egy részes sem kérheti a tulajdonközösség bírói megszüntetését, az árverésnek e célból történő elrendelését. Ez alkalmatlanság elbírálásánál a háború előtti időkből a bíróság rendszerint *az egyes eset speciális körülményeihez fűződő jogi és gazdasági szempontokat mérlegelte*. Nem rendelték el a közösségnek árverés útján való megszüntetését, mert például a termék lábön volt, vagy mert az ingatlant haszonélvezeti jog terhelte és annak megszüntéig az eladásra kerülő ingatlan valódi értéke nem érhető el. (Így C. 5177/1890, 1795/1904.)

Változik a helyzet a világháborút követő rendkívüli gazdasági viszonyok következtében.

Abban az állandóan követett bírói gyakorlatban, amely valamely részes túrhetetlen magatartásából folyó kivételektől eltekintve, a tulajdonközösség bírói megszüntetésére az időpontot alkalmatlannak tekinti, és így az árverés elrendelését mellőzi, az ítéletek indokolásában világosan kifejezésre jutó álláspont szerint, állandóan az *általános viszonyokból* levont gazdasági megfontolások játszották a döntő szerepet. Hogy a pénzürték ingadozása idején a bíróság általában az árverések elrendelése ellen foglal állást, azt még érthetőnek találhatjuk. De a pénzürték megszilárdulása, a hitel-lehetőségek megnyílta, az ingatlan-piac megszilárdulása, a lakásforgalom felszabadulása idején a bíróság még mindig kitart ez álláspontja mellett, s a viszonylag igen kedvező konjunktúrát jelentő 1927-28, években is általában megtagadja az árverések elrendelését, a nehéz gazdasági viszonyokra, a pénzszükére, az ingatlanok értékének hullámzására, a magas kamatlábra, a megfelelő árverési eredmény bizonytalanságára való tekintettel. A bírói indokolás a hangsúlyt mindig az általános gazdasági viszonyok alakulására helyezi. Az értékesítés individuális lehetőségeinek elbírálásába ez alapvető elvi állásfoglalás folytán nem is bocsátkozik. Ehhez képest az árverést *a Kúria még oly esetben sem találta elrendelhetőnek, amikor igazolást nyert az a körülmény, hogy az*

ingatlan fekvési helyén nagy kereslet mutatkozik ingatlanok iránt. (C. V. 491/1928.)

Amennyire jogászilag is alátámasztható volt az a felfogás, hogy egészen rendkívüli viszonyok idején, amikor a gazdasági élet érték-mechanizmusa teljesen felmondta a szolgálatot, így különösen az infláció naponkénti pénzértékeltolódása mellett ily árverések elrendelése általában mellőztessék, annyira nem volt jogi szempontból indokolható, hogy a viszonyok normálisra fordultával ez az általánosságokban mozgó gazdasági szemlélet fenntartassák. E megállapítás helytállóságát, s e bírói gyakorlat gazdasági szempontból való elhibázottságát, az azóta bekövetkezett értékeltolódások retrospektív szemléletéből, különösen éles megvilágításba helyezve láthatjuk. Lélektanilag bizonyára érthető, hogy bíróságaink az általános gazdasági szempontok előtérbe helyezésével nem tudtak egykönnyen felhagyni, s hogy nehéz volt oly átmenetet eltalálni, amely mellett egy napon azt kellett volna mondani, hogy mától fogva pedig a gazdasági viszonyokat normálisaknak minősítjük, és így a tulajdonközösség bírói megszüntetéséhez hozzájárulunk. Bármennyire érthető is azonban e magyarázat, a kérdés lényegét tekintve mégis csak azt kell megállapítanunk, hogy itt a mérlegelés síkjában történt alapvető elfordulás. A gazdasági viszonyok rendkívülisége, és az ennek illusztrálására felhozott különleges momentumok annak tényállásbeli alátámasztására szolgálhattak, hogy a bíróság egymagában e közismert körülményekből megállapíthatja az időpont alkalmatlanságának fennforgását. Az alkalmatlan időpont ebben a gondolatkörben kétségtelenül nem egyszerű kényelmetlenséget, vagy a leghelyesebb időpont kiválasztásának hiányát, vagy viszonylag kedvezőtlen konjunkturális lehetőségek fennforgását jelenti, hanem, főleg a háború előtti időszak gyakorlatában kifejezésre jutó felfogáshoz képest, oly nyomatékosan figyelembe jövő hátrányok fennforgását, amelyek az összes érdekeltek jogos érdekeire tekintettel, a jog által való figyelembe vételt igényelhetnek. Az általános gazdasági

szempontoknak a legújabb bírói gyakorlatunkban kifejezésre jutó ez a kihangsúlyozása azonban oda vezet, hogy e körülmények itt az ítélkezés motivációjában egyre inkább az előtérbe lépnek, s az esetek individuális körülményeit mérlegelő szemlélet elhomályosul. A bíróság első sorban arra a kérdésre keres választ, vajjon megfelelő ár érhető-e el az adott viszonyok között? Azt, hogy az ár mely esetben „megfelelő”, eldönteni rendszerint csak később lehet, amikor kiderül, hogy az árak még kevésbé megfelelőek. Az általános gazdasági viszonyokra való utalásnak a bírói indokolás centrumába való behelyezése csak *egészen rendkívüli viszonyok között* lehet indokolt, amikor a tények valósággal kiabálnak, s azoknak figyelmen kívül hagyása esetén a felek károsodása nyilvánvaló. Ha nem ez az eset áll fenn, ha a gazdasági élet egyes jelenségeinek elbírálásánál (magas-e a kamat, jók-e az árak), oly jellegű kérdésekre kell a választ megadni, amelyeknél a nézőpont különbözőségéhez képest, az eltérő állásfoglalások egyformán elképzelhetők, ezek elbírálása, a dolgok természeténél fogva, nem esik a bírói mentalitás eszmekörébe. A gazdasági viszonyok megítélésénél e kérdésben a bíróság a túlzott óvatosság álláspontjára helyezkedett éveken át. Feltette azt a felet, akinek tulajdonrésze a bíróság árverési megszüntetése esetén készpénz-kiegyenlítést nyert volna. Ebből azután az a helyzet alakult ki, hogy amikor az ingatlanok értékesítése gazdaságilag összehasonlíthatatlanul kedvezőbb körülmények között történhetett volna meg, annak elrendelését mellőzte.⁶ S így e túlzott védelem épen a védeni szándékolt felek károsodására vezetett.

⁶ Az ítélkezés irracionális erőinek szemléltetése szempontjából bizonyára érdekes feladat volna annak vizsgálása, hogy milyen társadalom- és birtokpolitikai felfogás, az ingatlan vagyon társadalmi és gazdasági jelentőségének milyen tudatalatti túlértékelése rejlett ez állásfoglalás mögött. Ennek kidomborítására különösebb érdekességgel bírhat az a körülmény, hogy az egész fentjelzett időtartam alatt, de még 1932. folyamán is a Kúria az *ingótulajdonközösség árverési megszüntetését elrendelendőnek tartja*.

Azok a súlyos megrázkódtatások, amelyek a gazdasági életben a háború során és az azt követő években bekövetkeztek, jogi vonatkozásban messzemenően éreztették befolyásukat, első sorban a gazdasági lehetetlenülés kérdését érintő joggyakorlat kialakulásában. Két elv ütközik itt össze. *Az egyik a szerződési hűség*: — a *pacta sunt servanda* gondolata — a másik a gazdasági viszonyok alapvető elváltozásából folyó súlyos következmények jogi hatásainak kényszerű levonása.

E kérdés a jelen viszonyok között nem egyszerűen történeti szempontból érdemel figyelmet. Nem a múltért, amely volt, hanem az abból folyó, ma is eleven életerővel jelentkező s nyilván a jövő fejlődésére is kiható konzekvenciáért. A háborús *gazdasági lehetetlenülés* tanának a jogéletben történt kialakulása, e gondolat továbbfejlődése és annak utórezgései, szerves alkotóelemeivé váltak jogrendszerünknek. Magánjogi törvénykönyvünk legújabb tervezete, szemben a korábbi tervezetekkel, az 1150. §-ban új jogszabályként iktatta be a gazdasági lehetetlenülésnek az előző évek bírói gyakorlatában kikristályosodott elveit. De e gyakorlat közvetett hatásainak kellő figyelemmel kísérésére alapján azt is mondhatnánk, hogy a jog, az itt kifejezésre jutó meggondolás következtében, általában hajlamossá vált a gazdasági eltolódások fokozott mértékben való figyelembevételére. A bírói felfogás a rendkívüli viszonyok hatása alatt barátokozik meg azzal a felfogással, hogy a szerződési hűség elvét, amely a jogrendszer egyik alapvető gondolata, áttörje a gazdasági kényszerűség parancsoló érdekeinek figyelembevétele alapján.

E gondolat voltaképpen a válságjog problémakörének legkiemelkedőbb jelentőségű kérdésévé válik. Amint a jog hajlamossá lesz arra, hogy a gazdasági viszonyok eltolódásának hatásait, a fennálló jogviszonyok tekintetében, a szerződési megkötöttségekben lerögzített álláspontok ellenére figyelemre méltassa, s ehhez képest a fennálló szer-

zódéses kötelezettségek megszüntetésére vagy módosítására adjon módot, úgy minden mélyebbre ható gazdasági válság aktuálisra teszi és előtérbe állítja e probléma egész körét.

S ahogy a gazdasági válság hatása alatt az egyik oldalon új jogszabályok életre hívása iránt mutatkozik erőteljes törekvés, e felépítési hajlandósággal szemben, a másik oldalon a lebontás vágya érvényesül, a fennálló ügyleti megkötöttségek hatályon kívül helyezésének irányában. Ez szinte a *magánjogi statárium* gondolatát szeretné az életbe átvinni, s a válságra való hivatkozással a formalmi és jogélet rendjét alapjaiban megváltoztatni.

Figyelmet érdemel e részben, hogy bíróságainknak épen a gazdasági lehetetlenülés joggyakorlatának kialakulása kapcsán, a gazdasági viszonyok eltolódásainak a fennálló szerződéses kötelek teljesítésére gyakorolt befolyását illetően, egy jól kidolgozott, elveiben tisztázott, részleteiben kifejlesztett, széleskörű joganyag, az idevágó bírói döntések széles skálája áll rendelkezésre. Ily előzmények után, e gazdag joganyag ismeretében, sokkal könnyebben határozhatja el magát a bíróság, valamely eset mérlegelésénél, a *pacta sunt servanda* elvének figyelmen kívül hagyására, mint a gazdasági lehetetlenülés gondolatának részletes kifejlesztését megelőző, háború előtti korszakban. A legnagyobb veszély itt abban áll, hogy az egészen rendkívüli, kivételes esetekre megállapított konzekvenciák esetleg már akkor is levonatnak, amikor a gazdasági helyzet súlyos ugyan, de a legmesszebbmenő következtetések levonására, a szerződési hűség lerontására még sem nyújt kellő alapot.

Az előbbieken az ingatlan tulajdonközösség megosztásának joggyakorlatát ismertette mutattunk rá arra, hogy a túlzottan óvatos bírói felfogás a gazdasági viszonyok alkalmatlanságát megállapítja még akkor is, amikor viszonylag sokkal kedvezőbb körülmények között élünk. A bírói gyakorlatnak a gazdasági lehetetlenülés tekintetében kialakult felfogása, úgy a jogalkotást, mint a joggyakorlatot fogékonyra tették oly álláspont elfogadására, amely a

kötelmek teljesítését a viszonyok lényegesebb változása esetén, jogszabály, vagy bírói szó erejével módosítani hajlandó. Ebből a szempontból, mint az egész problémakör elvi kiindulási pontja, érdemel különösebb figyelmet a gazdasági lehetetlenülés bírói gyakorlatának kialakulása. Azt a felfogást, amely a háborús és az azt követő viszonyok rendkívüli eltolódásait, a fennálló szerződések teljesítési lehetősége szempontjából mérlegelte, érdemes a maga különböző fejlődési étapjaiban figyelemre vennünk. Ezt a fejlődési vonalat nem mindig az időrendiség határozza meg. Az alább érintett fejlődési mozzanatok nem különülnek el időszakonként. Találkozunk döntésekkel, amelyek későbbi időpontban is oly elvi álláspontot juttattak kifejezésre, amelyet talán inkább egy korábbi fejlődési fok gondolatának minősíthetnénk. Kétségtelen azonban, hogy a gazdasági lehetetlenülés tekintetében kialakult bírói gyakorlat irányvonalát tekintve, ez a fejlődési tendencia kimutatható s nagyban és egészben e gondolat tisztulásának menetét jelzi.

E joggyakorlat kezdeti, óvatosan tapogatózó kialakulásában a gazdasági lehetetlenülés előfeltételének megállapításánál az irányító szempont *a felek egyikére háruló végveszély lehetőségeit* mérlegelő beállítottság volt. Annak előfeltételeként, hogy a szerződés teljesítésére kötelezett fél, e kötelezettsége alól mentesüljön, azt kívánta meg, hogy az ügylet teljesítése az egyik fél tönkretételét, a másiknak pedig indokolatlan előnyökhöz való juttatását jelentse. A lehetetlenülés bírói gyakorlatának ez az első fázisa az előfeltétel körét oly szűkre szabta, hogy abba csak az esetek igen kis száma volt bevonható. Csak ott lehetett erről beszélni, ahol a szóbanforgó ügylet a felek helyzetére való tekintettel oly jelentőségű volt, hogy a teljesítés az arra kötelezett existenciáját alapjaiban rázza meg. A mérlegelésnek ez a módja szükségképen megkívánta azt is, hogy a gazdasági viszonyok leromlásának az ügyleti viszonyban álló felek helyzetére gyakorolt ki-

hatása, *személyi, szubjektív* vonatkozásaiban, a felek egész existenciális helyzetét felölölő módon mérlegeltessék.

Ezt a fejlődési szakot hamar elhagyja a bírói gyakorlat, nem tekinti többé a gazdasági lehetetlenülés megállapításának előfeltételül azt, hogy a kétoldalú szerződésnek az eredeti feltételek mellett való teljesítése, az egyik fél gazdasági létét veszélyeztesse, hanem elegendő már annak megállapítása is, hogy a szolgáltatást gátló okokat nem lehetett elhárítani, s azokat az adós a gondosság legmagasabb fokának alkalmazásával sem láthatta előre, valamint, ha a szerződés teljesítése, a viszonyok rendkívüli megváltozása következtében, a teljesítésre kötelezett félre oly terheket róna, amely az ügyletkötés alkalmával elvállalt rendes kereskedelmi kockázat körébe nem vonható. Ez a felfogás már a maga elvi kiindulásában első sorban *gazdasági* jeFegű. A kérdés arra irányul, vájjon az egyik fél kockázata aránytalanul megnövekedett-e, a másik fél pedig indokolatlanul nagy hasznot érne-e el ezzel?

A lehetetlenülésnek a gazdasági viszonyok eltolódása okából történő megállapítását különös nyomatékkaal juttatja kifejezésre a Kúria jogegységi tanácsának az ingatlanra vonatkozó opció kérdésében meghozott 26. sz. polgári döntvénye, amely megállapítja, hogy a szolgáltatás a kötelezettre lehetetlenné válnak tekinthető az által, hogy a gazdasági viszonyokban beállott változások, különösen pedig a pénz vásárlóképességének (belső értékének) csökkenése az egyik szerződő fél előnyére és a másik fél hátrányára előre nem látható és nem is láthatott nagymérvű és aránytalan eltolódásokat idézett elő.

Az a hangsúly, amelyet a most vázolt felfogás a viszonyok előre nem látható eltolódásának figyelembevételére helyez, amellyel e körülményt, mint a gazdasági lehetetlenülés megállapításának előfeltételét jelöli meg, közeledést mutat a *clausula rebus sic stantibus* elvéhez, amelyet ugyan jogrendszerünk általánosan érvényesülő elvként nem fogadott el, amelyhez azonban az itt vázolt gondolatsor, az

e körbe eső ítéletek indokai gyakran közel esnek, és bár fenntartásokkal, bizonyos rokonszerű gondolatokat is tüntetnek fel.

Amíg az előbb vázolt első fejlődési szakban, a gazdasági lehetetlenülés megállapításánál a felek személyes viszonyait mérlegelő, *szubjektív* vonatkozásokat kellő tekintetre méltó szemlélet játszotta a döntő szerepet — addig az itt vázolt felfogás a felek személyes viszonyaitól elvonatkoztatott *objektív* körülményekből vonja le következtetéseit. Az első felfogás azt nézi, hogy a beállott eltolódások *mily tényleges hatást gyakoroltak a felekre* — a másik szerint már az a lényeges, hogy a gazdasági viszonyokban beálló változások milyen kihatásokkal *lehetnek* az ügyletkötő felekre. Az előbbinél első sorban az ügyletkötő felek helyzete — az utóbbinál a gazdasági viszonyok alakulása áll a bírói mérlegelés előterében.

A *clausula tana*, úgy, ahogy ezt különösen a XVIII. században kialakult jogirodalom kialakította, lényegében azt a gondolatot foglalja magában, hogy minden szerződés bizonyos hallgatólagos feltételezés mellett köttetik, s hogy ehhez képest érvénnyel is csak addig bír, ameddig azok a viszonyok, amelyek között e szerződés megkötetett, lényegükben nem változtak. Ezt a gondolatot Windscheid feltételezési tanának (*Voraussetzungslehre*) kidolgozásával úgy formulázza, hogy a kísérő körülményekben, a ténylegesen adott viszonyokban, a szerződés oly feltételezése rejlik, amelyet *mint ki nem fejlesztett feltételt* vehetünk figyelembe. A mai lélektani kutatások nyelvén szólva, talán azt is mondhatnánk, hogy a szerződéseknek ezek a feltételezései, mint tudatalatti motívumok jönnek figyelembe azzal, hogy a tudatalattiságot itt nem lélektani, hanem jogi vonatkozásúnak tekinthetjük. A felek azokat a külső életviszonyokat, amelyeknek keretében és várható alakulásra való figyelemmel az ügyletet megkötik, nem foglalják bele a szerződési feltételek sorába, azoknak a céloknak az elérése szempontjából azonban, amelyeket az ügylet kötésénél szem előtt tartanak, tudatrkban az ügy-

letkötés időpontjában fennálló életviszonyok rejlenek. Újabban Oertmann alakította ki Die Geschäftsgrundlage c. munkájában azt az új jogi fogalmat, melyet ő a mai életviszonyok közepette a clausula továbbfejlesztésének tekinteni kíván. Az ő felfogása szerint az ügyleti alap (Geschäftsgrundlage) a minden ügyletkötésnél előtérbe lépő, az esetleges ügyleti ellenfél által a maga jelentőségében felismert és nem kifogásolt elképzelése valamelyik érdekeltnek, vagy a közös elképzelése több érdekeltnek bizonyos körülmények létezéséről vagy azok hatálybalépéséről, amelyeknek alapján az ügyleti akarat felépül.

Tagadhatatlan, hogy jogunk a clausula tanát a római jogban, vagy a későbbi jogirodalomban kialakult, fentiekben érintett fogalmazásában, tudatos formában, mint a kötelmi jognak általánosan érvényesülő alapgondolatát nem tette a magáévá. Aminthogy ez elvnek általánosságban való elfogadása körülbelül egyértelmű lenne a szerződési hűség gondolatának teljes feladásával és — minden esetre — a jogbizonytalanság intézményessé tételével. Tagadhatatlan azonban az is, hogy egyes részterületeken, bizonyos speciális problémák megoldásánál, találkozunk a clausula tanának, legalább is bizonyos keretek között történő elfogadásával, s hogy a háborús és az azt követő idők joggyakorlatát, a lehetetlenülés gazdasági motívumainak különösebb nyomatékkal való mérlegelése hajlamossá teszi a clausula gondolatköréhez nagyon közelfekvő felfogás elfogadására.

A bírói joggyakorlatnak a clausula tanához közelálló megállapításaiból itt példaszerűen a Kúriának néhány oly ítélleti indokolására kívánnánk rámutatni, amelyek a súlyos gazdasági és politikai megrázkódtatások időpontjában hoztak meg, amikor ily gondolatmenet iránt, a külső életviszonyok nyomasztó hatása következtében, bíróságaink természetesen fogékonyabbak is voltak. Az azóta bekövetkezett jogfejlődés során, a viszonyok normálisabbra fordulása folytán, hasonló problémák felmerülte aktualitását veszítette, ami mellett természetesen nyitott kérdés marad,

hogy a gazdasági válság további előrehaladása, a gazdasági és társadalmi életviszonyoknak ebből folyólag bekövetkező súlyos eltolódásai nem fognak-e hasonló jellegű megállapításokra újból alapot szolgáltatni? A Kúria 1920-ban P. VII. 3372/1920. sz. a meghozott ítéletében azt állapítja meg, hogy a vagyonbiztonsági állapotoknak belzavarok alatt beállott súlyos rosszabbodása, *mint a szerződés természetes feltevési alapjainak* erőhatalom jellegű megváltozása, alapul szolgálhat a szerződéstől való elállásra olyan esetben, amelyben ez az állapotváltozás az egyik szerződő fél kockázatát tetemesen növelte. „*A szerződés természetes feltevései alapjainak*” az itt használt értelemben történt beállítása erőteljes közeledést mutat a clausula tanához, ahhoz a Windscheid-féle feltételezéshez, mely a szerződés hatályossági alapjaként jön figyelembe akkor is, ha nem is tekinthető kimondottan ügyleti feltételnek. Lényegében hasonló jellegű, ugyancsak a közbiztonsági viszonyok rendkívüli leromlását figyelmére méltató megállapításokat tartalmaz a Kúria P. VI. 4283/1920. sz. ítéletének indokolása is, amely kimondja: hogy „rendes jogállapot mellett közönséges erő kifejtést igényelt kötelezettség vállalásának terjedelme rendkívüli idők okozta viszonyokra ki nem terjeszthető”. Még közelebb esik a clausula tanának elfogadásához a Kúriának egy másik, ugyancsak 1920. decemberében meghozott 2818/1920. sz. ítélete, amely azt állapítja meg, hogy „ideiglenes adás-vételi szerződéstől el lehet állni azon az alapon, hogy *a szerződés feltételévé vált közérdekű ügyleti cél* más módon sikeresebben volt megvalósítható”. A bíróság itt az ügylet causa ját, mint a szerződési akaratot létesítő indokot vette alapul, s erre vonatkozólag állapítja meg, hogy miután ez a szerződésre okul szolgáltat akaratelhatározás lényegét képezte, mint ilyen, a szerződés lényeges alkatelemévé, feltételévé vált. Ez az indokolás már erősen rokongondolatokat tartalmaz az Oertmann-féle ügyleti alap fentebb érintett fogalmával.

A Magánjogi Döntvénytárban, melynek XIV. kötete (19. o.) tartalmazza a Kúriának ezt a döntését, a döntvénytár szerkesztője ehhez azt a megjegyzést fűzi, hogy az itt foglalt indokokban a feltételezés tanának nagyon aggályos kiterjesztését látja. Az ügyleti cél ez esetben nem lett feltételül tűzve.

Ugyancsak a clausula tanához közelfekvő gondolatokat juttat kifejezésre Magánjogi Törvénykönyvünk legújabb tervezetének 1150. §-a, amelynek első bekezdése a gazdasági lehetetlenülés tekintetében kialakult bírói gyakorlatnak egy jogszabályba összefoglalt szintézisét adja — úgy, amint ily megoldásokkal a tervezet egyéb részeiben is találkozunk. A gazdasági lehetetlenülésnek az 1150. §-ban foglalt megállapítása, az általános gazdasági viszonyokban a szokásos szerződési kockázatot tetemesen meghaladó oly mélyreható változáson kívül, mellyel a felek okszerűen előre nem vethettek számot, többek között még azt a kritériumot is kiemeli, mint a gazdasági lehetetlenülésnek egyik fogalmi elemét, hogy *a szerződés alapjául szolgáló feltételezés meghiúsult*. Ez a szerződési alapul szolgáló feltételezés erősen rokonvonásokat tüntet fel a clausulának az újabb jogirodalomban kialakult elvével. Még figyelemreméltóbbá teszi e gondolatnak az 1150. §. 1. bekezdésében való jelentkezését az a további körülmény, hogy ugyané §. 2. bekezdése, az egyébként szorosan a gazdasági lehetetlenülés fogalmi körébe nem is tartozó előszerződés kérdését szabályozza, hasonló gondolatelemek befogadásával. Amíg a gazdasági lehetetlenülésnél a clausulára való utalás csak közvetett és annak elemeit is csak részben veszi át, addig az előszerződéstől való elállás lehetőségét e § 2. bekezdése megadja már abban az esetben is, ha a viszonyok előre nem látható, időközi változása következtében a szerződésnek kifejezetten megj. előtt, vagy *a körülményekből kivilágló célja meghiúsult*, vagy a félnek a szerződésbe vetett bizalma megokoltnan megrendült. Az előszerződés tekintetében tehát, a feltételezés gondolatának hangsúlyozásával, az ügylettől való elállás lehetőség-

gét e §. lényegében teljesen a *clausula elveinek* megfelelően oldja meg.²

Az előszerződés tekintetében a *clausula elvét*, erre való kifejezett hivatkozással juttatja kifejezésre a Kúria a II, 6399/929. sz. ítélete, amely azt a megállapítást tartalmazza, hogy egy később kötendő szerződésre irányuló kötelezettség (*pactum de contrahendo*) folytán, a kötelezett fél csak akkor tartozik a főügyletet megkötni, ha időközben az előszerződés célja a szerződő felek bármelyikének szempontjából meghiúsultnak nem tekinthető. Ezen megállapítás után a Kúria ez ítélete zárjelben a *clausula rebus sic stantibus* kifejezést tünteti fel, aminek egyébként a döntésben kifejezésre jutó álláspont is teljes mértékben megfelel. E kérdésben tehát a bírói gyakorlat tudatosan a *clausula* álláspontjára helyezkedik.

A Kúria 5704/927. sz. döntése is oly megállapítást tartalmaz, hogy az előszerződés teljesítése a változott viszonyok között többé nem követelhető.

A *clausula elvének* figyelembevételére egyéb példák is felhozhatók. Ezt fogadja el a M. M. T. 1318. §-a a kölcsön tekintetében, amikor azt állapítja meg, hogy az, aki kölcsön adására kötelezte magát, annak kiszolgáltatását megtagadhatja, ha a másik fél vagyoni viszonyai annyira megromlottak, hogy ez által a kölcsön visszafizetése lenne veszélyeztetve. E jogelv egyébként megfelel az e részben érvényben lévő állandó bírói gyakorlatnak. De találkozunk a *clausula* fogalmához közeleső megoldásokkal a bérleti és a szolgálati viszony tekintetében is, a fennálló jogviszonyok rendkívüli megszüntetésére okot szolgáltató körülmények megállapításánál. A közkereseti társaságnak a kikötött idő előtti feloszlására ad módot a K. T. 100. §-a,

² Az előszerződés kérdésében erre az álláspontra helyezkedik a kialakult irodalmi felfogás is. Raffay szerint (Magyar Magánjog II. 241. o.) az előszerződésnél kétségtelenül felállítandó a *causula rebus sic stantibus* korlátja. Az osztrák polgári törvénykönyv 936. §-a is hasonló jellegű megállapításokat tartalmaz, mint a M. M. T. fentidézett §-ának 2. bekezdése.

ha azok a *lényeges feltevések*, amelyek mellett a társaság keletkezett, nem léteznek.

A gazdasági lehetetlenülés tanának bírói gyakorlataiban történt kialakulásában, az előzőekben érintett erkölcsi és gazdasági jellegű motívumokon kívül, a joggyakorlat kialakulásának harmadik étapjában a *méltányossági* szempontok előtérbe nyomulásával találkozunk. Kifejezésre jut ez egyfelől azokban a megállapításokban, amelyek azt vizsgálják, hogy a szolgáltatásnak és ellenszolgáltatásnak egyensúlya mennyiben állapítható meg, másrészt, hogy a teljesítés, a viszonyok változása következtében, a jóhiszeműség és a méltányosság szempontjaival mennyiben egyeztethető össze. Az első gondolat az ekvivalencia, a gazdasági egyensúlyhelyzet kialakítására irányuló törekvés kifejezője. A másik lényegében azokra a szempontokra utal, amelyekkel a M. T. 1084. §-ában is találkozunk, amely szerint az adósnak úgy kell kötelezettségét teljesítenie, amint azt, tekintettel az eset körülményeire és az élet felfogására, a méltányosság megkívánja. A tervezetnek ez a szakasza, amely különben lényegében a német polgári törvénykönyv 242. §-ában kifejezésre jutott jogelvvvel azonos, alapvető jelentőségű megállapítást tartalmaz a jóhiszeműség és méltányosság elveinek érvényesítése kérdésében, s ennek a szempontnak a hatékony érvényesítése a kötelezettségek teljesítésének oly befolyását jelenti, hogy Hedemann joggal nevezi ezt a polgári törvénykönyv egyik királyi szakaszának, Oertmann pedig *pas-se-partout*nak.

Kétségtelen, hogy az e §-ban kifejezésre jutó gondolat királyi is annyiban, hogy az azt alkalmazó bíró részére messzemenő hatalmat, az ügyleti feltételek módosításának széleskörű lehetőségét adja meg, az életfelfogás és a méltányosság, a jóhiszeműség és a bizalom elveire való figyelemmel. A gazdasági egyensúly helyreállítása, a szolgáltatás és ellenszolgáltatás aránytalanságának kiküszöbölése vált a gazdasági lehetetlenülés bírói gyakorlatában, annak utolsó fejlődési szakában, a leggyakrabban hangoztatott

elvé, ez a gondolat jelentkezik a legutóbbi időkben a jelenlegi gazdasági válsággal összefüggő bírói döntésekben, mint a lehetetlenülés megállapításának legfontosabb indoka.¹ A M. M. T. 1150. §-t, amely a gazdasági lehetetlenülést szabályozza, s amelynek a gazdasági viszonyok változására utaló és a clausula tanához kapcsolódó elemeire már az előbb utaltunk, a gazdasági egyensúly jelentőségét és a méltányossági szempontok figyelembe vételét egyaránt kiemeli. Ahhoz, hogy a gazdasági viszonyok mélyreható változásának következtében, a gazdasági lehetetlenülés megállapítható legyen, megkívánja, hogy a szolgáltatásnak és az ellenszolgáltatásnak a felek részéről szem előtt tartott gazdasági egyensúlya felborultnak legyen tekinthető, valamint, hogy az egyik fél, a jóhiszeműséggel és méltányossággal ellentétben, nem várt, aránytalan nyereségre tegyen szert. Az 1150. § ehhez képest, a gazdasági lehetetlenülés előfeltételeinek megállapításánál, magában foglalja mindazokat az elemeket, melyekkel a bírói ítékezésben az előzők szerint találkozhattunk, úgy a gazdasági viszonyok változását és az ügylet kötésénél szem előtt tartott feltételezések megváltozását, mint a gazdasági egyensúlyhelyzet, a szolgáltatás és ellenszolgáltatás aránytalanságának kérdését, végül a jóhiszeműség és méltányosság szempontjait is.

A gazdasági lehetetlenülés motivációjának ez a fejlődése, mely a clausula tanából a méltányossági momentumok kidomborításának irányában halad, elvi és gyakorlati szempontból egyaránt nagy jelentőségű konzekvenciákat von maga után. Ezeknek egyik leglényegesebbike abban jut kifejezésre, hogy amíg régebben, a clausulához

² A haszonbér leszállításáról rendelkező 1400/1932. M. E. sz. rendelet alkalmazása kérdésében állapítja meg a Budapesti Tábia P. XV. 1932. sz. ítéletében, hogy „az egész eljárásnak az a célja, hogy a változott gazdasági viszonyokra tekintettel *helyreállítandó a gazdasági egyensúly*, amelyet a felek a haszonbéri szerződés létesítésekor a szolgáltatás és ellenszolgáltatásra való tekintettel szem előtt tartottak”.

közelálló okfejtések alapján, a lehetetlenülés általában véve csak akkor volt megállapítható, hogy ha az *tárgyi momentumokon* épült, vagyis ha a kötelezett részéről a *teljesítés objektíve kizártnak* látszott, — addig a méltányossági szempontok előtérbe nyomulása folytán a *lehetetlenülésnek szubjektív, alanyi vonatkozásai újból erősebben érvényesülnek*. A gazdasági lehetetlenülés judikatúrájának itt vázolt későbbi fejlődési fokán, amikor már a méltányossági és a gazdasági egyensúly helyzetre utaló szempontok jelentősége vált a túlnyomóvá, megállapítható a gazdasági lehetetlenülés fennforgása akkor is, ha a szolgáltatás általában véve lehetséges ugyan, az adós személyes viszonyaiban rejlő okoknál fogva azonban, teljesíteni még sem áll módjában. Amíg a lehetetlenülés alapját egyedül az az indok képezte, hogy azok a feltételezések, amelyek mellett az ügylet kötött, változtak meg, addig csak ezen objektív körülmények vizsgálatába kellett a bírói döntésnek bocsátkoznia. Amint a méltányosság, a kölcsönös hűség és bizalom, az érdekek egyensúlyba hozatala válik az irányadóvá, a kiindulási pontot is első sorban adós személyes körülményei képezik, amelyeknek háttérében az általános viszonyok mikénti alakulása, mint egyik motívum szerepel.

Már az előzők során ismételten rámutattunk arra, hogy a gazdasági lehetetlenülés problémakörében voltaképpen két gondolat összeütkezésével találkozunk. Az egyik a jogbiztonság egyik legfontosabb pillérének: a *pacta sunt servanda* gondolatának, a szerződési hűség ideáljának érvényesítése. A másik a gazdasági viszonyok kényszerítő erejének számbavétele, a kötelezettségben álló félnek, az adós védelmének biztosítása. Ahogyan ezt a gondolatot más szavakkal is, némileg patetikus, hangulat-keltő fogalmazásban már nem egyszer kifejezésre juttatva láttuk: a pozitív joggal szemben az igazi jognak, a törvény betűjével szemben az igazságosság és méltányosság szellemének érvényesítése.

E szembenálló felfogások érvényesülési körének meg-

állapításánál természetesen vannak oly kiindulási pontok, amelyek aligha lesznek vitathatók. Hogy a szerződési hűség gondolatát lehetőség szerint érvényesíteni kell, az valószínűleg épen olyan kevésbé vonható kétségbe, mint annak a tételnek a helyessége, hogy egészen rendkívüli, a gazdasági életet alapjaiban megrázkódtató elváltozások bizonyos fennálló kötelezettségek teljesítését valóban lehetlenné tehetik, oly helyzet következik tehát itt be, amelylyel a jognak is számolnia kell. A határnak a megvonása, a helyes mértéknek a megállapítása, az a nagy kérdés, amely körül a vita szempontjai joggal kialakulhatnak. Már az előzőkben többször érintettük, hogy a gazdasági életviszonyok figyelembevétele, különösen amikor ez általánoságban történik, könnyen hajlamossá teszi a jogszolgáltatást arra, hogy a jogászi szemlélet rovására a gazdasági váljék az uralkodóvá. Így az eredeti kiindulási pont elhomályosul, s a bíróság már nem egyszerűen csak azt vizsgálja, vajjon tényleg a lehetetlenülés megállapítására okot szolgáltató, egészen rendkívüli elváltozások állapíthatók-e meg valamely konkrét esetben, hanem azt is vizsgálja, hogy a különböző jelenségek miképp alakulnak, kedvezőtlen irányban való fejlődésük nem teszi-e kívánatossá, hogy a jog a felekre háramló hátrányos következményeket korrigálni próbálja?

Amikor az előzőkben a gazdasági lehetetlenülés bírói gyakorlatának kifejlődését tettük vizsgálat tárgyává, világosan láthattuk, hogy a lehetetlenülés megállapítását voltaképpen mindig kevésbé szigorú feltételekhez kötötte a bíróság. Amíg eredetileg az adós *teljes tönkremenése* esetén volt csak a gazdasági lehetetlenülés megállapítható, addig később már *a gazdasági viszonyok oly lényeges megváltozása is elegendő* volt a lehetetlenülés megállapításához, mellyel a felek egyike nem számolhatott a gondosság legnagyobb foka mellett sem, mely az egyikre aránytalan előnyt, a másakra aránytalan kárt jelentett. E bírói gyakorlat kialakulásának végső fejlődési fokán már *a szolgáltatás és ellenszolgáltatás aránytalansága, a kölcsönös mël-*

tányossággal és bizalommal össze nem egyeztethető érdekpozíció-eltolódás is elégséges a lehetetlenülés megállapításához, az abból folyó jogkövetkezmények levonásához. Itt különös figyelemmel kell azonban lennünk arra a tényre, hogy a mai gazdasági rendben az a gazdasági egyensúly helyzet — amelynek érdekében, a szükséghez képest, a jogszabály útján való beavatkozás is indokoltnak mutatkozik — lehet valami ideális elképzelés, de ez semmi esetre sem az eleven valóság. Amikor a gazdaság normális életrendje a konjunkturális ciklusok változása, akkor egy teljesen kiegyensúlyozott, állandó, konjunkturális eltolódásoktól mentes helyzettel nem számolhatunk. A stabil egyensúly-helyzetnek e beállításával voltaképpen úgy állunk szemben, mint valami légtüres térrel. A valóságban a szolgáltatás és ellenszolgáltatás aránytalansága, a gazdasági egyensúlyhelyzetben bekövetkezett eltolódások, általában oly jellegűek, amelyekkel a mai gazdasági rend ügyletkötéseinél rendszerint számolni kell. Minden kétoldalú ügyletnél, amelynél a teljesítések nem egyidejűleg történnek, a későbbben teljesítő félnek számolnia kell azzal, hogy időközben a gazdasági viszonyokban lényeges eltolódások állhatnak be. Bátran állíthatjuk, hogy ily jellegű ügyleteket, különösen a kereskedelmi életben, elsősorban azért kötnek, mert számolnak is ilyen eltolódásokkal. Minden ilyen későbbi teljesítésre beállított ügyletkötés mélyén rendszerint bizonyos spekulatív jellegű elgondolás rejlik. Aki árut vesz hitelbe, nyilván azzal számol, hogy az áru értéke emelkedik. Aki az árut eladja, rendszerint arra számít, hogy az áru értéke legalább is nem fog emelkedni, sőt esetleg csökken. De talán nem volna túlzás annak a gondolatnak a kifejezésre juttatása sem, hogy még a hitelügyletek kötésének motívumaiban is ilyen spekulatív elgondolással találkozhatunk. A hitelnyújtó besszre, a kölcsönvevő hosszra van beállítva. Az, aki a hitelt nyújtja, bízik a pénzérték szilárdságában, aki a pénzt hitelbe veszi, abban, hogy e pénz felhasználásával előnyös jellegű üzletet fog kötni. Ha mint alapvető

tényt fogadjuk el az ügyletkötő feleknek az egész gazdasági rendszer adottságaiból folyó ezt a spekulatív beállítottságát, úgy a szolgáltatás és ellenszolgáltatás aránytalanságának kiküszöbölésére irányuló törekvés néha már veszedelmesen kezd hasonlítani annak a két adomabeli rosszhiszemű kereskedőnek az üzleti tárgyalásához, akik közül az egyik, amikor tőle az ügyletnek írásba foglalását kérték, azzal felelt, hogy ez teljesen felesleges fáradság lenne, mert hiszen, ha az áru felmegy, akkor az eladó nem fog szállítani, ha pedig az áru értéke lemegy, úgy a vevő nem fog átvenni. Ez a joggal frivolnak látszó és az üzleti tisztesség magasabbrendű szempontjait teljesen figyelmen kívül hagyó beállítás, lényegében szintén a szolgáltatás és ellenszolgáltatás aránytalanságának kiküszöbölésére irányul, de az üzleti forgalom magasabbrendű érdekei szempontjából épen olyan veszélyesnek bizonyulna, mint az a legmagasabbrendű etikai megfontolásokon épülő, de a gazdasági élet eleven érdekeit figyelmen kívül hagyó felfogás, amely a méltányosság szempontja iránt való túlzott fogékonysággal könnyen válik hajlamossá a gazdasági lehetetlenülés megállapítására, a szerződési hűség figyelmen kívül hagyásával. Az a megállapítás, amelyre a német legfelsőbb bíróság gyakorlatának feldolgozása után Hedemann⁴ jut, hogy ma a hűség és bizalom (Treu und Glauben) szempontjai túlzott mértékben érvényesülnek, s hogy ez komoly veszélyeket rejt magában — bizonyos fokig a mi jogszolgáltatásunkban kifejezésre jutó tendenciákról is elmondható. A gazdasági egyensúlyhelyzet helyreállítására irányuló bírói hatalmi szó csak a legkívételesebb esetekben látszik indokoltnak.

Ha minden üzletnél, a gazdasági élet forgalmi rendjébe történő újabb és újabb beavatkozásokkal az egyensúly helyzetet kívánjuk visszaállítani, kb. hasonló módon járnánk el, mint annál a lóverseny társasjátéknál, ahol minden kockadobásnál a lovak előremennek, de ha egyes

⁴ Reichsgericht und Wirtschaftsrecht. 348. o.

meghatározott számokra érnek, úgy őket kiindulási pontjukra kell visszahelyezni. Itt is az ügylet lebonyolításának rendjén kialakult pozíció eltolódások mesterséges beavatkozással való kiegyenlítéséről lenne szó. Az elhibázott gazdasági koncepcióknál, a gazdasági élet szükségszerű kockázatvállalásánál ez az utólagos korrekció a legnagyobb óvatossággal kezelendő és az esetek legszűkebb körére korlátozandó.

A gazdasági egyensúlyhelyzetnek kiegyenlítődése nem az egyes felek ügyleteiben, hanem a gazdasági élet egész terjedelmében kell, hogy érvényesüljön, Azokat a visszaszűnőket, amelyekkel éppen a gazdasági válság idején találkozunk, a gazdasági élet automatizmusának kell kiegyenlítenie, Ez a kiegyenlítő automatizmus csak úgy érvényesülhet, ha a gazdasági erők játékát örökös, az egyes ügyleti kötelezettségekre is kiterjedő, túlzott beavatkozással nem akadályozzuk- Ha az egyes ügyletekbe való beavatkozás a fennálló kötelezettségek teljesítését módosítja — úgy ez a — hogy úgy mondjuk — rövid hullámhosszon végbemenő befolyásolás, károsan hat ki abban az irányban, hogy a gazdasági élet egész terjedelmére, széles hullámhosszon ható kiegyenlítődé végbemenjen,

E mellett nem hagyható figyelmen kívül az a szempont sem, hogy akik hosszú időre szóló szerződést kötnek, azok rendszerint tudatosan egy spekulatív jellegű pozíciót építenek ki a maguk számára a gazdasági életben. Amikor az óvatos, az ügyletek teljesítésével komolyan számoló felek ily kockázatokba bocsátkozni nem mernek, akkor a mérés, de teljesítési erkölcsében lazább, ügyletkötő feleket a jog nem részesítheti abban a prémiumban, hogy a viszonyok eltolódása esetén, a gazdasági egyensúlyhelyzet visszaállítása címén, a hosszú időre szóló lekötés hátrányait róluk egykönnyen levegye, E felfogásra való hajlamosság egyébként könnyen önmagát teheti lehetetlenné. Akár fel — akár lefelé menő a gazdasági élet tendenciája, eltolódások mindig beállanak, úgyhogy rossz konjunktúra esetén az adós, jó konjunktúra esetén a hitelező szempontjából

lehet a gazdasági egyensúlyhelyzet megbontásáról, s az ennek nyomán szükségessé váló korrekciókról beszélni.

A rendkívüli értékeltolódások számbavételére való utalás vezet el egyébként ahhoz a gondolatmenethez, amellyel újabban a külföldön, csakúgy, mint nálunk, egyre sűrűbben találkozunk, hogy t. i. ahogyan a jog az inflációs hatásokat a felértékelés útján megfelelő figyelmére méltatta, úgy kell a deflációs jelenségeknek is, a leértékelésben kifejezésre jutó jogi jelentőséget tulajdonítani. Az infláció voltaképpen a vásárló erő és az árumennyiség viszonyában bekövetkezett aránytalanság. Lényegében azonos jelenséggel találkozunk a deflációban is, — a különbség az, hogy az eltolódás, az értékpusztulás az inflációban a pénz, a deflációban az áruoldalon következik be. A deflációs leértékelés, devalorizáció hívei ehhez képest egymagában a pénz vásárló erejének emelkedéséből kívánják azt a következményt levonni, hogy a pénztartozások gazdasági lehetetlenülés címén módosíttassanak.

E gondolat kimerítő, annak összes vonatkozásaira kiterjedő taglalása túlmessze vezetne, — a kérdés rendkívüli aktualitása mégis indokoltta teszi, ha itt néhány legkiemelkedőbb szempontra utalunk.

Már gazdasági szempontból is lényeges a különbség az infláció és a defláció között. Az infláció során *a pénz teljes elértéktelenedése a pénzértékben kifejezett követelések teljes elvesztésével volt egyértelmű.* Attól a mennyiségi különbségtől eltekintve, amely itt a különböző javak különböző százalékos hányadban jelentkező értékeltolódása tekintetében mutatkozik — az infláció teljes értékpusztulásával szemben, a nagy fogalmi eltérés az értékvesztés e két csoportját illetően abban is jelentkezik, hogy a pénz elértéktelenedés e követelések elvesztését — gazdasági szempontból — jogerősen lezárta, *az egyéb javaknál e veszteség viszonylagos s az értékalakulás folyamata lezártnak nem tekinthető.* Ha valaki rendelkezik azokkal a javakkal, amelyeknek pénzbeli ellenértéke csökkent — úgy az ő árumennyiségben, ingatlanban vagy egyéb reál

értékben kifejezett vagyonállaga nem változott — csak annak értékelése körül mutatkoznak eltolódások. E részben sem dőlt még el azonban az a kérdés, vajjon ez értékvesztési folyamat állandónak bizonyul-e? A számottevő közzgazdák egész sora ezt a jelenséget átmenetinek kívánja tekinteni, s a válságból való kibontakozás lehetőségét az árak emelkedésében látja. Minthogy ez árak és vagyontárgy értékek ingadozására való tekintettel, nem alkothatunk hártározott képet magunknak arról, hogy bizonyos átmeneti eltolódások után itt még milyen színvonal fog a végén kialakulni — a deflációs leértékelési formula sematikus alkalmazása, az esetek kisebb-nagyobb számában, igen könnyen vezethetne arra az eredményre, hogy az adós vagyontárgyai utóbb értékükben számottevően emelkednének, a hitelező pedig a devalorizáció folytán, követelésének egy részét indokolatlanul elveszítené.

Ez alapvető gazdasági különbség mellett nem hagyható figyelmen kívül az a további körülmény sem, hogy jogunkban a rendkívüli és egyoldalúságában annyira igazságtalan inflációs veszteségek kiegyenlítése igen kis, számszerűségében figyelembe alig jövő mértékben történt meg. Amikor e takaréketétek, záloglevelek, biztosítási összegek — a magyar közzgazdasági életnek szinte egész megtakarított tőkevagyonra, elpusztult a korona=korona fikciójának fenntartása folytán, s a valorizációs törvény, épen e legfontosabb kategóriák felértékelésének kizárásával, az esetek egészen kis körére bír gyakorlati jelentőséggel — akkor a deflációs leértékelési törekvéseknek az infláció valorizációs lehetőségeire való hivatkozása — épen mi nálunk — egyáltalán nem átütő erejű érv.⁶

A nélkül, hogy a pénztartozások jogi természetének elméleti szempontból oly nagy jelentőségű problémáival,

⁵ Az inflációs veszteségek számszerűségének alakulásáról a szerzőnek: Az infláció mérlege című 1932-ben megjelent tanulmányát.

⁶ A Kúria V. 5581/1930. sz. ítéletében a valorizációs törvény indokolására való hivatkozással megállapítja, hogy a törvényhozás az átértékelési jogot aránylag szűk körben és kivételképen adta meg.

így a nominalizmus vagy a vaioizmus kérdéseivel itt behatóan foglalkozni kívánnak, mint vitán kívül álló, a pénzértéket szabályozó tételes törvényeinkből is folyó elvet szögezhetjük itt le, hogy a pénzkötelmek értékének, összegszerűségének generális módosítása csakis törvényes rendelkezés útján lenne keresztülvihető. A bírói gyakorlat pusztán a deflációs értékelődások tényéből a pénztartozások összegét nem értékelheti le. Ezt a felfogást a bírói gyakorlat következetesen kifejezésre is juttatja. így a Budapesti Tábla III. 8367/1932. sz. ítéletében kimondja, hogy „a pénztartozásoknak az általános gazdasági leromlással megokolható egyoldalú devalorizációjára tételes, vagy a bírói gyakorlat által kifejlesztett jogszabályaink módot nem nyújtanak”.

Úgy a deflációs vonatkozások elbírálásánál, mint általában a gazdasági lehetetlenülés előfeltételeinek megállapításánál különleges figyelmet érdemel annak a nyomatékos érdeknek számbavétele, amelyet *a szerződési hűség elvének lehető épségben tartása a forgalom biztonsága* szempontjából jelent.

Azt a gondolatot, melyet Frank⁷ oly szépen juttat kifejezésre, amikor azt mondja, hogy „a törvényesen keletkezett, el sem enyészett kötések becsülettel, jólélekkel teljesíteni kell” — az üzleti élet magasabbrendű érdekei, a forgalom biztonsága szempontjából, a lehetőség szerint érvényesíteni kell.

Épen a mai viszonyok között kell különös intenzitással — nemcsak megérteni, de megérezni — azoknak a fejtegetéseknek a helyességét, amelyekkel Iheringnél találkozunk, amikor a szerződési ígéret betartásának a forgalmi élet szempontjából való jelentőségéről beszél.⁸ Mintha a mi viszonyainkat közelítené meg az az ad absurdum vezetett okfejtés, amely arra utal, hogy a szerződési ígéret kötelező jellegének fenn nem tartása esetén, megszűnne

⁷ A közigazgatás törvénye Magyarhonban I. 596. o.

⁸ Ihering: Der Zweck im Recht. I. 265-267. o.

az üzleti forgalomban a kölcsönügylet, mert az emberek már csak a barátjuknak mernének kölcsönadni, megszűnne a szolgálati és lakásbérszerződés, mert ki merne ilyeneket kötni, ha nem volna abban biztos, hogy a szerződést be is tartják? Csak csere és adás-vétel volnának ily esetben — úgymond Ihering — a lehetséges ügyletek, a kézről-közön való teljesítés erősen korlátozott keretei között

Mintha ez elméleti megállapításnak a természettudományi kísérlet illusztratív bizonyágtevésével ható igazolását láthatnánk hiteléletünk legújabb fejlődésében. A mezőgazdasági adósvédelmi korlátozások rendszere, amely Ihering szavai szerint, a szerződési kötelezettségek betartásának forgalmi funkció jellegét hagyta figyelmen kívül — máról-holnapra kikapcsolta a mezőgazdasági hitelt. S ma már ott tartunk, hogy bizonyára nem elvi, hanem keservesen gyakorlati megfontolások alapján, a mezőgazdasági érdekeltségek számot tevő képviselői sürgetik a mezőgazdasági hitel terén fennálló korlátozások lebontását.

Amikor a jog egyre inkább figyelmet fordít a gazdasági vonatkozásokra, akkor épen ebből a szempontból nem hagyható figyelmen kívül, hogy *a szerződések betartása a forgalmi élet biztonságának oly alappillére*, amelynek megingása összeroppanással fenyegeti a mai gazdasági rend helyes funkcionálása szempontjából nélkülözhetetlennek mutakozó ügyletek egész sorát. A már létrejött ügyletek teljesítése körül felmerülő kisebb-nagyobb méltánytalanság kiküszöbölésére irányuló törekvés nem homályosíthatja el annak felismerését, hogy a szerződési hűség gondolatának megingatásával mily súlyos kár hárul a felek azon tömegére, akik a forgalmi élet biztonságának meglazulása következtében nem jutnak abba a helyzetbe, hogy gazdasági existenciájuk fenntartása szempontjából alapvető fontossággal bíró ügyleteket köthessenek.

VI.

Az a tendencia, melyet az előzők során általánosságban vázoltunk, t. i. a gazdasági téren felmerülő nehézségeknek jogszabály beavatkozás útján való megoldására irányuló törekvés — megfelelő illusztrációt nyerhet a jelen gazdasági válság ideje alatt életbe léptetett jogszabályok egész sorában. Csak példászerű felsorolás mellett utalhatunk arra, hogy a vállalatok és üzemek rentabilitásának leromlása folytán széles körben igen súlyos tehertétellé vált kamatok lecsökkentését, a kamat maximálása tárgyában intézkedő jogszabályok igyekeztek megfelelő hatékonysággal biztosítani. Ennek a révén kétségtelenül elérhetővé vált a fennálló kamatterhek csökkentése, viszont e mesterseges beavatkozás hátrányai az újabb tőkegyűjtés és további hitelnyújtás szempontjából jelentkeznek. A mezőgazdaság rentabilitásának leromlása folytán, a hosszabb időre szóló szerződésekben megállapított haszonbérek revízió alá vételét az 1400/1932. M. E. sz. rendelet teszi lehetővé. A gazdamoratórium rendeletekben lefektetett fizetési halasztások és könnyítések, a végrehajtási és árverési lehetőségeknek szűkebb körre való szorítása, mind azt a tendenciát szolgálják, hogy a világpiac változása következtében súlyos viszonyok közé jutott magyar mezőgazdaság helyzetét elviselhetővé tegyék.

Amikor így a gazdasági jelenségek meglehetősen széles körében azt látjuk, hogy a jogalkotás, a gazdasági válság folytán bekövetkezett rendkívüli helyzet következményeit megfelelő enyhítő, a fennálló kötelezettségek teljesítésére módosítólag ható rendelkezésekkel igyekszik ellensúlyozni, — akkor könnyen felvetődik az a kérdés, hogy a jelenségeknek azon körében, melyre vonatkozólag ily jellegű jogszabály életre nem hivatott, — mennyiben bocsátkozhatnak a bíróságok, az egyes konkrét esetek elbírálásánál, hasonló jellegű enyhítésekbe. Amíg az egyik oldalon itt az a kérdés merül fel, vajjon izolálhatók-e a gazdasági válság jogi kihatásai egyes speciális területekre, — addig

a másik, megoldásra váró kérdés az, hogy a bírói gyakorlat és a jogszabályalkotás egymáshoz való viszonya e kérdések tekintetében hogyan alakul? Az a körülmény, hogy különböző törvények és rendeletek a gazdasági válság következményeinek súlyát megfelelő jogszabályokban levonták, ösztönzésül szolgálhat-e a jogalkalmazásnak arra, hogy oly kérdések tekintetében, amelyek ily külön szabályozás tárgyát nem képezték, hasonló szellemben járjon el. Vagy éppen ellenkezőleg — abból, hogy a jogalkotás egyes kérdéseknek a válsággal összefüggő és azzal szorosabb kölcsönhatásban álló vonatkozásait különlegesen szabályozandónak látta, míg más kérdéseknél ennek szükségességét nem tekintette fennforgónak, az a következtetés vonható-e le, hogy e kérdések hasonló jellegű megoldása kellően indokoltnak nem látszik. Más szóval: *a gazdasági válság konzekvenciáit a fennálló jogviszonyok tekintetében csak ott szabad-e levonni, ahol ezt jogszabály írja elő, vagy helye lehet-e ennek ezen túlmenően is, a bírói gyakorlat ily irányú alakulása útján.*

A felvetett kérdés megválaszolásához a legkönnyebben úgy jutunk el, hogyha e tételt egy, a gyakorlatban most aktuálisvá vált kérdés szemszögéből, például a bérleti jogviszony szempontjából vizsgáljuk. Már az előzőkben utaltunk arra, hogy a hosszabb időre szóló haszonbér-szerződések tekintetében a gazdasági lehetetlenülés jogi konzekvenciáinak levonására, az e tárgyban kibocsátott külön rendeleti szabályozás, az 1400/1932. M. E. sz. rendelet adott módot. Ennek intézkedéséhez képest, az ott körvonalazott eljárás keretében, revízió alá kerülhet a hosszabb időre kötött szerződésben megállapított haszonbér, ha az a viszonyok változása folytán aránytalanul magasnak mutatkozik. A bérlő érdekeltségek részéről felmerült az a kíváncsi, hogy e kérdés hasonló jellegű megoldást nyerjen a lakás- és üzletbérekre vonatkozólag is, A kormány e kérdés rendeleti szabályozása elől elzárkózott. A belügyminiszter a kormány nevében 1932. okt. 26-án az országgyűlésen oly nyilatkozatot tett, mely szerint a jelen

pillanatot nem tekinti olyannak, mely e kérdés tekintetében a jogrendszerbe való beavatkozást — melytől elvileg tartózkodni iparkodik — szükségessé tenné. E belügyminiszteri nyilatkozat maga is utal arra, hogy az egyes adott esetekben a bíróság külön jogi szabályozás hiányában is, meg fogja találni a helyes döntést. Az itt felmerülő kérdés tekintetében, vajjon a gazdasági lehetetlenülés, a bérleti jogviszonyból származó kötelezettségek tekintetében megállapítható-e, bíróságaink gyakorlatában eltérő felfogásokkal találkozunk. A Kúria inkább hajlamos arra, mint ez a 2537/1927. sz. határozatából is kitűnik, hogy tartózkodó álláspontot foglaljon el és azt a felfogást kövesse, hogy amikor kormányrendeletek szabályozzák a gazdasági válság alatt a bérviszonyokat, a bérlő a bér fizetését gazdasági lehetetlenülés címén meg nem tagadhatja és a szerződés megszüntetését vagy módosítását nem követelheti. Ezzel szemben pld. a Budapesti Törvényszék egyik legújabbban meghozott (31. Pf. 12017/1932. sz.) ítélete, a fentebb érinteti kérdések taglalása után arra az eredményre jut, hogy a korábbi kormányintézkedések léteben és újabb törvényhozás hiányában a bíróságnak megvan a hatásköre ahhoz, hogy e kérdés érdemleges elbírálásába bocsátkozzék. A gazdasági lehetetlenülés elvét a M. M. T. 1150. §-ában körvonalazott módon alkalmazza a bíróság a bérleti jogviszonyból folyó kötelezettségek tekintetében és ehhez képest arra az álláspontra helyezkedik, hogy a felek kölcsönös kötelezettségeit a méltányosságnak megfelelően módosíthatja — vagy az egyik felet — esetleg a kár méltányos megosztásával is — elállásra jogosíthatja. Az itt ismertetett esetben tehát e kérdést a bírói gyakorlat úgy döntötte el, hogy külön jogi szabályozás hiányában is, az általános jogelvekből levonhatónak találta a gazdasági lehetetlenülés konzekvenciáit. Igaz, hogy e bírói felfogás, ez idő szerint, inkább az alsóbb bíróságok gyakorlatában jut kifejezésre — viszont e perekben többnyire e bíróságok mondják ki az utolsó szót.

A bírói ítélkezésnek ez az ügyletalakításra való hajlamossága kétségtelenül rokon hatásokat mutat az állami beavatkozásnak, az *intervencionizmusnak* gondolatával, mely a háborús és azt követő években oly nagy nyomatékkal lépett előtérbe. Ez az állami beavatkozás, amely a gazdasági válság kiküszöbölésére szolgáló eszközök alkalmazásában fokozott mértékben jelentkezik a jogalkotásban, szükségszerűen kihat a jogszolgáltatásra is. Ez az intervencionista szempont teszi fogékonyabbá bíróságainkat a gazdasági lehetetlenülés fennforgásának megállapítására, valamint az ebből folyó jogi konzekvenciák levonására.

Ennek a szempontnak a fennforgását támasztja alá annak a kérdésnek közelebbi vizsgálata is, hogy a gazdasági lehetetlenülés fennforgásának konzekvenciáit a bíróság miképpen vonja le. A régebbi jogi szemlélet és különösen a *clausula* tanából folyó felfogás a lehetetlenülés jogi konzekvenciáját abban az irányban látta fennforogni, hogy az ügylet alapvető feltételezéseinek megváltozása *az ügylettől való visszalépésre ad jogot*. Az újabb jogfejlődésben, a háborús és azt követő évek gazdasági lehetetlenülési joggyakorlatában már azt látjuk, hogy a gazdasági lehetetlenülés fennforgásának következménye nem kizárólag az ügylettől való elállási jog megadásában jelentkezik. Az ügylet hatálytalanítására rendszerint csak akkor kerül a sor, ha a mutatkozó aránytalanság más módon nem egyenlíthető ki. Egyébként a bírói ítéletek a gazdasági lehetetlenülés konzekvenciáit rendszerint kettős irányban vonják le: *az ügylettől való elállás mellett megengedik, hogy az ügylet a változott gazdasági viszonyokba illesztessék, a kikötött visszteher a gazdasági viszonyokhoz mérten felemeltessék*. A bírói döntések egész sora állapítja meg, hogy egyes esetekben, az ügylet természetére, különösen pedig a szolgáltatás értékálló vagy nem értékálló voltára való tekintettel, a hitelező vagy az adós gyakorolhassa e választási jogot. Az e jog gyakorlására jogosított féltől fog tehát ez esetben függni az, vajjon az ügylettől vissza akar-e lépni, vagy azt a viszonyok váltó-

zásának megfelelően, módosított tartalommal, hatályában tartani kívánja-e?

E gyakorlat továbbfejlődése során azonban meglehetősen nagy számban találkozunk oly bírói döntésekkel is, ahol már a bíróság nem elégszik meg azzal, hogy az ügyletkötő felek számára e választási jogot biztosítsa, hanem döntésében *saját maga bocsátkozik az ügylet tartalmi módosításába olyként, hogy a szolgáltatás mérvet a gazdasági állapotok bekövetkezett változásához képest megállapítja*, vagyis az ügyletet változott tartalommal hatályában tartja.

A bírói beavatkozás körének ez a kiterjesztése mindenek előtt elvi szempontból bír nagy jelentőséggel, mert voltaképpen szöges ellentétben áll a kötelmijognak azzal az individualisztikus felfogásával, mely az ügyleti feltételek kialakítását, a maga teljességében, a felek autonóm akaratelhatározásának körébe utalta. A másik elvi nevezetessége a bírói gyakorlat ily irányú alakulásának abban mutatkozik, hogy voltaképpen e vonatkozásban is *az intervencionizmus gondolatának előrehaladásával találkozunk*.

A bírói jogalkotásnak ez az előtérbe nyomulása jellegzetes tünete az újabb jogfejlődésnek és szoros összefüggésben áll azokkal a mélyreható válságtünetekkel, amelyek a háborús és az azt követő években jelentkeztek oly elementáris erővel. Az ekvivalencia gondolatának, az ügyletkötő felek gazdasági egyensúly helyzetének mérlegelése szükségképpen abba az irányba vezet, hogy a bíróságot hajlamossá tegye e ki nem egyensúlyozottság kiküszöbölésére, oly beavatkozásra, amely — felfogása szerint — az érdekek újbóli kiegyensúlyozására vezet. Azt, amit a felek eredetileg intencionáltak, a viszonyok mélyreható változása, eredeti síkjából kimozdította. A bíróság úgy látja, hogy a felek eredeti akaratelhatározásának, az ügyletkötés alkalmával szem előtt tartott szándéknak szerez érvényt, amikor az ügyleti feltételeket, a bekövetkezett változásoknak megfelelően módosítja s a viszonyok új síkján ugyanazt az egyensúly helyzetet igyekszik megteremteni, amely az

ügyletkötés időpontjában, más körülmények között állott fenn.

A gazdasági lehetetlenülés konzekvenciáinak levonása szorosan összefügg azzal a szemlélettel, amelynek alapján a bíróság a lehetetlenülés fennforgását megállapíthatónak találja. A *clausula elvének* az felel meg, hogy a feleknek az ügylettől való visszalépési jog adassék. Élesen jut ez kifejezésre az opció gyakorlását tárgyazó 26. sz. döntvényben, amelynek a *clausula* gondolatköréhez közelálló okfejtéséből folyik az a következtetés is, hogy az opció gyakorlásának lehetőségét még abban az esetben sem adja meg, ha a jogosított, a szerződéses vételár helyett, az opció érvényesítésének időpontjában megfelelőnek mutakozó összeget szolgáltatni hajlandó. Ezzel szemben oly esetben, amikor a bíróság az ekvivalencia, a gazdasági egyensúly és a méltányosság szempontjaira való figyelemmel állapítja meg a gazdasági lehetetlenülést, könnyen válik hajlamossá arra, hogy ugyanezen irányító szempontok figyelembevételével az ügyletet hatályában tartsa és annak tartalmát — a változott viszonyoknak megfelelő módon — maga állapítsa meg.

Kétségtelen, hogy a szerződés tartalmának ez a bírói módosítása szorosan összefügg a *gazdasági szempontok jelentőségének a bírói ítékezésben való előrenyomulásával*. Helyesen mutat rá Hedemann¹ arra, hogy a gazdaságon kívüli világban, az abszolútnak, a vagy-vagy-nak kemény álláspontja van egyedül helyén. Házassági, vagy családjogi kérdésben ilyen kiegyenlítő felfogás fogalmilag elképzelhetetlen. A bíróság nem mondhatja ki egy házasság felbontásánál, vagy a gyermek törvényességének megállapításánál, hogy az eset körülményeire való tekintettel, annak bizonyos százalékos hányad erejéig ad helyet. A kiegyenlítésnek, a megosztásnak ez a gondolata csak a gazdasági jellegű kérdések elbírálásánál lehet helyén. Itt az ügylet alaptermészetének sérelme nélkül lehet áthidaló

¹I. m. 290. o.

megoldásokat találni, a teljesítés mértékét emelni, vagy csökkenteni.

Míthogy pedig a bírói döntés alá eső ügyletek legnagyobb része a pénzbeli teljesítés közös nevezőjére vezethető vissza, az ítélkezésnek ez az ügyletformáló, nemcsak végső jogi kihatásában, de az egyes ügyleti feltételek megállapításában is konstitutív jellege, egyre erőteljesebb módon jut kifejezésre.

Ily szempontok érvényesülnek a kártérítési jog körében, a kár méltányos megosztásának gondolatában. Ily ki egyenlítések lehetőségére utalnak a M. M. T. 995. és 1084. §-ai, a szerződések értelmezését és a kötelezettségek teljesítési szabályozó rendelkezéseikkel.

A jogszolgáltatás ily irányú alakulását erősíti a modern jogalkotásnak az a tendenciája is, amely Isay definíciója szerint² a *blanketta jogszabályok* meghozatalában jut kifejezésre. E blanketta jogszabályoknál a jogalkotó voltaképen a jogkövetkezmények kimondására szorítkozik, a tényállásnak tartalommal való megtöltését pedig a bíróra bízza. Ilyen általánosságban mozgó blanketta szabálynak tekinti Isay a német jogban a német polgári törvénykönyv 138. §-át, amelynek nálunk a M. M. T. 973. §-a felel meg, amely a jóerkölcsbe, vagy közrendbe ütköző szerződés semmiségéről rendelkezik, a német polgári törvénykönyv 286. §-ának megfelelő M. M. T. 1709. §-t, amely a tiltott cselekményekből folyó kártérítési kötelezettséget állapítja meg. Mindkét elv érvényesül egyébként bírói gyakorlatunkban is. Ugyané körbe esik a tisztességtelen versenyről szóló törvény 1. §-a is, amely — egész általánosságban hangzó körülírás mellett — az üzleti tisztességbe vagy a jóerkölcsbe ütköző módon folytatott üzlet versenyt tiltja el. A törvény itt keretszabályt állapít meg, amelynek tartalmát elsősorban a bírói gyakorlat hivatott megadni. Kétségtelen, hogy ezek az egészen általánosságban megjelölt, a tényállás elemeinek kialakí-

² Rechtsnorm und Entscheidung, Berlin 1929. 175. o.

tását a bírói kognícióra bízó jogszabályok nagy mértékben járulnak hozzá ahhoz, hogy a bírói jogalkotás körét kiszélesítsék. Még fokozottabb mértékben érvényesítik ezt a gondolatot újabb törvényeink oly jellegű rendelkezései, amelyek nem *mondják ki a jogkövetkezményeket*, mint az előbb említett blanketta szabályok, hanem utalásokat tartalmaznak bizonyos tényállásbeli elemekre, amelyek megfelelő mérlegelése alapján a következmények levonását a bíróra bízzák. Így az uzsora magánjogi hatásait megállapító, az 1932. évi VI. t.-c.-ben foglalt 2. §., amely a semmis uzsorás szerződés esetén a visszatérítés mérvének és módjának megállapítását a bíróra bizza. A valorizációs törvény 12. §-a, a pénztartozás átértékelt összegének meghatározásánál, minden körülmény méltányos figyelembevételére utalja a bírót azzal, hogy a konzekvenciákat ehhez képest vonja le. E §. második bekezdése úgy jelöli ki a figyelembe jövő momentumok körét, az összes gazdasági lehetőségek számbavételére oly részletezéssel utal, mint ahogyan az egyébként az ügyletkötéseknél kellő gondossággal eljáró felektől elvárható volna. A bírói döntés az összes méltánylást érdemlő körülmények számbavétele alapján alakítja ki a teljesítés kereteit. Kétségtelen, hogy a hasonló jellegű szabályok kialakulásában szerepet játszik az a körülmény is, hogy az életviszonyok komplikáltsága nehezzé teszi a megoldás sémájának jogszabályba foglalását. A jogszabály ehhez képest megelégszik az arra való utalással, hogy mely körülmények figyelembevételével alakítsa ki a bíró a maga döntését. Az itt vázolt jogszabályok konstrukciójához képest a bírói döntés nem egyszerű szillogizmus, annak eldöntése, hogy a megállapított tényállásra az előírt jogszabály alkalmazható-e — amely válasz megadása egyébként már az ítélet tartalmát is eldönti. Az itt érintett szabályok körében az ítélet tartalmát a jogszabály nem jelöli ki annak megállapítását a bíró belátására bizza, és így az eset körülményeihez képest e részben a lehető széles skálája képzelhető el.

A bírói döntés ez ügyletalakító, kiegyenlítésre irányuló tendenciájának kihangsúlyozása végül odavezet, hogy a viszonyok változásából folyó következmények megállapításánál a konzekvenciákat már egyedül csak az ügylet módosításának irányában vonják le és ezáltal, bizonyos körülmények között, a felek számára kívánatosabbnak mutakozó megoldás, az ügylettől való visszalépés lehetősége nem is jöhet szóba.

Az ügylettől való visszalépési jog megállapítása voltaképpen sokkal kisebb beavatkozást jelentett a felek autonómiájába, mint az ügylet tartalmi módosítása. Ez a szélesebbkörű beavatkozási lehetőség, amelybe bizonyos fokig — legalább is, mint színező, irracionális tényező — bejátszik az államhatalom hivatalból való jobbantudásának, gyámkodó beavatkozásának ma egyébként oly széles körben érvényesülő tendenciája is, megfelel annak az *internacionista befolyásnak is*, amellyel a gazdasági élet körében egyébként is találkozunk.

Ezt a tendenciát tudatosan erősítik azok a jogszabályok, amelyek kifejezett rendelkezéseket tartalmaznak abban az irányban, hogy a bíró a fennálló, hosszabb időre szóló szerződéseket, a viszonyok változásának okából módosíthassa.

Érdekes azonban, hogy itt rendszerint ebben a többen nincs benne a kevesebb, — a bíró módosíthatja a kétoldalú szerződés feltételeit, de magát a szerződést hatályon kívül nem helyezheti. Ezzel a megoldással találkozunk a haszonbérek szabályozása tárgyában kiadott 1400/1932. M. E. sz. rendeletnél, amely megadja az eljáró bíróság számára azt a jogot, hogy a túl magas haszonbért a viszonyok változásának megfelelő módon mérsékelhesse, de nem nyújt lehetőséget arra, hogy a bíróság a viszonyok nagymérvű változása következtében a haszonbérlet az ügylettől való elállásra jogosítsa fel. Pedig kétségtelen, hogy éppen súlyos gazdasági válság idején, amikor a felek teljesítőképessége oly nagy mértékben romlik le, az ügylettől való elállás szüksége sok esetben merülhet fel. Amikor a

haszonbérelő tönkrement, az üzem továbbviteléhez szükséges forgótőkével nem rendelkezik, indokoltabb lehet oly jogi megoldás, amely a fennálló szerződéses jogviszonyt megszünteti. Ezzel találkozunk például a nemei; kényszer-egyességi törvény 27-30-§-aiban. A bérelő, vagy a haszonbérelő ellen folyamatba tett kényszer-egyességi eljárás esetén megadja e törvény a bíróságnak a jogot ahhoz, hogy a hosszabb időre szóló bérleti vagy haszonbérleti szerződést megszüntnek nyilvánítsa a bérbeadóval, illetve a haszonbérbeadóval szemben, s az eset körülményeihez képest megfelelő kártérítési összeget állapítson meg, mely az egyéb kvotális követelésekkel azonos módon kerül kielégítésre. A svájci kötelmi jogi törvény 291. §-a is biztosítja azt a lehetőséget, úgy a haszonbérelő, mint a haszonbérbeadó számára, hogy a hosszabb időre szóló szerződést fontos okokból felmondhassák, mely esetben úgy a haszonbérbeadónak, mint a haszonbérelőnek legalább egy évi haszonbér összegre van igénye.

A bírói döntés ügyletmódosító volta következtében a bíróság sokkal mélyebben, messzebbmenően kénytelen foglalkozni az ügy gazdasági hátterével. Amíg a bíróság csak azt nézte, hogy az ügyletet hatályban tartsa-e vagy sem, addig a gazdasági momentumok csak e következtetések levonása szempontjából bírtak jelentőséggel. A részletekbe nem kellett túlságosan elmélyedni. A fontos csak a végső konzekvencia levonása volt — sa tényállásbeli elemek csak annyiban jöttek számba, hogy annak levonására a megfelelő alapot szolgáltatották-e? Az ügyletmódosító bírói döntés esetén a helyzet változik. A bíróság e gazdasági körülményekből nem egyszerűen csak következtetéseket von le, hanem azokból a döntés anyaga válik, amellyel maga a bíróság operál. — Az ily irányú gyakorlat megszemélt konzekvenciákkal járhat a felek helyzetének alakulására is s az üzletvitelbe való beavatkozás kereteit lényegesen kibővíti. Figyelmet érdemel ebből a szempontból a Kúria P. VII. 7800/1930- sz. döntése, — amelyet különben a kétszemélyes magánjogi szemlélet válsága című

cikkében, más vonatkozásban érdekesen dolgozott fel Beck Salamon¹ — amely egy kártérítési követelés elbírálásánál jut el az alábbi megállapításhoz. Arról volt szó a konkrét kérdésben, hogy az angol bányászstrájk következtében az eladó csak korlátolt mennyiségben jutott szénhez és így szállítási kötelezettségének eleget tenni nem tudott. A Kúria idézett számú ítéletének indokolásában kimondja, hogy az eladó alperest a fennálló viszonyok szerint aránylagos kötelezettség terhelte, hogy a teljesítést összes fennálló szerződéseire, arányos elosztás szerint eszközölje. Ennek a szempontnak az érvényesítése, amely a vételi ügylet kihatásainak elbírálásánál nem elégszik meg az eladó és az egyes vevő egymás közötti viszonyának mérlegelésével, amely túlmege azon a Grosschmid által felvetett kérdésen, hogy mi köze egyik vevőnek a másikhoz, — odáig vezet, hogy a bíróság döntésének anyaga a konkrét ügyön túl, valójában már adós üzletvitelének kontrolljára is kiterjeszkedik.

Annál a közösségnél fogva, amelyet a lényegében azonos helyzetben lévő vevők között a bíróság megállapít, az ügy eldöntése szempontjából szükségessé válik az összes hasonló jellegű ügyletek mibenlétének közelebbi vizsgálata, így a helyes döntés érdekében a bíróság nem áll meg a perben álló felek között létrejött ügylet elemeinek vizsgálatánál, hanem kiterjeszkedik az adós üzletvitelét felölelő szélesebbkörű ellenőrzésre. Az ügyletmódosító intervencionizmus keretei így, a közvetlenül elbírálásra kerülő ügylet keretében túlnőnek.

A jogszolgáltatás menetének itt vázolt alakulása: az ítélkezés ügyletalakító jellegének ez a kidomborodása, a bírói döntés fokozottabb szabadsága, a tényállás elemeinek megállapítása s a konzekvenciák levonása tekintetében — *a bizonytalanság* momentumát viszik bele a jogéletbe. A forgalmi élet rendje azt teszi kívánatossá, hogy az ügyletkötő felek, mindazokkal az elemekkel, amelyekkel a lebo-

³ Polgári Jog 1932. 276. o.

nyolítás rendjén számolniuk kell, lehetőleg eleve, pontosan tisztában legyenek. A kapitalista rend kialakulásának egyik alapvető előfeltétele volt a jogbiztonság kialakulása. Mint ezt Max Weber⁴ kiemeli, a kapitalista jellegű gazdasági üzemek működési lehetősége szempontjából alapvető előfeltételnek bizonyult a jognak racionálissá és rendszeressé válna, az a körülmény, hogy a jogszolgáltatás mikénti funkcionálása fokozottabb mértékben vált kiszámíthatóvá. A jogszolgáltatásnak ezt a racionális jellegét, a bírói döntés előre való kiszámíthatóságát befolyásolja messzemenően az ítélezés itt vázolt, újabban érvényesülő tendenciája. Amíg a bíró egyszerűen a jogszabályt alkalmazta, a perben feltett kérdésre vagy igent, vagy nemet mondott — addig, az ennek alapjául szolgáló körülmények megfelelő ismerete mellett, a várható ítélet — több-kevesebb biztonsággal — kiszámítható volt. Az ítélet tartalmának a vitás ügylet módosítása következtében bekövetkező széles skálája, azok az igen különböző lehetőségek, amelyek e részben elképzelhetők, *a fokozódó jogbizonytalanság momentumát* viszik be a gazdasági életbe.

VII.

A gazdasági válság lényeges változásokat hozhat létre abban a szemléleti módban, amelyben rendszerint az egyes jogintézményeket részesítjük. A jogrendszer kialakulása oly irányban halad, hogy bizonyos jogi hatások rendszerint bizonyos alakszerű feltételek fennforgásához fűződnek. Ha ezek az alakszerűségek fennforognak, úgy az azokhoz fűződő hatásokat rendszerint automatikusan bekövetkezetteknek tekinthetjük. Súlyos válságok idején, amikor a lét vagy nem lét kérdése szélesebb körben és megkülönböztetett hangsúllyal vetődik fel, merül fel az a

⁴ I. m. 505. o.

szükségérzet is, hogy közelebbről megnézzük, mi van ez alakszerűségek háttérében, mit takar a jog által megteremtett valamely pozíció a valóságban.

A jog előírja, hogy bizonyos alakszerűségek teljesítéséhez meghatározott jogi előnyök fűződnek. Válságos időkben, amikor a teljesítési lehetőségek amúgy is a leg súlyosabban megnehezültek, felmerül az a kérdés, hogy a megállapított alakszerűség által biztosított jog nem formálisan, hanem materiálisan, a maga gazdasági mivoltában jelent-e tényleges előnyt a jogosított fél számára. Nem áll-e elő az az eset, hogy az egyik fél számára a formális jog anyagi khatásaiban valójában már semmiféle előnyt sem jelent, de annak létezése önmagában véve mégis csak hátrányos a másik, e létező joggal terhelt félre nézve.

Ha ezt az általánosságban felvetett kérdést egy meghatározott jogintézmény szempontjából kívánjuk közelebbről szemügyre venni, úgy azt a *jelzálogos hitelezők* helyzetén keresztül vizsgálva, a következő megállapításokhoz jutunk. Az a körülmény, hogy egy hitelező adósa ingatlanán jelzálogjoggal bír, részére bizonyos privilégiumot biztosít. E jelzálogjogi bekebelezés az ingatlan tulajdonosára azt a korlátozást jelenti, hogy az ingatlanal csak e bekebelezett jelzálogra való figyelemmel rendelkezhetik. E kérdés jelentősége különös nyomatékkal adós fizetéképtelenségénél lép előtérbe. Minden fizetéképtelenségi eljárásban voltaképpen a hitelezők két, lényegesen eltérő helyzetben lévő csoportja áll szemben egymással. Az egyik, a közönséges hitelezők, akik a *par conditio creditorum* mindent elfeledő köpenyge alá esnek. A másik csoport, a privilegizált helyzetben lévő hitelezők, akik valamilyen speciális jogszabály folytán, különleges, a közönséges hitelezőkéthöz eltérő kielégítéshez tarthatnak igényt. Ha ebből a szempontból vizsgáljuk azoknak a jelzálogos hitelezőknek a helyzetét, akik számára az ingatlanon való bekebelezés oly ranghelyet biztosít, hogy az azt megelőző jelzálogjogok az ingatlan tényleges értékét kimerítik —

akkor az a kép tárul elénk, hogy itt van egy oly hitelezői kategória, amely formális jogi biztosítékkal, a jog által nyújtott pozicionális előnnyel rendelkezik ugyan, ennek azonban gazdaságilag nincs meg a megfelelő tartalma, a jogi buroknak nincs magva.

Ha e hitelezők, jelzálogjoguk alapján, az adóssal szemben eljárni kívánnak, úgy gazdasági vonatkozásban az a helyzet alakul ki, hogy azt az árverési vételárat, amely az ingatlan eladása esetén előreláthatólag elérhetővé válik, kimeríti a megelőző jelzálogos hitelezők követelése. Az árverési eladás folytán tehát e jelzálogos hitelező követelésének ezen minősége elvész, a nélkül, hogy annak fedezetére bármi jutott volna. Árverés esetén, az árverési eladáshoz fűződő jogi hatásoknál fogva, ehhez képest, a jelzálogos hitelezők problémája megoldásra talál. A megfelelő gazdasági értékkel nem bíró jelzálogjog épen az árverés folytán elenyézik — *ennek előnyeit azonban már csak az árverési vevő, az új tulajdonos élvezheti.* E jelzálogjogok kielégítésének útja tehát az eddigi ingatlantulajdonosok gazdasági holttestén át vezet. Az árverés egyébként is a gazdasági megbetegedés halálos kimenetelének tekinthető. Súlyos járványok idején, amit a gazdasági válság gyűjtő fogalma jelent, semmi esetre sem látszik kívánatosnak e halálos kimenetelű gazdasági lebonyolítások számát az elkerülhetetlen szükségen túl szaporítani csak azért, hogy az itt érintett probléma megoldásra találjon. Azért, hogy a rossz helyen bekebelezett jelzálogos hitelező a maga bekebelezett követelésére semmit se kapjon, nem érdemes az adós gazdasági egzisztenciáját elpusztítani. (Más kérdés: hogy egyébként az egzisztencia továbblétezése biztosítható-e?)

E gondolatmenet kapcsán merült fel szükségképen az a probléma, hogyan lehet az e kategóriába eső jelzálogos hitelező pozícióját úgy körülhatárolni, hogy e jogok lehető sérelme nélkül, az adós szempontjából érintett káros hatások kiküszöbölhetőek legyenek?

Ha e kérdést a fizetéseképtelenség szemüvegén át nézzük, úgy meglehetősen könnyű volna a választ megtalálni. Az a jelzálogos hitelező, akinek javára bekebelezett követelés olyan ranghellyel bír, amelyet az ingatlan valóságos értékét megelőző jelzálogok kimerítenek, úgy a hitelező, gazdasági pozícióját illetően, a közönséges, a kényszer-egység nyelvén szólva, kvótális hitelezőkkel azonos helyzetben van/ Mindazon megoldások, egyességi lehetőségek, az ezek útjait kijelölő jogszabályok, amelyek a közönséges hitelezőkre nézve érvényesek, a gazdasági szempontok alapján, e kategóriára is alkalmazandók lennének. Itt azonban mégis felmerül az a speciális nehézség, hogy a jelzálogos hitelező számára jelzálogjogának telekkönyvi bekebelezése egy különleges, speciális jogintézményen alapuló privilegizáltságot, tehát oly helyzeti energiát biztosít, mely a fennálló jogszabályokra való tekintettel, megfelelő módon érvényesíthető is, s kizárja annak lehetőségét, hogy e hitelezővel úgy bánjanak el, mint azokkal, akik ily joggal nem rendelkeznek.

A jelzálogjogi bekebelezés következtében a hitelező bármilyen hátrányos ranghellyel bír is, ragaszkodhatik bekebelezéséhez, és ezzel útját állhatja annak, hogy a telekkönyvi pozíció tisztázását előfeltételként megkövetelő végleges, barátságos rendezés eredményesen keresztülvihető legyen. *A gazdaságilag rossz helyen bekebelezett hitelező pozíciója nem elég erős ahhoz, hogy a jogából a maga számára tényleges anyagi előnyöket kivívni tudjon. Megfelelő alapot nyújt azonban arra, hogy negatív irányban, az ingatlannal való rendelkezés szempontjából, akadályozólag érvényesítse kihatásait.* E helyzet fennforgása vezet azután arra, hogy oly adósok szanálása, akiknek vagyona főképp ingatlanból áll — tehát első sorban a mezőgazdaságé —

¹ A kényszeregyességi státusban, amely adós gazdasági pozícióját gazdasági szempontból történt feldolgozás alapján tükröztett vissza, a kellően nem fedezett jelzálogos hitelezők követelése a kvótálisak sorában szerepel.

a rendes egyességi megoldások útján a legsúlyosabb nehézségekbe ütközik.

E részben különleges figyelmet érdemel az a szempont, hogy épen az a jogosított, akinek joga első sorban és szinte kizárólag formális jellegű, könnyen válik hajlamossá arra, hogy ezzel a joggal minél inkább, minél kevesebb megfontolás után éljen, annak gyakorlásánál kevesebb óvatosságot és önmérsékletet tanúsítson, mint az, akinél a jog formális keretei megfelelő anyagi megalapozottsággal is bírnak. Az a hitelező, aki tudja, hogy az ő jelzálogjogának ranghelye az ingatlan értékesítése esetén a kielégítésre nem nyújt lehetőséget, rájön arra, hogy az ő bekebelezett jogának *egyetlen értéke a fenyegetés lehetőségében* rejlik, hogy ennek alapján árverést kérhet az adós ellen, s ezzel veszélyeztetheti úgy az ő, mint a többi hitelező helyzetét. A jó helyen bekebelezett jelzálogos hitelezőnek gondoskodni kell arról, hogy az árverés alá kerülő ingatlan eladásánál, érdekei megvédessenek, szükség esetén magának kell vevőnek fellépnie. A rossz helyen bekebelezett hitelezőt e kérdés nem érdekli, számára az anyagi előnyszerzés egyedüli lehetősége épen e zavar előidézésében áll, amely a magángazdaság területére travesztálja e hitelezők számára azt a politikai szöveget: *das Endziel ist mir nichts, die Bewegung ist mir alles*. Nem az a fontos, hogy mi lesz az árverés eredménye — a fontos az, hogy árverést kérhetnek.

Az itt vázolt tétel gyakorlati igazolását messzemenően szolgáltatják azok a statisztikák, amelyeknek tanúsága szerint az elmúlt évek tömeges árverés kérésénél a rossz ranghelyen bekebelezett hitelezők játszották a túlnyomó szerepet.² Az árverést korlátozó rendelkezéseken

² A Kisbirtokosok Országos Földhitelezésének érdekes statisztikai megállapításai szerint 1930. jan. 1-től nov. 30-ig a kisbirtokosok ellen megkért 11412 árverés sorából, pénzügyet kért az árverést 239, nem pénzügyet, tehát nyilvánvalóan rossz ranghelyű hitelező 9018 esetben.

kívül — amelyek speciálisan moratóriális jellegűek — a fedezeti elvnek az 5610/1931. M. E. sz. rendeletben történt bevezetése, igen messzemenő lépést jelent a különböző ranghelyen bekebelezett jelzálogjogok érvényesítés« lehetősége szempontjából. Oly különbségtevést, amely a jelzálogjogok egyenlőségét igen lényegesen befolyásolja. Az a körülmény, hogy az ingatlan az árverésen a megelőző rangsorban kielégítendő terhek fedezése után adható csak el — jelzálogrendszerünket alapjaiban, oly mélyrehatóan változtatta meg, hogy az normális viszonyok között bizonyára hosszú évek alapos, súlyos ellentmondásokkal kísért előkészítése után lett volna — ha egyáltalában — életre hívható. A válság ezt a megoldást is szinte kényszerítőleg máról-holnapra váltotta ki, egy átfogó rendelet, különböző jellegű rendelkezéseket tartalmazó szabályozása körében.

A fedezeti elv bevezetése jelzálogjogunk rendszerében mélyreható újítást jelent. Azt a szempontot juttatja kifejezésre, hogy *a jog érvényesítés szempontjából a különböző ranghelyeken bekebelezett jelzálogjogok nem azonos értékűek*, helyzeti energiájuk nem egyforma. Annak, hogy a rosszabb helyen bekebelezett jelzálogos hitelező jogait árverés útján érvényesíthesse, mások az előfeltételei, mint amelyek a jobb helyen bekebelezett hitelezőre nézve állanak fenn.

Az adóssal szemben való fellépés lehetősége szempontjából a fedezeti elv életre hívása, a jelzálogjogok tekintetében, egy kiválasztási folyamatot hívott életre, és korlátokat emelt a kedvezőtlen ranghelyen bekebelezett hitelezők támadó lépéseivel szemben.

E megoldás a hitelezők e kategóriáját defenzívába szorította. A bekebelezésben rejlő pozíciójuk előnye ma már rendszerint csak abban jelentkezik, hogy árverésen kívüli vagyonszerzések, eladások csak az ő hozzájárulásukkal foganatosíthatók.

E kérdés gyakorlati jelentősége ehhez képest előtérbe lép a szanalásra irányuló egyességi megállapodások ese-

tén. Amíg általában, épen a súlyos válság nyomása alatt, a hitelezők a kölcsönös érdekeket szem előtt tartó, józan egyességi megoldásokra rendszerint hajlamosaknak bizonyulnak, épen az előbb körvonalazott hitelezői kategória, amely maga is érzi, hogy privilegizáltsági joga csak a jogszabályon épül, de megfelelő gazdasági talapzattal nem rendelkezik, ragaszkodik leginkább e jogi szalmaszálhoz.

A tapasztalatok igazolják, hogy a túlterhelt ingatlanok tulajdonosainak szanálásánál, e jelzálogos hitelezői kategóriával való megegyezés létrehozása rendszerint a valódi ugrópont. E kérdés gyökeres megoldása szempontjából két gondolat ütközésével kell számolni. Az egyik a telekkönyvi jogok szentsége, az a hosszú évtizedeken át kialakult bizalom, amely a telekkönyvi biztosítás útján szerzett jogokhoz fűződik. A másik, a tényleges viszonyok kényszerítő erejének számbavétele, a fennálló jogok hatályosságának mérlegelése abból a szempontból, hogy azok milyen belső gazdasági tartalommal bírnak. E két szempont egybevetése alapján azután az a kérdés merül fel, hogy a lényegében csak formális jelentőséggel bíró jogokat szabad-e az általános gazdasági érdekek érvényesítése szempontjából feláldozni?

Amikor a mi viszonyaink között, a magyar mezőgazdaság egyesség útján történő szanálási lehetőségeinek szempontjaiból e kérdés oly nagy jelentőséggel bír, érdemesnek látszik, hogy e részben, az azokból adódó konzekvenciák levonása szempontjából, néhány külföldi példát is szemügyre vegyünk.

Figyelemreméltó, hogy oly gyakorlati megoldásokkal, amelyek a gazdasági célszerűség érdekében a telekkönyvi bejegyzés sérthetlenségének elvét áldozzák fel, a gazdasági kultúra oly magas fokán álló országaiban találkozunk, aminő Svájc és Németország. Az 1932. év nyarán a svájci szálloda-ipar szanálása ügyében megalkotott egyességi törvény, a szálloda-ipar keretében fennálló, ez ingatlanokra tkvileg bekebelezett jelzálogjogok tárgyában léptet életbe fontos és messzemenő rendelkezéseket akkor, amikor meg-

állapítja, hogy azon jelzálogilag bekebelezett tételek, amelyek az ingatlan értéke alapján fedezeteknek általában nem tekinthetők, az egység joghatálya alá esnek. E bekebelezett, de az ingatlan értékében már fedezetre nem találó tartozások után az egységet intéző hatóság állapítja meg a halasztás idejét, a folyó kamatok nagyságát és azt is, hogy a bekebelezett összegből mily hányad-összeg törlendő.

Ez elvi szempontból is nagy jelentőséggel bíró törvény indokolása rámutat arra, hogy háborús éveket követőleg életbe lépett, a szállodákra bekebelezett jelzálogokra is kiterjedő egységi eljárás egy ízben már a múltban, a háborút követő szanálás során jól bevált, az esetek nagy számában a rendezés a hitelezők hozzájárulása alapján volt keresztülvihető, minthogy a fentiekben vázolt törvényes szabályozás az érdekeltek számára a megegyezés irányát jelölte ki. Ha e törvény a hitelezői jogokba való messzemenő beavatkozás folytán aggályt is ébreszthet, nem hagyható figyelmen kívül, hogy csak a végső kereteit állapítja meg annak, hogy az egyes esetekben elképzelhető gyakorlati megoldások mily irányban mozogjanak. Rámutat az indokolás arra is, hogy a hitelezői jogoknak ez a korlátozása igen messzemenőnek tűnhet fel, de a válság megkövetel ily áldozatokat. Ily törvényes szabályozás hiányában, a tömegesen fellépő csődök esetén, talán az elsődleges jelzálogos hitelező egészben vagy részben fedezetre találna az adós vagyonából, a hátrábbálló hitelezők azonban bizonyosan mit sem kapnának. Ehhez képest, ez ingatlanok kényszerű likvidációja esetén, a hitelezők vesztesége lényegesen nagyobb volna, mint amennyit e jogi szabályozás ró a hitelezőkre. Az itt ismertetett törvényes rendezés erre figyelemmel mérlegre teszi a hitelezői érdekeket, és minthogy úgy találja, hogy a jelzálogjogok korlátozása még mindig a kisebbik rosszat jelenti a hitelezők számára, ezt a merész megoldást választja, a szóbanforgó iparág lehető fenntartásához fűződő magasabb közgazdasági érdekek védelmében is.

Hasonló jellegű megoldással találkozunk az 1932. évi szeptember 27-én kibocsátott német mezőgazdasági egyeségi eljárás keretében. E rendelet 19. szakasza fedezetlen hitelezőknek tekinti azokat a jelzálogi bekebelezéssel biztosított hitelezőket, akiknek jelzálogjoga a különböző birtokkategóriákra megállapított értékegységeken túlmenő rangsorban nyert telekkönyvi biztosítást. Kisebb üzemeknél az értékegységet a rendelet magasabb arányszám szerint állapítja meg, mint a nagyobb birtokoknál. A nem fedezettnek tekintett, de jelzálogi bekebelezéssel biztosított hitelezők, az egyeségi eljárás szempontjából a kvótális hitelezőkkel azonos elbírálás alá esnek. E rendelkezés jelentőségének megítélése szempontjából, igen figyelemreméltó megállapításokat tartalmaz az a kommentár, amelyet e rendeletről Kiesow, a német igazságügyminisztérium törvényelőkészítő osztályának az inszolvenciális jogi kérdéseket intéző referense bocsátott közre. Ezt a nem fedezett jelzálogos hitelezői kategóriát „rossz jelzálogos” hitelezőnek tekinti, schlecht Hypothekare nevezi, és megállapítja» hogy akkor, amikor e hitelezők a hitelezők többségi határozatával majorizálhatók, őket valóságos sérelem nem éri. Ezek a jeizálogilag rosszul biztosított hitelezők *az egyéb közönséges hitelezőkkel szemben való előnynek csak a jogi látszatával, de nem annak gazdasági valóságával bírnak.* Kiesow is elismeri, hogy a dologi jogban történő, ez a bár leenygített beavatkozás, komoly, elvi aggályokat ébreszthet. Véleménye szerint azonban, a különleges nehézségek elhárítása érdekében, átmenetileg, oly eszközök-höz is lehet folyamodni, amelyek az esetben, ha a magánjogrendszernek állandó alapelemeivé válnának, annak alapjait rázkódtatnák meg.

A gazdasági válság kényszerítő, parancsoló ereje, az itt vázolt gondolatmenet szerint, oly megoldásokat tehet indokolttá, a jogintézmények struktúrájában oly eltolódásokat hozhat létre, amelyeket azok lényegével, a jogrendszerben kifejeződött mivoltukkal összeegyeztethetetlennek kellene találnunk. A gazdasági szükség aláássa

a jogrendszer legerősebbnek hitt pilléreit is. A nagy kérdés, amely itt joggal felmerül, az vajjon az a fentebb idézett fenntartás, amelyet Kiesow juttat kifejezésre, hogy t. í. a dologi jogba és a jelzálogintézményébe történő eme beavatkozás, *kizáróan e gazdasági végszükség esetére életbeléptetett, teljesen átmeneti jellegű intézkedésnek bizonyul-e?* Az eddig érinthetetlen tisztaságban álló elvi szempont egyízben történt áttörése, a maga precedensszerűen ható nyomatékával, nem fog-e továbbmenően is érvényesülni?

Kérdéses marad, vajjon ez életbeléptetett rendelkezés beilleszthető-e úgy a jogrendszerbe, hogy arra vonatkozólag, a jövőben is érvényesülő módon, fennmarad az a korlátozás, hogy e rendszabály csak súlyos válság idején alkalmazható.

Az itt vázolt megoldással szemben az a további ellenvetés is felmerülhet, hogy itt voltaképen a jelzálogjogok korlátozása, a bekebelezéssel bíró jelzálogos hitelezők körében ez a különbségtevés, a nem fedezett rossz hitelezői kategóriának ez az életrehívása, valójában a szerzett jogokat sérti. Ez a rendelkezés kiterjed oly hitelezőkre is, akik a korlátozó jogszabályok létezése előtt szerezték meg jogukat. Ez új jogszabály érvényesülése az ő szerzett jogukat sérti. Ezt az ellenvetést gyöngítheti az a már fentebbiekben érintett és a svájci törvényjavaslat indoklásában is foglalt megállapítás, hogy valójában, gazdasági értelemben, e jogkorlátozás nem szolgál a jelzálogos hitelezők sérelmére, mert hiszen az ingatlan kényszerű értékesítése esetén, a kedvezőtlen ranghellyel bíró hitelezők amúgy sem jutnának kielégítéshez. A korlátozás tehát kizárólag formális jellegű. Kétségtelen azonban, hogy ennek a kérdésnek a felvetése elvezet ahhoz a további problémához is, hogy a terhelési határ gondolatának jelzálogiógunkba való bevezetése nem von-e szükségképen maga után egyéb irányú konzekvenciákat is?

Az a körülmény, hogy a jogrendszer a jelzálogilag biztosított hitelezők jogérvényesítési lehetősége szempont-

jábói ily terhelési határt állapít meg, és az azon túleső hitelezők jogait korlátozza, önmagában véve és szükségszerűen arra vezet, hogy a jövőbeni hitelnyújtásoknál azok a hitelezők, akik már csak ily ranghellyel való biztosításhoz jutnának, ennek reális, komoly értéket tulajdonítani aligha fognak. Ez a kedvezőtlen ranghely ehhez képest, a jövőbeni jogszerzések szempontjából, amúgy is megfelelően hátrányos elbírálásban fog részesülni. Ezen túlmenően azután az a gondolat is felvetődik, a mai rendkívüli idők szomorú tanulságainak hatása alatt, hogy nem mutatkozna-e helyénvalónak és szükségesnek a jövőre vonatkozólag a jelzálogi bekebelezéseknek oly korlátozása, melynél fogva a terhelési határon túl, jelzálogjogok szerzhetők egyáltalában ne legyenek. A terhelési tilalomnak ez az értékhatárhoz kötött bevezetése, amely azt a preventív célt kívánná szolgálni, hogy az ingatlanok túlterhelése a jövőre vonatkozólag megakadályoztassék, első sorban gazdaságpolitikai megfontolásokon alapszik. Nagy kérdés, hogy a viszonyok normálisabbra fordultával az ilyfajta, messzemenő beavatkozást jelentő, gyámkodó rendszabályok életbeléptetése helyénvalónak és szükségesnek fog-e mutatkozni? A válság felhőinek eloszlásával előreláthatólag megint érvényesülni fog az a felismerés, hogy a messzemenő védelemre irányuló beavatkozás lényegében azok sérelmére szolgál, akiket éppen védeni kíván. Igen érdekes feladat volna ennek kapcsán a gazdaságtörténeti összefüggések alapján kimutatni azt, hogy a hitelélet jogi reformtörekvései és a gazdasági viszonyok általános alakulása között milyen kölcsönhatás található. Kétségtelenül megállapítható lenne e párhuzam megrajzolása alapján, hogy a felfelé menő, a prosperitás jegyében élő korszakok, éppen az eredményesnek bizonyuló termelés emelése érdekében, a hitelélet terén azzal a kérdéssel foglalkoztak, hogy miképp lehetne új, megfelelő jogintézmények életre hívása útján a hitelszerzés lehetőségének körét bővíteni. Ezzel szemben a válság évei, amelyek számos befektetés elhibázottságát — éppen a viszonyok idő-

közben beállott kedvezőtlen alakulása következtében — nyilvánvalóvá teszik és a kényszerű likvidálások soroza-
tát nyitják meg — a hitel leépítés és korlátozás gondola-
tával foglalkoznak. A hitellel való túlterhelésnek e csö-
mör-érzése és a túlzásokra hajlamos kijózanodás azonban
tartósan helytálló, maradandó értékű jogi megoldást sehol
sem tudott megteremteni. Azok a gondolatok, amelyek ily
irányban felmerültek, igazán széles körben sohasem ter-
jedtek el, és ehhez képest életrealitásuk bizonyosságát
sem szolgáltatták. Így a homestead, az otthonmentesítés
intézménye, amely a törvényben meghatározott, s a csa-
lád fenntartása szempontjából szükségesnek tartott föld-
területet emeli ki a végrehajtási lehetőségek köréből, az
Északamerikai Egyesült Államokból kiindulva, kontinen-
sünkön nem tudott szélesebbkörű elterjedésre találni, noha
ez intézménnyel több ország agrár-köreiben merültek fel,
évtizedeken át, rokonszenvező vélemények. Hasonló jel-
legű, a megterhelést eltiltó vagy korlátozó rendelkezések-
kel rendszerint abban a körben találkozunk, ahol speciá-
lis földbirtokpolitikai koncepció érvényesül. Így a családi
otthont védő rendelkezéseket tartalmaz a földbirtokreform
törvényes szabályozását magában foglaló 1920: XXXVI.
t.-c. VII. fejezete. E törvény 70. §-a utal arra, hogy az
állam, e törvény alapján, egyeseknek azért juttat ingatlano-
kat, hogy részükre állandó családi tűzhelyet biztosítson.
E törvényben lefektetett intenciónak védelmére kívánnak
szolgálni az e birtokok megterhelését korlátozó rendelke-
zések.

Hogy azonban e terhelést korlátozó rendelkezések el-
terjedésre találni sehol sem tudtak, abban az ellenpróbá-
ját látjuk azon tétel igazságának, hogy a helyes föld-
hitelpolitika lehetőségeit nem jogi, hanem gazdasági esz-
közők útján lehet megteremteni. E részben teljesen helyt-
állónak tarthatjuk Heller Farkasnak³ azt a megállapítá-
sát, hogy a földbirtok adósságterhének túlságos növeke-

³ Közgazdaságtan II Harmadik kiadás, 1932. 63. o.

dése ellen igazi védelmet csupán a hitelszervezet célszerű kiépítése nyújt azzal, hogy olcsó és az üzem természetéhez mért hitelt bocsát rendelkezésre. Ezt a megállapítást kiegészíthetjük azzal, hogy minden, a hitel igénybevételét korlátozó jogintézmény szükségképen csökkenti a rendelkezésre álló hitel mennyiségét, és így megnehezíti azt, hogy elegendő és olcsó hitel álljon a gazdasági élet rendelkezésére.

VIII.

Azzal a lehetőséggel, hogy egy adósnak nem csupán egy, hanem több hitelezője is lehet, s hogy ehhez képest beállhat az az eshetőség, hogy az adós nem fog tudni összes hitelezőinek teljesíteni, a jognak már a gazdasági és hitelélet sokkal alacsonyabb fejlődési fokán is számolnia kellett. Ezért találkozunk voltaképen a csőd fogalmával már a régi római jog keretében is és a hitelezői közösség gondolatát juttatja érvényre a francia code civil-nek az az elvi megállapítása is, amely az adós vagyont az összes hitelezők közös zálogtárgyává teszi meg. Ennek megfelelőleg éppen ez a jogterület az, ahol a több személyes szemlélet már régebbi tradíciók alapján is messzemenő módon és széles körben jut kifejezésre.

A csődjogi anyag közösségi jellegének leglényegesebb vonatkozása nemcsak ott jut kifejezésre, ami ez eljárás lényegét képezi: az adós vagyontárgyainak a hitelezők összesége érdekében történő értékesítésében és felosztásában. A hitelezőknek ez a közösségbe foglalása valójában egy szervezési folyamat. A csőd eljárási része voltaképen kollektív végrehajtási eljárásnak tekinthető és e részben rokonvonásokat tüntet lel azzal az esettel, amikor az adós vagyontárgyára több hitelező vezetett végrehajtást és a befolyó érték mikénti felosztása kérdésében folyik le a megfelelő eljárás. A közösségi momentumok előírbelépése szempontjából fokozottabb érdekességgel bír

a csőd jognak és az ezzel összefüggő joganyagnak az a része, ahol nem egyszerűen az adós áll szemben hitelezőjével, az egyes hitelezővel, vagy a hitelezők valamilyen szervezett csoportjával, hanem ahol — bár az adóson keresztül — *az egyik hitelezőnek a másik hitelezővel szembeni helyzete nyer szabályozást.*

A megtámadási jog problémakörére kell itt elsősorban gondolnunk, mely a par conditio creditorum elvét visszamenőleges hatállyal, olyként kívánja érvényesíteni, hogy az a hitelező, aki adós vagyonából, tudatosan, a többi hitelező rovására jutott kielégítéshez vagy biztosításhoz, az így nyert előnyt az összeség javára visszabocsátani köteles. Ezzel a gondolatkörrel találkozunk a csődönkívüli támadó jog anyagában, valamint a magánjogi megtámadások körében is, ahol kiindulási pontul mindenütt az a gondolat szolgál, hogy a hitelező-adósi viszonylatban az egyes hitelező a többi hitelező érdekeire is figyelemmel lenni tartozik és az a károsítás, amelyet a többi hitelező érdekeit sértő magatartásával okozott, a többi hitelező javára restituálandó. A megtámadási tényállások alapján köteles lesz ehhez képest valamely hitelező a nyert kielégítést a többi hitelező javára visszaszolgáltatni akkor is, ha minden vitán kívül áll, hogy követelése valóban fennállott, annak teljesítésére való igény az adóssal szemben teljes mértékben érvényesíthető volt, — a jogsérelem itt, amelynek reparálására a támadási jog érvényesítése irányul, a többi hitelező érdekeinek sérelmében jelentkezik, abban, hogy a hitelezői érdekközösség elvét egy hitelező magatartása megsértette.

A közvetlen ügyleti viszonyban álló felek kapcsolátán túlmenő, a többi hitelező szempontjait érvényesítő érdekvédelmi gondolat, a hitelezők között fennálló érdekpozícióbeli közösség rendszerének kiépítése igen érdekes módon ment végbe a német judikatúra legújabb alakulásában.

A német Reichsgericht gyakorlata — a megtámadási jog címén kívül esően — a jogi fogalmaknak egész skáláját alakította ki az egyes hitelezők részéről a többinek

rovására történt sérelmek reparálási lehetősége tekintetében. Igen figyelemre méltó e fogalmak kiépítésében kifejezésre jutó az a rendszer, hogy a joggal való élésnek vagy visszaélésnek jogsértő momentumait az e gondolkörben kialakult judikátúra sohasem az adóssal szemben történő, bár esetleg annak az érdekeit is sértő magatartásban látja, hanem mindig abból a szemszögből vizsgálja, hogy *a magatartás következményei a többi hitelező érdekei szempontjából miképp alakulnak.* Az adóssal szemben való magatartás csak abban a vonatkozásban bír jelentőséggel, ahogyan az a többi hitelező érdekeire kihat.

A német judikatúrának ebben a vonatkozásban kialakult rendszeréből, az itt érintett szempontra való tekintettel, különösebben figyelemreméltónak látszanak a következő momentumok. A német Reichsgericht állandó gyakorlata szerint, a külön biztosítékot szerző hitelező a többi hitelezővel szemben kártérítési kötelezettséggel tartozik, amennyiben az általa szerzett külön biztosítékokkal kockázatát a minimumra szorította a nélkül, hogy a többi hitelező jogos érdekeire kellő figyelemmel lett volna. Különösen megállapítandónak tartja ezt a német bírói gyakorlat abban az esetben, hogyha a hitelező az adóssal szemben oly kikötéseket alkalmazott, amelyek, az egymás közötti viszonylatban, adós gazdasági önállóságát valójában megszüntették, — így különösen összes vagyontárgyainak lekötése, az üzletvitel irányítására való jog kikötése által — kifelé azonban az adós a gazdasági önállóság látszatával bír, és ez alapon jut újabb hitelszerzési lehetőségekhez.

Adós túlságos megkötése sem szükségépeni előfeltétele azonban annak, hogy a bíróság a többi hitelező érdekeit sértő ezt a kizsákmányolást megállapítsa. Elegendő ehhez az is, hogyha a hitelező részére kikötött előnyök, az ő javára érvényesülő megkötöttségek oly mérvűek, hogy adós értékei és jövedelmei a különbiztosítékot szerző hitelezőhöz folynak be oly mértékben, hogy a végén a csőd elkerülhetetlennek mutatkozik. A kártérítésre alapot nyújtó esetként állapította meg a judikátúra a csődelhú-

zást, amikor a hitelező a maga külön biztosítékait, melyek adós gazdasági önállóságát érintették — titokban tartotta, sőt neki átmenetileg hitelt is biztosított azon célból, hogy a valójában csödre megérett adós kifelé a likviditás látszatát keltsse. A hitelező, aki adósának kétségbeesett gazdasági helyzetét ismeri, s annak csak azért nyújt hitelt, hogy a csőd bekövetkezését elhárítsa, ha ebből folyólag a többi hitelezőt kár éri, úgy velük szemben e biztosított és újabb hitelt nyújtó hitelező kártérítési kötelezettsége megállapítandó. Itt voltaképen azután a német bírói gyakorlat abban az irányban halad, hogy a biztosítékot szerző hitelező számára valósággal kötelességként írja elő az adós vállalatának megvizsgálását, nemcsak abban a tekintetben, hogy milyen ennek a helyzete, hogy mennyiben látszik a további üzletvitel reményteljesnek, hanem különösen annak vizsgálatára is ki kell terjednie, hogy az általa nyújtott újabb hitel elegendő-e adós üzemének szánására.

Így voltaképen a külön biztosítékkal rendelkező, esetleg az adós számára újabb hitelt is nyújtó hitelező, a bírói gyakorlatnak itt érvényesített állásfoglalása folytán, arra kényszerül, hogy adós üzletvitelét messzemenő ellenőrzése körébe vonja, megfelelő gondossággal és körültekintéssel mérlegelje azt a kérdést, hogy egyes jogcselekményei, amelyek az adóssal szemben való ügyleti viszony szempontjából egyébként semmiféle kifogás alá nem eshetnének, nem sértik, vagy nem veszélyeztetik-e egyéb hitelező jogos érdekeit.

E gondolatmenet során azután a legfelsőbb német bíróság oly döntéshez is eljut, hogy kimondja,¹ miszerint hitelnyújtása ellenében a maga részére külön biztosítékokat szerző hitelező kártérítési kötelezettségének megállapítása szempontjából nincs szükség arra, hogy az a maga részéről különleges intézkedéseket tegyen a szerzett biz-

¹ Reichsgericht 1932. ápr. 9-i ítélete. Közölve Juristische Wochenschrift 1932. 2699. o.

tosíték titokbantartására. Elegendő az is, ha e külön biztosítékszerzés után az adós számára megadja azt a lehetőséget, hogy ő, egyéb hitelezőivel szemben, a hitelképesség látszatát keltse. Elegendőnek tartja a bíróság a szándékos károkozás megállapításához azt is, ha az ilyen külön biztosítékot szerző hitelező azzal a lehetőséggel, hogy eljárása a fentebb vázolt eredményre vezet — számol és ezt a lehetőséget a maga részéről elfogadta. Itt tehát már a dolus eventualisnak megfelelő szándék lehetőség fennforgása is elég a hitelező felelősségének megállapítására. Nincs arra szükség, hogy az ilyen hitelező eljárásának erkölcsstelen voltáról tudomással bírjon, elegendő, ha olyan ténybeli körülményekkel számol, melyek alapján eljárása a jóerkölcsökbe ütközővé válhat. Ez a hitelnyújtó számára, egy a már fentiekben vázoltakon is túlmenő tájékozódási kötelezettséget ír elő adósa vagyoni helyzetére vonatkozólag és valósággal arra kényszeríti a hitelezőt, hogy ne csak a hitelnyújtás időpontjában szerezzék meg a fentiekben vázolt tájékozódást, hanem, ezt követően is, adósának üzemét állandó, rendszeres ellenőrzése alatt tartsa, hogy ily módon a többi hitelező károsodásának lehetőségét kizárja.

A német judikaturának ez irányban kialakult sokrétű gyakorlatát elsősorban azért láttuk helyénvalónak részletebben vázolni, mert így nyerünk megfelelő képet arról, hogy a közvetlen ügyleti viszonyban álló felek érdekpozícióján túlmenően, hogyan alakul ki egy többszemélyes magánjogi szemlélet, amely a hasonló gazdasági helyzetben lévő alanyok közös érdekeit jogi védelemben részesítendőnek minősíti. A kártérítési kötelezettség megállapítása — ha a kártérítési elveket a jogpolitika pedagógiai eszközeinek tekintjük — a hitelezők oly magatartásának kiváltására irányul, melynél fogva a hitelező akkor, amikor az adóssal hitelügyletbe bocsátkozik s különösen, ha tőle külön biztosítékokat szerez, megfelelő gondossággal mérlegelje a többi hitelező társ érdekeit is, mégpedig nemcsak azokét, akik már léteznek, hanem azokét is, akik a jövő-

ben válhatnak hitelezőkké, A jognak ily irányú fejlődése oly magatartást akar kiváltani, hogy a külön biztosítékokat szerző hitelező az adós üzletvitelét megfelelően ellenőrizze, mégpedig nem csupán a hitelnyújtás időpontjában, hanem azt követően is.

A közösségi érdekeknek ez a védelme ilykép az intervencionizmus irányába hajtja az ügyletkötő felek viszonyának alakulását is. Az *államhatalmi intervencionizmus melleit így alakul ki az agyisii intervencionizmus*, mely az ügyletkötő felek viszonyát mélyíti ki és a hasonló helyzetben levő, bár egymással ügyleti viszonyban nem álló felek között építi ki a közösség kapcsolatait. Amint a jog kifejezetten érvényesíti azt a gondolatot, hogy a hitelügyletnél a hitelező és adós viszonyán kívül, az egyik hitelező és a többi hitelező kapcsolata is a jog által elismert, védendő érdek — úgy ez ügylet jogi jelentőséggel bíró vonatkozásai két síkon jelentkeznek: egyfelől az adós és a hitelező, másfelől az egyes hitelező és a többi hitelezők között.

Ez a gondolat továbbfejleszti a par conditio creditorum klasszikus elvét, amely beállítottságánál fogva elsősorban csőd jogi, inszolvenciális vonatkozásokban érvényesül. E szemponton túlmenően az előbb érintett bírói döntésekben az a jogpolitikai megfontolás talál kifejezésre, hogy az egyes hitelezők *már a hitelnyújtás és biztosítékszerzés időpontjában a többi hitelező méltányos érdekeire való figyelemmel, a hitelezői közösség gondolatának szem előtt tartása mellett járjanak el.*

Amikor a hitelélet mai fejlődési fokán e tendenciáról megállapíthatjuk, hogy az a forgalom biztonságát, a kölcsönös hűség és bizalom érdekeit is szolgálja, fokozottan meggondolásra készíthet az a jelenség, amellyel jogunkban újabban találkozunk, s amely *az itt vázolt hitelezői közösség gondolatával áll ellentétben.*

Két, gyakorlati szempontból egyaránt nagy jelentőséggel bíró jogszabály-anyagban találkozunk ezzel az aggályos jelenséggel. Mindkét körben a különbségtetésnek e

rendszerét a gazdasági válság váltotta ki. Az egyik a gazdatoratorium-rendelet, a 6300/1932. M. E. sz., a másik a külföldiek részére, illetve a külföldi pénznemben teljesítendő fizetések kérdése, úgy, amint az a 4100/1931., 4500/1931., 4550/1931., 6900/1931., 4100/1932. és 4140/1932. sz. rendeletek intézkedéseihez képest alakult ki.

Az itt érintett két joganyagban azzal a különleges helyzettel állunk szemben, hogy a teljesítés szempontjából *a hitelezők személyes minősége alapján* messzemenő különbségtevések, kategorizálódások állanak elő, amelyek kívül esnek a hitelezők kielégítési sorrendjének azon körén, amellyel egyébként a fizetéképtelenségi eljárás keretében, az előnyös és külön kielégítési joggal bíró hitelezőket illetőleg találkozunk. A kielégítési sorrendnek a különböző hitelezői kategóriák szempontjából, a csőd jogi felosztási elvekre figyelemmel történő ez a megállapítása messzemenő gyakorlati jelentőséggel bír, igen gyakran azt dönti el, vajjon kap-e a hitelező egyáltalán kielégítést adósától vagy nem? A külön kielégítési jogosultság, valamint az előnyös kielégítéshez való jog általában, speciális jogintézményeken alapszik, történelmi fejlődés során, bizonyos logikai rendben alakult ki s a követelés természetében rejlő speciális gazdasági, szociális alátámasztással bír. A követeléseknek ez a privilegizálási rendje valósággal átment a köztudatba, s ha egyes konkrét esetekben adódnak is ebből folyólag még meglepetések, általában azt mondhatjuk, hogy a hitelélet ezekre már beállítódott. Amihez minden esetre hozzáfűzhetjük azt is, hogy a fizetéképtelenségi és csődjog összes modern művelői a privilegizált követelések lehető kiküszöbölése, vagy legalább is azok minél szűkebb körre való szorítása mellett foglaltak állást.

A 6300/1932. M. E. sz. rendelet 3. §-a az inszolvenciális jogintézmények egyébként érvényben levő rendszerétől eltérő körét állapítja meg azoknak a követeléseknek, amelyek e rendelet moratoriális jellegű rendelkezéseinek hatálya alól ki vannak véve s így az ez alá eső követelések

sekkel szemben előnyös kielégítést nyernek. Az itt foglalt kategorizálás helyénvalóságához is sok szó férhet, aminthogy az ilyen szükségmegoldást, amely egy foglalkozási ág számára biztosít, — bármennyi indokoltsággal is — különleges előnyöket, az életbe jól átvinni nem is lehet. Különleges érdekességgel bír azonban a 3. §. 17. pontja, amely azt mondja ki, hogy nem esnek e korlátozás alá azok a tartozások, amelyek tekintetében az adós a korlátozások alkalmazásáról a rendelet életbeléptetése után mond le. Itt tehát a rendelet teljes mértékben *az adós kezébe teszi le annak elbírálását, hogy mely hitelezőjét kívánja a kedvezőbb kielégítés helyzetébe juttatni.* Tagadhatatlan, hogy a mezőgazdaság újabb hitelszerzési lehetőségeinek szempontjából ily intézkedés életrehívása mellett komoly érvek hozhatók fel — másfelől azonban, a hitelezői közösség szempontjából, súlyosan aggályosnak mutatkozik a különbségtetésnek az a rendszere, amely az adósra bízva annak az eldöntését, hogy hitelezői sorából kik esnek moratórium alá, kik nem? Az egyéb inzulvenciális eljárásokban a külön kielégítési jogosultsággal, vagy előnyös kielégítéssel bíró hitelezők *tárgyi szempontok* szerint történő szelektálása után, itt egy ötletszerűen érvényesülő *személyi kiválasztás* folyik.

A magyar jog által egyébként figyelemre alig méltott különbségtevő körülmény, a hitelező *bel- vagy külföldi* volta, irányadó az újabb korlátozó rendelkezések következtében, abban a tekintetben is, hogy az adós valamelyik hitelezőjének tartozik-e teljesíteni, vagy sem. Ha a külföldi tartozások tekintetében fennálló, speciális szabályozásokból folyó megkülönböztetéseket vesszük *itt* figyelembe: a hitelrögzítő és clearing megállapodásokat, a különböző nemzetekre, a tartozások jellegére való tekintettel megállapított eltérő fizetési módozatokat, úgy arra az eredményre kell jutnunk, hogy *a jog által egyébként figyelemre nem méltott különbségtevések alapján a követelések teljesítésének új rendszere alakult itt ki.*

A fentebb vázolt mindkét esetben az a különös hely-

zet alakul ki, hogy az adós hitelezői egy részének teljesíteni tartozik — a másiknak nem. Amíg az inszolvenciális eljárás egyébként, a kivételek jelentéktelenül szűk körétől eltekintve, lezárja a sorompót minden teljesítéssel szemben, sőt a hitelezők egyenlő elbánásának elvébe ütköző jogcselekmények hatálytalanítására ad módot visszamenőlegesen is, addig itt, jogszabály fedezete alatt, a hitelezők egyik csoportja jogait teljes mértékben érvényesítheti; míg a másik e részben oly messzemenő korlátozás alá esik, hogy például a külföldi hitelező, vitássá tett követelése tekintetében — több legújabbán meghozott bírói döntés szerint — még megállapítási per folyamatba tételére sem jogosult.² Ez a súlyos gyakorlati jelentőséggel bíró megkülönböztetés a szinte megoldhatatlan problémák tömegét fogja a felszínre vetni akkor, ha majd e részben a végleges rendezés ideje eljön s számos esetben az fog kiderülni, hogy a moratórium alá eső követelések fedezeti alapja az előző teljesítések folytán kimerült.

Amíg az előzőekben a hitelezői közösség gondolatát hangsúlyozó jogelveket a gazdasági és jogélet fejlődési irányvonalába esőnek minősítettük — a személyi különbségtevésnek ezt a rendszerét, amely eltérő jogot biztosít a hitelezők különböző csoportjainak, — oly tipikus válságjogi jelenségnek tekinthetjük, amelyet többé vagy kevésbé a krízis végszüksége talán átmenetileg indokoltá tehet, de amelynek súlyos nehézségekkel és áldozatokkal járó, mielőbbi kiküszöbölése, a jog- és hitelélet normális rendjének helyreállítása szempontjából sürgősen kívánatosnak mutatkozik.

Az az esetlegesség, hogy egy adósnak több hitelezője van, s hogy ez a körülmény a hitelezők között bizonyos közösségi kapcsolatot hoz létre, komoly gyakorlati jelentőséget igazában akkor nyer, amikor kiderül, hogy az adós fizetési kötelezettségének eleget tenni nem képes, amikor tehát a követelés behajtására kerül sor. A gazda-

¹ Így a Kúria P. IV. 3262/1932. sz. végzése.

sági válság itt előtérbe helyezte a *kollektív jogérvényesítés* gondolatát, amely a jogfejlődés egyébkénti tendenciájának is megfelel s a *par conditio creditorum* elvét a csőd keretén kívül érvényesíti.

Azok a változások, amelyek a követelések behajtásának terén lépnek fel, az *individuális jogérvényesítés és behajtás gondolatától való elhajlás*, legújabb jogfejlődésünknek egyik legérdekesebb, elvi és gyakorlati szempontból egyaránt nagy jelentőséggel bíró megnyilvánulása. A követelések egyéni végrehajtási, behajtási lehetőségét — elsősorban iparossal és kereskedővel szemben fennálló követelések tekintetében — messzemenően befolyásolta már a csődönkívüli kényszeregyesség jogintézményének kialakulása. Az itt érintett vonatkozásban a kényszeregyesség jogintézményének leglényegesebb befolyása nem is abban jelentkezett, hogy ez a követelés bizonyos hányadának elengedésével járt az egyesség létrejötte következtében, hanem hogy a lebonyolítás rendjében az összhitelezők közösségének egyöntetű eljárását teremtette meg. A kényszeregyességi eljárás megindításától kezdve, egész szűk körre szorított kivételektől eltekintve, az egyes hitelezők számára kizárta a végrehajtás útján való fellépés lehetőségét. Az egyesség létrejöttének feltétele alatt hatálytalanná tette az eljárás megindítását megelőző, záros határidőn belül foganatosított végrehajtásokat. A lejárt és le nem járt kötelezettségek tekintetében egyöntetű fizetési feltételeket állapított meg és ilyként az összes létező hitelezők egyenlő arányban, azonos időpontban és módon történő kielégítésének rendjét intézményesen biztosította. Éppen a jogérvényesítés kollektív jellege szempontjából bír azonban megkülönböztetett jelentőséggel a csődönkívüli kényszeregyesség intézményének a mi jogunkban abban az irányban történt továbbfejlődése, amely a kényszeregyességi likvidáció rendszerének kialakulásában jut kifejezésre. A csődönkívüli kényszeregyesség jogintézménye, eredeti elgondolása szerint, és úgy, ahogy ez nálunk is a legutolsó időkig érvényben volt, a hitelezők közösségé-

nek egyöntetű eljárását csak az egyességi eljárás tartama alatt, annak létrejöttéig, az egyesség feltételeinek megállapításában biztosította. Amint az egyesség joghatályosan létrejött, az bírói jóváhagyásban részesült, megszűnt az intézményes gondoskodás abban a tekintetben, hogy a hitelezői jogok érvényesítése egyöntetűleg menjen végbe. Maga az egyesség valamennyi hitelezővel szemben megállapította adósnak azt a kötelezettségét, hogy az egyes részleteket, mely időben és milyen százalékos hányadban tartozik teljesíteni. Ha azonban az adós ezen kötelezettségének, bármely oknál fogva, valamely hitelezőjével szemben eleget nem tett, ennek konzekvenciája már csak abban jelentkezett, hogy ez a hitelező végrehajtás útján léphetett fel az adóssal szemben, és a végrehajtási eljárás keretében, az itt érvényesülő megelőzési elv rendszere szerint szerezhette magának jogokat, érvényesíthette követelését, esetleg úgy, hogy a végrehajtási lépéseknek megfelelő időben és eréllyel történt foganatosítása következtében ő kielégítéshez jutott, míg a többi, esetleg éppen ennek folytán, az egyességben megállapított részletek birtokába nem jutott. A hitelezői közösség gondolatának további kifejlesztése jut már kifejezésre annak az ellenőrzési jognak az intézményes biztosításában, amelyet a 2180/1927. M. E. sz. rendelet hívott életre, s amely e rendszer útján azt kívánja biztosítani, hogy a hitelezők részére a teljesítések lehetőleg egyenlő mértékben eszközöltessenek, az adós azon kötelezettségeit, amelyek az egyességben több hitelezőjével szemben nyertek megállapítást, lehetőség szerint egyenlő arányban, valamennyi hitelezőjével szemben teljesítse is. Még hatékonyabbá teszi ezt a gondolatot a kényszeregységi likvidáció jogintézményének bevezetése, úgy ahogy ez a 6340/1927. M. E. sz. és a 850/1931, M. E. sz. rendeletekben megvalósításra talált. Likvidáció kikötése esetén, abban az esetben, ha az adós az egyességben körvonalazott fizetési kötelezettségének eleget nem tesz, vagyontárgyainak értékesítése következik be. A helyett, hogy a nem teljesítő adóssal szemben az egyes hitelezők végre-

hajtás útján érvényesítenék jogaikat, bekövetkezik adós vagyonának az összhitelezők részére egy *kollektív végrehajtási eljárás* keretében folyó értékesítése.

A hitelezők egyenlő elbánásának elve ilykép, a kényszeregyességi likvidáció keretében, az egységben vállalt kötelezettségek teljesítése szempontjából, intézményes kiépítést nyer. Az a tendencia, hogy a kényszeregyességi adóssal szemben fennálló hitelezői követelések ne az egyes hitelezők egyéni fellépése alapján, az ilyképen szükségképpen előálló megelőzések és rangsorkülönbségek mellett találjanak teljesítésre, hanem hogy a hitelezők egyenlő elbánásának gondolata, a hitelezői közösség elve, itt is valóban hatékonyan érvényesüljön, intézményes biztosításra különösen a 850/1931. M. E. sz. rendelet 10. és 11. §-aiban foglalt rendelkezések folytán talál. Az itt körvonalazott jogszabályok ugyanis lényegében arra irányulnak, hogy az adós ellen végrehajtás elrendelésére, csak akkor kerülhessen sor, ha nyilvánvalóvá válik, hogy a többi hitelező, ez adós vagyonával szemben, a közösség elveit szem előtt tartó likvidacionális értékesítést gyakorolni nem kívánja. Ehhez képest a benyújtott végrehajtási kérelemre minden esetben bírői tárgyalás tűzetik ki és végrehajtás elrendelésére csak abban az esetben kerül a sor, hogyha a likvidacionális eljárás mellőzése, e tárgyalás során, nyilvánvalóvá válik, E rendeleti intézkedés a kényszeregyességi ügyek lebonyolításának rendszerévé kívánja tenni a hitelezői közösség gondolatát kifejezésre juttató likvidációt, — kivételként hagyja meg az egyéni végrehajtást, abban az esetben, hogyha maguk a hitelezők és azok érdekvédelmére hivatott szervezetek e likvidáció foganatosítását a hitelezők érdekében lévőnek nem tartják.

Kétségtelen, hogy a kényszeregyességi likvidáció intézményének e kifejlesztésében, a most érintett közösségi gondolat érvényesítésén kívül, szerepet játszik az a megfontolás is, hogy *az az árverési rendszer, amely végrehajtási jogunkban kialakult, az értékesítés gazdasági eredményeinek biztosítására alkalmasnak nem mutatkozik.* A leg-

utóbbi években meghozott jogszabályoknak egész sora igyekszik kiküszöbölni azokat a visszasságokat, amelyek árverésünk jelenlegi rendszerével kapcsolatosak. Vitán kívül állónak tekinthetjük azt a megállapítást, hogy az árverés, normálisabb gazdasági viszonyok idején, alkalmas eszköznek bizonyulhatott arra, hogy *mint fenyegetés* az adóst lehetőség szerint a teljesítésre szorítsa. Tökéletesen alkalmatlan azonban arra, hogy egy nagyobb számban fellépő vagyonlikvidációnak megfelelő gazdasági eredményeket biztosító instrumentuma legyen. A kikiáltási ár és a minimális vételár kérdését szabályozó újabb jogszabályainkon kívül, — melyeknek egyébként kétségkívül erősen adósvédelmi tendenciájuk is van, különösen két jogszabály érdemel e részben figyelmet. Az egyik, amely a 6300/1932. M. E. sz. rendelet 16. és következő §-aiban talál szabályozásra, s amely módot ad arra, hogy a hitelező kérelmet terjeszthessen elő az iránt, hogy a végrehajtást szenvedő vagyontárgyainak végrehajtási árverés hatályával való eladására legyen kötelezhető, árverésen kívüli eladás esetén is. A szabályozásnak ez a rendszere lehetővé kívánja tenni a vagyontárgyak kényszerértékesítését árverésen kívül. Hogy az itt érintett rendszer minden tekintetben megfelelőnek fog-e a gyakorlatban is mutatkozni, ahhoz sok szó fér. Elvi szempontból talán inkább az a negatívum érdekes ebben a szabályozásban, amely mintegy beismerését jelenti annak, hogy az árverés jogintézménye, a maga formalizmusával és nehézkességével, a rendes kommerciális forgalommal össze nem egyeztethető rendszerével, a vagyontárgyak tömeges likvidációjára alkalmas eszköznek nem bizonyulhat. Ugyanezt a gondolatot juttatja kifejezésre a 9090/1932. M. E. sz. rendelet is, amely a közzadók behajtásánál az árverés útján történő értékesítés helyett ugyancsak a szabadkézből való eladás lehetőségét hívja életre. Az e részben történt szabályozás helyénvalóságához ugyan sok szó férhet, kétségtelenül helyesnek kell azonban elfogadnunk e szabályozásnak azt

az alapgondolatát, amely az eddigi árverési rendszer meg nem felelő voltának beismerését jelenti.

A behajtás rendjének rendszerbeli változása, a hitelezők egyenlő elbánásának a végrehajtási eljárás keretében való érvényesülése azonban természetesen nem az árverés rendjének megállapításában, hanem a végrehajtási eljárás alapjainak újjáépítésében juthat csak igazán kifejezésre. Végrehajtási jogunk, német példa nyomán, teljes mértékben azon az elven épül, hogy a hitelezők kielégítési sorrendje szempontjából, a végrehajtási eljárás keretében, a megelőzési elv érvényesül. *Qui prior tempore potior jure*. Ez a gondolat, amely végrehajtási jogunkban való állandó érvényesülése következtében, jogéletünkben valósággal úgy jelentkezett mindeddig, mint egy megingathatatlan igazság, korántsem az az általánosan elfogadott jogi tétel, mint amilyenek mi azt eddig láttuk.

Ha e részben a kontinentális jogrendszerekben szemlét tartunk, úgy arra az érdekes megállapításra jutunk, hogy a megelőzés elve helyett a francia és az olasz végrehajtási eljárás a hitelezők egyenlő elbánásának, a veszteség közösségnek elve alapján alakult ki, ez országok végrehajtási joga — a részletes szabályozás során felmerülő kivételektől eltekintve — az egyenlő rangsorban való kielégítést biztosítja azon hitelezők számára, akik igényeikkel a vételár felosztásáig jelentkeznek. Így a francia jog szerint azok a hitelezők, akik az ingóságokra vezetett végrehajtás során, meghatározott időn belül jelentkeznek, egymásközött egyenlő rangsorban való kielégítést nyernek. E rendszer erősen közeledik a csődjogi felosztás elvéhez.

Mintegy középhelyet foglal el a német és francia-olasz jogok között a svájci jog rendszere, amely a hitelezők körében bizonyos csoportokat alakít, és azt a hitelezőt, aki a vezetett végrehajtás után 30 napon belül szerez végrehajtási jogot, azonos csoportba osztja be, mint az ugyanezen időn belül egyéb végrehajtási jogot szerzett hitelezőket, s ezek azonos rangsorban elégitendőek is ki. A

későbbi időpontban jövő hitelezők újabb csoportot alkotnak. Igen figyelemreméltó e veszteségközösségi elv előtérbenyomulása szempontjából, hogy az elmúlt év folyamán Németországban közrebocsátott perrendtartás! reformtervezet, amely a végrehajtási eljárás messzemenő reformját is tartalmazza, a prioritás elvének háttérbe szorításával, — legalább is bizonyos keretek között, — a veszteség közösség elvét érvényesíti, vagyis a végrehajtató hitelezők bizonyos csoportjának az egyenlő elbánás elve szerint való kielégítése mellett foglal állást. Rámutat e tervezet indokolása többek között arra, hogy amíg a prioritás elve a véletlen külön hasznát erősíti, addig az egység elv a tényleges érdekközösség gondolatát juttatja kifejezésre. E két elv érvényesítésének jogpolitikai jelentősége igen messzemenő kihatású s úgy elvi, mint gyakorlati szempontból számos vonatkozásban igényel behatóbb mérlegelést, így a prioritás elve általában a hitelezőt arra serkenti, hogy a végrehajtást mielőbb foganatosítsa. Ez a momentum a veszteség-közösség gondolatának érvényesülése esetén nem érezteti hatását, a közös felosztás rendje viszont azt vonja maga után, hogy a hitelezők érdekévé válik a már foganatosított végrehajtás alapján az árverés mielőbbi megtartása, hogy ez által az újabb hitelezői csatlakozások elkerülhetők legyenek. A veszteség-közösség a hitelezők egyenlő elbánásának elvét a végrehajtási eljárás keretében is érvényesíti, ami jobban megfelel a jogfejlődés mai tendenciájának is. Kiküszöböli azt az igazságtalanságot, amely az egyformán jogosított hitelezők között, tisztán az időbeli megelőzés alapján rangsorkülönbséget épít ki, e mellett lehetlenné teszi, vagy legalább is szűkebb körre szorítja azt az adósi machinációt, hogy pertechnikai eszközök alkalmazásával, egyes hitelezők jogainak érvényesítése megakadályoztassék, s ezáltal számukra, a végrehajtási eljárásban, a megfelelő sorrend biztosítása is lehetlenné váljék. Amíg a prioritás a felek kezdeményezésének, az individuális cselekvésnek nagyobb szerepet biztosít, addig a veszteség-közösségi elv a hitelezők között is a közösségi

szolidaritás gondolatát juttatja nagyobb mértékben kifejezésre.

A német tervezetben kifejezésre jutó, a prioritás elvével szakító felfogással szemben a mi végrehajtási eljárásunk a prioritás elvét még semmiféle vonatkozásban sem ejtette ugyan el, mégis találkozunk újabb jogszabályainkban olyan megoldásokkal, amelyek a prioritás elvével szemben a veszteség-közösség gondolatát igyekeznek már a végrehajtási eljárás keretében is érvényesíteni. E részben figyelmet érdemel a 6300/1932. M. E. sz. rendeletnek, az ú. n. gazdamoratóriumnak két rendelkezése. Az egyiket e rendelet 14. §-a tartalmazza, amely megállapítja azt, hogy amikor a végrehajtást korlátozó rendelkezések hatálya alól kivett követelés behajtása végett árverést foganatosítottak, a sorrendi tárgyalásra minden oly hitelező megidézendő, akinek az adós ellen kielégítési végrehajtáshoz joga volna. Ezen hitelezők, a külön jogszabálynál fogva prioritást élvező követeléseket követő rangsorban, egyenlően kapnak kielégítést, tekintet nélkül arra, hogy a kielégítési végrehajtást foganatosították-e vagy sem, illetőleg ezen egyenlő rangsorban való kielégítést megkapják akkor is, hogyha a kielégítési végrehajtást nem foganatosították. Ez a gondolat, a prioritás elvével szemben, a végrehajtásra jogosult hitelezők veszteség-közösségének és egyenlő elbánásának elvét juttatja kifejezésre, oly megoldást visz bele ezzel végrehajtási eljárásunk rendszerébe, amellyel eddig ott nem találkoztunk. Igaz, hogy azt az elvet, amelyet az itt idézett szakasz érvényesíteni kíván, a gyakorlati jelentőség szempontjából nagy mértékben lerontja a technikai szabályozásnak oly módon történt keresztülvitele, mely szerint e sorrendi tárgyalásra való idézés a bíróságon hirdetmény kifüggesztése útján történik, Jól tudjuk, hogy ez gyakorlatilag egyértelmű azzal, hogy a hitelezők, általában vagy túlnyomó részükben, e sorrendi tárgyalások megtartásáról tudomással bírni nem fognak. A megoldás elvi jelentőségén azonban, hogy a veszteség-kö-

zösségi elv a végrehajtási eljárás keretében is érvényesül, a gyakorlati megoldás fogyatékosága mit sem változtat. Bár lényegileg költségmegtakarítási szempontok vezettek e rendelet 25. §-ának életrehívására, az abban foglalt szabályozás szintén oly irányba gyakorolhatja hatását, hogy a végrehajtásra jogosult hitelezők egyenlő rangsorú végrehajtási jogot nyerjenek. E szakasz rendelkezéséhez képest ugyanis, az ingóságokra vezetett végrehajtás esetében, az oly végrehajtási cselekményeknek, melyeknek foganatosítása a kiküldöttnek 3 pengőt meghaladó fuvarköltséget okozna, a végrehajtás foganatosításának csoportos megtartását írja elő. Bár ettől az elvtől, a külön költség viselése esetén, eltérésnek van helye, kétségtelen, hogy ez a szabályozás is az egyenlő rangsorú végrehajtások számát fogja fokozni.

X.

S ha ebben a furcsa zúr-zavarban, a jogélet különböző megnyilvánulásainak kaleidoszkópszerűen változó képében, a jogszabályok e lázas tempójú változásának közepette, a rendszerbe foglalásra hajlamos jogászai gondolkodás irányító szempontokat, összefüggő átnézetre alkalmas, nagyvonalú tájékoztatást keres — hol találja meg a választ? Vannak-e, s ha igen, hol e látszólagos káosznak jegecesedési pontjai? Ha minden tudomány — Hegel szavával élve — korának fogalmakba foglalt öntudata — a mai korszak jellegzetes jogi megnyilatkozásait miben látjuk megjeléníthetőeknek?

A legnagyobb nehézséget itt az okozza, hogy a vizsgált jelenségek egységbe foglalása, közös nevezőre hozatala ütközik leküzdhetetlen nehézségekbe. A társadalmi élet minden ágában, de talán legelső sorban a jogban, érvényesül az az elv, hogy a tegnap, a ma és a holnap jelenségei ott élnek egymás mellett s különböző jellegüknél fogva még csak aláhúzzák az ellentmondásoknak azt a

rendszerét, amellyel ma — ez amúgy is átmenetinek mondóit korban — egyéb vonatkozásokban is oly bőségesen találkozunk.

S ha mégis, mindezen nehézségek tudatában, azokat a jelenségeket vesszük szemügyre, amelyek a mai jogélet legjellegzetesebb megnyilatkozásai, a rendszerbe foglalás lehetőségére a következő szempontok felvetésével utalunk.

A figyelembe veendő jelenségek egyik csoportja — s itt, valamint a következőkben, egyaránt gondolunk úgy az új jogszabályokra, mint a bírói joggyakorlat alakulására — *szorosan összefügg a gazdasági válsággal*. A krízis súlyos megrázkódtatásai bizonyos jogi óvintézkedéseket tesznek szükségessé. Ezek egy részét oly elementáris szükségérzet váltja ki, hogy — éppen ez okból — helyénvalóságukat illetőleg, voltaképen még e kérdés feltevéséig is nehéz eljutni. Úgy állunk ezekkel szemben, mint az árvízvédelmi rendelkezésekkel. Amikor a víz árja dübörög, nehéz a védelmi munkálatok helyességét kritikai szóval illetni. (Utólag azért kiderülhet, hogy a rossz védelmi rendszer gátját a víz áttörte s milyen könnyű ilyenkor az elemek kiszámíthatatlanságára hivatkozni!) Ebbe a körbe esnek a valutavédelmi szabályok, a tömeges árverések feltartóztatására irányuló intézkedések, bizonyos bekövetkezett lehetetlenülések konzekvenciáinak szükségszerű kimondása.

A második csoportja e figyelmet érdemlő jelenségeknek szintén szoros velejárója a gazdaság krízisének. De nem egyszerűen a végveszély elhárításának az a szinte reflexmozdulatszerű védelmi rendszere, amelyet fentebb, az előző csoportba foglaltuk, A jogélet e megnyilvánulásai, amint azt az előzők során bővebben volt alkalmunk vázolni, abból az elhibázott kiindulási pontból veszik eredetüket, hogy, mert a válságon nagyon nehéz — egyes vonatkozásokban egyszerűen a lehetetlenséggel határos — megfelelő gazdasági rendszabályok alkalmazásával, gyökeresen segíteni, a jogszabály alkotással azt a látszatot kell ébreszteni, hogy itt valóban történt valami komoly intézkedés a

fennálló baj kiküszöbölése érdekében. Hogy ez azután igen gyakran ahhoz az eljáráshoz hasonlatos, mint amikor a gyerek megveri a szoba padlóját, mert abba magát beleütötte, hogy itt is többnyire arról van szó, hogy bizonyos gazdasági feladat teljesítésére hivatott mechanizmusokat tesznek felelőssé az egész gazdasági szervezet funkciószavaraiért — mindez utólag szokott kiderülni. Nem a padlóban van a hiba, amelyre a gyerek ráesett, és ameyinek megverésével saját magát bünteti — nem az egyes jogintézmények okozzák a súlyos válságtüneteket és azok büntető expedíciót szánt deformálásával magunknak árunk, a gazdasági bajokat növeljük. E megállapítás illusztrálásául ismételten hivatkoztunk a kamatkorlátozás és a túlzott adósvédelem azon rendszabályaira, amelyek alkalmatlanok arra, hogy a hitelélet válságát orvosolják, ellenben elérik azt, hogy a hitel eddigi forrásai is bedugulnak.

A jogélet jelenségeinek harmadik csoportját vizsgálva annak a kérdésnek a felvetéséhez jutunk el, hogy az ezek körében adódó *tendencia mennyiben függ össze a társadalmi és gazdasági fejlődéssel, s hogy ehhez képest annak irányvonala szükségszerűen mennyiben jelzi a jövő fejlődésének útját?*

Ha a jog, Savigny már idézett szavai szerint, maga az emberi élet, annak egyik különleges vonatkozásában, úgy természetesnek kell találnunk, hogy a jog fejlődésében is mindenkor a kor problémái tükröződnek vissza. Egy a gazdaságjog alapvető tendenciáit vizsgáló értékes tanulmánya keretében Geiler¹ mutat rá helyesen arra, hogy *erős párhuzamosság áll fenn az általános életviszonyok, a gazdasági és a jogviszonyok alakulása tekintetében.* Ehhez képest mindazokat a jelenségeket, amelyekkel az általános életviszonyok és a gazdasági világ keretében találkozunk, megtalálhatjuk a jogélet alakulásában is. A háborús viszonyoknak kötelmi jogunkra gyakorolt kihatásai tekin-

¹ Beiträge zur Wirtschaftsrecht, Festgabe für Prof. Heymann, Marburg, 1931. 174. o.

tetében már Almási is megállapítja Kötelmi Jogában, hogy a háború hatása a kötelmi jogviszony társadalmi jelentőségét a magánjogban is az előző időkhöz képest mérhetetlenül erősebben hangsúlyozza ki. A jog társadalmi, szociális jelentőségének ez az előtérbe nyomulása nem állott meg a háborús időszaknál s nem tekinthető egyedül a háborús végszükség jogi visszatükröződésének. Idézett tanulmányában Geiler a magánjog fejlődésének vonalát úgy látja megállapíthatónak, hogy annak gazdasági és szociális jelentősége egyre emelkedik, hogy a jogélet keretében az individualizmus jelentősége egyre inkább háttérbe szorul. Ahogy a gazdasági életben az egyéni gazdálkodás jelentőségét egyre inkább túlszárnyalja a közösségi, szervezett gazdálkodás, úgy a jog keretében is a legkülönbözőbb vonatkozásokban kimondottan szociáljogi jelleggel bíró jogintézmények alakultak ki. A jog és a gazdasági élet keretében mindinkább háttérbe szorul a szerződési szabadság gondolata és az egyesek gazdasági szabadsága közérdekű vonatkozások folytán egyre jobban korlátozódik. A magán- és közjog határai egyre inkább összefolynak és a gazdasági hatalmi pozíció problémája a magánjog keretében is egyre fokozottabb jelentőséget nyer. Az állam gazdasági jelentősége — szemben a magángazdasággal — egyre inkább előtérbe lépett. A nemzeti jövedelem egyre nagyobb hányadát veszi igénybe a közületi gazdálkodás, aminek lényeges jelentőséggel bíró oka többek között az a körülmény is, hogy az állami feladatok köre — a múlthoz képest — tetemesen kibővült — gazdasági, szociálpolitikai téren az állam a közgazdaság egyre szélesebb területeit műveli.

Az állam hatalmi körének ez a kiterjedése, azokon az intézkedéseken kívül, amelyek speciális állampénzügyi szempontból mutatkoznak szükségességeknek, továbbmenően érvényesül az állami beavatkozás és gyámkodás gondolatának előtérbe nyomulásában is. E szempont jogi visszatükröződését látjuk *annak a magánjogi intervencionizmusnak az érvényesülésében*, amelyet az

előzőkben, mint az ítélkezés ügyletmódosító kihatásait vázoltuk.

A nagy kérdés, amely azután itt felmerül, és amely nem áll meg a jogfejlődési tendenciák vizsgálatánál, hanem az egész társadalmi fejlődés irányvonalának egyik alapvető problémájává válik — az, hogy ez itt érintett jelenségek mennyiben következményei a gazdasági válságnak s mennyiben érvényesülnek ettől függetlenül, a társadalmi és gazdasági fejlődés hasonló irányban mozgó alakulása következtében? A magánjog individuális jellegének e háttérbe szorulása, a közösségi tendenciák előtérbe nyomulása mennyiben függ össze a gazdasági válsággal, — s mennyiben bír ettől függetlenül érvényesülő jelentőséggel? E kérdésre adandó válasz döntené el azt is, hogy az itt vázolt tendencia állandó érvényesülésére számíthatunk-e, szerves része lesz-e ez a jog továbbfejlődésének, vagy a gazdasági válságjelenségek elmúltával, az e körbe eső momentumok egészben vagy legalább is túlnyomó részükben elveszítik-e jelentőségüket?

Erre a felvetett kérdésre adható válasz így nyer megkülönböztetett jelentőséget. Egész más beállítottsággal kell fogadnunk a jogélet keretében jelentkező oly jelenséget, amelynek nyilvánvalóan átmeneti, a gazdasági válsággal szorosan összefüggő mibenlétét ismerjük fel, mint amelyről azt látjuk, hogy az a társadalmi és gazdasági élet általános fejlődésének irányvonalába esik. Viszont éppen a kérdés kivételes jelentőségéből folyik a válaszadás rendkívüli nehézsége is. Ilyen elementáris jelentőségű kérdéshez szinte lehetetlen elfogulatlansággal hozzászólni, Világnézeti, politikai momentumok maradéknélkül ily kérdések megítélésénél aligha küszöbölhetők ki. Itt az előrenéző és így a jóslásokhoz hasonló véleménynyilvánítás többnyire összeesik az apriorisztikus állásfoglalással. Mind e nehézségek figyelembevételével éppen ezért arra kell szorítkoznunk, hogy a kérdés különböző vonatkozásainak megvilágítására alkalmas egyik-másik momentum jelentőségét emeljük ki.

A válság mindig aláhúzza a közösség védelmének gondolatát. A veszélyközösség elve már a régi római jogban is érvényesül, aminthogy minden súlyos veszély idején elementáris erővel jelentkezik az a kíváncsi, hogy a közösség erejével igyekezzenek elhárítani az egyeseket és összességet egyaránt veszélyeztető bajokat. Bizonyos tehát, hogy a gazdasági válság a magánjog szociális vonatkozásait, a közösség védelmének gondolatát mindig nagy mértékben húzta alá, s hogy ehhez képest, ha a gazdasági válság áradata elvonul, azoknak a szabályoknak nagy része, amelyek speciálisan válság jelleggel bírnak, ezen minőségüknél fogva, automatikusan fog fölöslegessé válni. A jog társadalmi jelentőségének — az individuálissal szemben — közösségi jellegének e kidomborításában azonban oly erők is érvényesülnek, amelyek hatásukat előreláthatólag a gazdasági válság enyhültével, vagy elmúltával is éreztetni fogják. E részben — inkább példászerűleg — csak néhány különösebb jelentőséggel bíró körülményt emelnénk ki. Az egyik a gazdasági élet szerveződésének irányvonala. Ez elsősorban a nagyobb tőkealakulatok jelentőségének előtérbe nyomulásában jut kifejezésre. A kereskedelmi társasági jog jelentősége, annak gyakorlati vonatkozásainál fogva, az utolsó évek folyamán szinte világszerte, fokozottabb mértékben lépett mindenütt előtérbe. A közérdek szempontjainak érvényesítése itt bizonyos *szervezési és ellenőrzési* kérdések jelentőségét emelte ki. Ebben a gondolatkörben kifejezésre jut az a megoldás, hogy e vállalatok, fokozottabb közgazdasági jelentőségüknél fogva, nem bízhatók sorsukra, a vállalatnál közvetlenül érdekelt kisebbség és hitelezők védelmén kívül, annak megfelelő funkcionálásához, nyomatékos közgazdasági érdekek fűződnek. E gondolatkörben az ellenőrzés és a publicitás problémái különös jelentőséget nyernek. Ez a gondolat érvényesül például akkor, amikor hiteléletünk megfelelő megszervezése szempontjából a háború folyamán életrehívott Pénzügyi Központ pénzügyeink nagy részénél messzemenő ellenőrző és befo-

lyásoló szerepkört tölt be, amelynek üdvös hatásai egyébként éppen a jelen válság során érezhetők is voltak. A magyar hitelszervezet, e magasabbrendű organizáltsága révén, viszonylag nagyobb ellenálló képességet mutatott a válsággal szemben, mint több, bennünket környező állam bankszervezete. Ugyanilyen szervezési tendenciával találkozunk a szövetkezetek terén is, azok központi szerveit érintő törvényes rendelkezésekben. Előtérbe lépett a részvénytársaságok hatályosabb ellenőrzése érdekében a revízió gondolata. A hites könyvvizsgálói intézményt a korlátolt felelősségű társaságokról szóló törvény léptette nálunk életbe, Anglia már régebben intézményes hatáskört biztosít a revizoroknak, míg Németországban egyes nagy konszernek botrányos bukása következtében a kötelező részvénytársasági revízió a legutóbbi időben jutott el a megvalósulás stádiumába. A termelés fejlődési irányvonala, a vállalatokba fektetett tőkeértékek nagysága, a fix jellegű költségek jelentőségének előtérbe nyomulása, valamint egyes iparágak keretén belül a nemzetközi kiegyenlítésre való törekvés előtérbe helyezte a kartellkérdés jelentőségét.

Ha általánosul az a közgazdasági felfogás, hogy a versenynek bizonyos megszorítása² a kapitalizmus mai fejlődési fokán szükségszerűségnek tekintendő, úgy ennek messzemenő konzekvenciái a jogéletben is jelentkeznek s a gazdasági versenyszabadság klasszikus gazdasági és jogelvei a maguk tisztaságában aligha mutatkoznak fenntarthatóknak. Ha bizonyos vonatkozásokban a monopólium érvényesülése mutatkozik a gazdasági élet megfelelő alakulása szempontjából észszerűnek és helyénvalónak, úgy a jog arra az álláspontra talán még helyezkedhetik, hogy ezek létezéséről nem vesz tudomást, a be nem avatkozás vagy a tartózkodás elve alapján, de elfogadhatatlan és a gazdaság érdekeire sérelmes lenne oly felfogás, amely a monopóliumok eltiltása, vagy azok működésé-

² Heller Farkas i. m. 104. o.

nek lehetetlenné tétele irányában érvényesülne. Így lép itt előtérbe az a megfontolás, hogy a monopóliumok és kartellek kérdése a közérdek szempontjából és a kartellen kívül álló tényezők érdekvédelmi szempontjaira való figyelemmel, nyerjen szabályozást. A gazdasági életviszonyok fejlődése során kialakuló ezek a gazdasági szerveződési kérdések a jogi beavatkozás körének kiterjesztésére, új, a gazdasági élet alakulásával összefüggő problémák felmerültére vezetnek. A kérdés helyes megoldásának rendkívüli nehézségei, mint erre Wolfert mutat rá,³ ott jelentkeznek, hogy a monopol jellegű szerződések tekintetében azt a határvonalat, hogy mi a megengedett és meg nem engedett, önkényesen kell megállapítani. A gazdaságtudomány e határvonalat pontosan megjelölni nem képes.

A kartellszerződések hatályosságának vizsgálatán kívül is egyre inkább abba az irányba terelődik a jogfejlődés, hogy a létrejött ügyletek helyállóságát ne egyszerűen csak a felek autonóm akaratelhatározása, hanem azoknak a közérdekkel, a méltányosság gondolatával való összhangja, a *közrendi clausula* szempontjából is elbírálás tárgyává tegye.

Azt a gondolatot, amely a közrendi clausula alkalmazásánál — így a Kúria P. IV. 7084/930. sz. alatt meghozott ítéletében — olyképp jut kifejezésre, hogy valamely szerződés, mely az egyik felet ipari foglalkozásában, hivatásában, vagy cselekvési szabadságában korlátozza, csak annyiban érvényes, amennyiben a korlátozás a másik fél jogos érdekeinek védelmére szükséges és a kötelezetre túlzott terhet nem ró — megfelelően lehet alkalmazni a monopólium szerű alakulatokkal létrejövő ügyletek tekintetében is. Az a jogvédelem, amelyben itt az egyes szerződő felek, szabadságuk korlátozásának elhárítása érdekében részesülnek, nem korlátozható egyedül azokra a monopóliumokra, amelyek a magángazdaságban alakulnak ki.

³ Das Kartellproblem im Lichte der deutschen Kartellliteratur. 1931.

Az itt körvonalazott jogvédelem kiépítése szükségesnek mutatkozhat közületi vonatkozásban is. Gondolunk itt elsősorban a jogszabályoknak azon körére, amelyek az állam javára, pénzügyi, adóztatási és egyéb vonatkozásokban a különleges kedvezményeknek egész rendszerét építették ki olyképp, hogy az állam jogainak a legszélesebb körre kiterjesztett érvényesítési lehetősége, az egyesek jogainak súlyos, a jogéletben egyébként szokatlan és igen gyakran méltánytalan megszorítására vezet,⁴

Figyelmet érdemel azonban e részben az a jogi helyzet is, amely a közületi jellegű, gazdasági monopóliumot élvező *üzemek* tekintetében áll fenn. Itt a közüzemi kérdésnek magánjogi vonatkozásban jelentkező speciális problémái jöhetnek figyelembe, melyek tekintetében, példászerűleg, csak a következő esetet emeljük ki. A villany, gáz és vízszolgáltatás ellenértéke, az inzulvenciális jog szabályainál fogva, nem képezi a fizetéseképtelenségek keretében előnyös kielégítési jog tárgyát. Az e szolgáltatásokat nyújtó közüzemek rendszerint olyként igyekeznek az így előállható veszteségek ellen védekezni, hogy beszüntetik a további szolgáltatást, ha a fizetéseképtelenségi eljárást megelőző időből származó követelésük kielégítést nem nyer. A fizetéseképtelen adós és ügyének hatósági megbízásból közreműködő lebonyolító szervei ehhez képest abba a kényszerhelyzetbe jutnak, hogy az előnyös kielégítésre alapot nyújtó jogszabályok hiányában is kénytelenek 100%-ban kielégíteni e követeléseket, mert különben az üzem, vagy üzlet továbbvitele válik — e fontos szolgáltatások beszüntetése következtében — lehetetlenné. Amikor egy ilyen ügyből kifolyólag Németországban a csődtömeggondnok, a villany és gáz továbbszolgáltatásának megtagadása miatt, pert tett folyamatba, a legfelsőbb német bíróság 1931. márc. 24-én meghozott VII. 322/30. szám alatti ítéletében kimondta, hogy a gáz és elektromos

⁴ L. e. kérdésről bővebben szerzőnek Köztartozások és Hitelvédelem című, 1927-ben megjelent tanulmányát és Ballá Ignác Kincstári Magánjog című cikkét. Polgári Jog 1932. 139. o.

művek a villany és a gáz továbbszolgáltatásának megtagadása okából kártérítési kötelezettséggel tartoznak, *mert mint tényleges monopólium élvezői e helyzetüket jog- és erkölcs ellenes kizsákmányolásra használták fel.* Ez eljárásuk a jó erkölcsökbe ütköznek tekinthető, mert ellenfelül kényszerhelyzetének tudatában, azt saját előnyükre, tudatosan használták ki.

A monopol helyzetből folyó jogi konzekvenciák levonása, a fentiekben körvonalazottakhoz képest, nemcsak abban jut kifejezésre, hogy jogszabály rendezi az ily irányú szervezkedés lehetőségét és körét, hanem abban is, hogy azon ügyletek tekintetében, melyek monopolszerű alakulatokkal jönnek létre, az ügyleti viszonyban álló felek jogainak védelmére, kizsákmányolásuk megakadályozására fokozott figyelmet fordít.

A gazdasági életjelenségekbe való beavatkozást tartalmaz az a jogi matéria is, amely a tisztességtelen verseny kérdése körül alakul ki. A teljes gazdasági szabadsággal szemben, maguk az érdekelt gazdasági tényezők kívánták oly üzleti lehetőségek kiküszöbölését, amelyek a helyesen felfogott gazdasági és üzleti tisztességgel össze nem egyeztethetők. E visszaélések kiküszöbölésére irányuló akció kapcsán valójában nem egyszer új szervezési folyamatokkal is szembenállunk, így például akkor, amikor egyik legújabb törvényünk, az alkalmi kiárúsítások rendjét az egész szakmára vonatkozólag egységesen szabályozza és ezáltal az üzletvitelben bizonyos egyöntetűség szempontjainak az érvényesítését intézményesen biztosítja. Az üzletvitel irányításának abban a körében, ahol korábban teljesen a felek szabad akaratelhatározása volt az irányadó, *egyre nagyobb tér jut a közigazgatási jogszabály beavatkozásnak.* A kereskedelem, melynek pedig valóban a szabadság az éltető eleme, a rossz gazdasági viszonyok által előidézett kedvezőtlen üzletmenetet, korlátozó rendszabályok életrehívásával szeretné kiparírozni. E mögött gyakran a fejlettebb, racionálisabb üzleti formák elleni tiltakozás, illetve védekezés, rejlik, Ausztriában oly

javaslat előkészítéséről van szó, amely az ipar és kereskedelem körében új alakulások létesítését — legalább is időlegesen — korlátozná. Németországban, a detailkereskedelem kívánságára, nemcsak a nagy áruházakat sújtó külön adót vezetik be, de eltiltják az erős üzleti versenyt támasztó egységárüzletek létesítését is.

A hitelezői közösség gondolatának előtérbe nyomulásával találkozunk a hitelezői — adós viszonylatban. Talán e vonatkozásban jut a legélesebben kifejezésre a két személyes magánjogi szemlélet válsága, egyfelől a csőd megtámadási jog továbbfejlesztését jelentő azon jogi konstrukciókban, amelyeket az előzők során részletesen vázoltunk, s melyeknek lényege abban áll, hogy az adóssal üzleti viszonyba lépő, tőle jogokat szerző hitelező köteles a többi hitelező érdekeire való figyelemmel eljárni — másfelől a jog azon szervezési szabályaiban, amelyek a hitelezői közösség életműködését érintik. Az inszolvenciáisi jogszabályok egyik alap gondolata: a hitelezői közösség organikus kifejlesztése. A többség határozatának a kisebbségre is kötelező ereje, a hitelezői autonómia befolyásának kiszélesítése jelzik e kiépítés irányvonalát. A hitelvédelmi munka terén szerzett tapasztalatok azt igazolják, hogy a hitelezői jogok érvényesítésének legmegfelelőbb eszköze a szervezett hitelezői közösség intézményes kiépítése. E szervezet megfelelő kialakítása, az érdekeltek önérdektől hajtott, kritikai szellemben történő intézményes közreműködésének biztosítása, a reális garanciája annak, hogy a hitelezői érdekvédelem az inszolvenciáisi lebonyolítás során megfelelően érvényesüljön, s hogy e hitelezői közösség kiépítésének gondolata nem egyedül a hitelezői jogok érvényesítése végett bír jelentőséggel, hanem hogy végeredményében ez az adós szempontjából is előfeltétele annak, hogy a hitelvonatkozásban megoldásra váró problémák a kölcsönös megértés jegyében, méltányosan elintézhetőek legyenek — azt éppen a mai viszonyok között, a külföldi tartozások rendezése körül felmerülő nehézségek illusztrálhatják a legmegfelelőbb módon, Sir Austin Cham-

berlain a népszövetségi kölcsön bizottsági elnöke mutat rá⁵ egy cikkében arra, hogy e bizottság csak informáló szerv, amely kötelező határozatokat a hitelezők nevében nem hozhat s ezért vetődik fel ugyané lap hasábjain az a kívánság, hogy a hitelezők szervezete megfelelő kiépítést nyerjen, nehogy a szervezetlen hitelezők hátrányosabb helyzetbe jussanak, mint a szervezettek. Kétségtelen, hogy a függőben levő külföldi hitelrendezési problémák egységes megoldásának lehetőségét a hitelezői közösség kiépítése nagy mértékben, segíthetné elő.

Ilyen hitelezői kényszerszervezkedési momentumok jutnak kifejezésre a bizalmi (Treuhand) jogviszonyok kiépítésében is. Egymagában véve az a körülmény, hogy e fiduciárius ügylet útján a hitelezők összessége jogokat szerezhethet, ellenőrzést gyakorolhat, nagy mértékben segíti elő azt, hogy a hitelezői közösség jogai érvényesíthetőkké váljanak, (így a telekkönyvi gondviselő intézménye a kényszeregyességi eljárásban.) E jelenség mélyén azonban más figyelemre méltó mozzanatra is találunk. S ez jogfejlődésünknek az a tendenciája, amelyet a válság valójában csak aláhúzott és meggyorsított s amelynek lényege abban áll, hogy, első sorban *a hitelélet terén, jogintézményeink kialakításában azon országok jogrendszeréhez közeledünk, amelyek pénzügyi téren, mint hitelnyújtók a legmagasabb arányszámmal jelentkeznek.* Annak a ténynek, hogy Magyarország külföldi hitelezői államainak sorából ténylegesen az első két helyet az Amerikai Egyesült Államok és Anglia foglalják el,⁶ — 4309 millió pengőre rúgó külföldi osztartozásból Amerikára 813, Angliára pedig 731 millió esik — *szükségképeni folyománya az a jogélet terén végbemenő változás, amely az angol-amerikai jog intézményeihez való közeledést jelent.* Amíg korábban oly kontinentális államok szerepeltek elsősorban hitelnyújtóként, amelyeknek joga a miénkével alapelveiben hasonló vonáso-

⁵ The Financial News, 1933. febr. 20.

⁶ L. Magyar Statisztikai Szemle 1932. 8. szám. 680. o.

kat tüntet fel, s így a hitelezői szempontok figyelembevételével, a *jogélet* terén, változásokat nem igényelt, addig a hitelezői államok érdekeltségének körében beállott ez újabb eltolódás, éppen jogi vonatkozásokban, messzemenő következményekkel járt. A hitelezői felfogáshoz való alkalmazkodás oly merész jogi újításokra vezetett jogunkban, amelyeknek csírái, előzményei korábbi jogfejlődésünkben nem találhatóak. Már ilyen teljesen újszerű gondolat volt az ipari záloglevelekről szóló 1928: XXI. t.-c-nek az a rendelkezése, amely mint új zálogfajtát, a hipoteka generálist, az adós vagyont, mint jogi egységet terhelő zálogjogot hívta életre. Ez intézményről a törvény indokolása is megállapítja, hogy az „a magyar élőjogban szokatlan, a jelzálogi kódex (1927: XXXV.) elveivel merőben ellentétes”. Ez aggályon a törvény mégis túteszi magát, mert a hitelező a biztosítéknyújtás ezen, az angol-amerikai felfogással megegyező módjához ragaszkodik s — ugyancsak a törvény indokolása szerint — e nélkül e sürgős hiteligenyek kielégítést nem nyerhetnek. Így az adós, a hitelnyújtás szempontjaira való figyelemmel, a hitelező által kívánatosnak tartott jogintézményt is átvenni kénytelen.

De hasonló mederben mozgó, a fiduciárius ügyleti forma messzemenő érvényesülését jelentő jogi megoldásokkal a legutóbbi időkben is találkozunk. Eddigi jogelveinktől eltérő felfogás jut kifejezésre a 3510/1932. M. E. sz. rendeletben, amely a külföldi intézvény hitelek fokozottabb biztosítása érdekében, a teljes joghatályú *constitutum possessorium*nak újszerű, merész formáját hívta életre. A bank az általa szerzett biztosítékokat, mint a külföldi hitelező érdekében eljáró bizalmi személy kezeli. Azokat felhasználhatja, kicserélheti, kiengedheti — sa bank fizetési képessége esetén arra a külföldi hitelező külön kielégítési jogát érvényesítheti.

Ugyancsak merész jogi konstrukcióval, a fiduciárius ügylet természetében rejlő megoldást tartalmaz az újabb gazdamoratórium rendeletek önzárgondnoki intézménye is.

Ez új jogi konstrukcióknak az életbe való felszívódását nyomon kísérni érdekes feladat volna. Azok alkalmazása, a felmerülő vitás problémák megnyugtató megoldása tekintetében, bizonyára nem kis nehézséget fog jelenteni az a körülmény, hogy ez intézményeknek nincs tradíciójuk, hogy a joggyakorlat azok elemeit nem csiszolta, irányító gondolatait ahhoz nem kapcsolta. A jog művelői számára a jogélet ez új jelenségeinek kritikai elemzése, a továbbfejlődési lehetőségek megállapítása szempontjából is, fontos és termékeny feladat volna.